

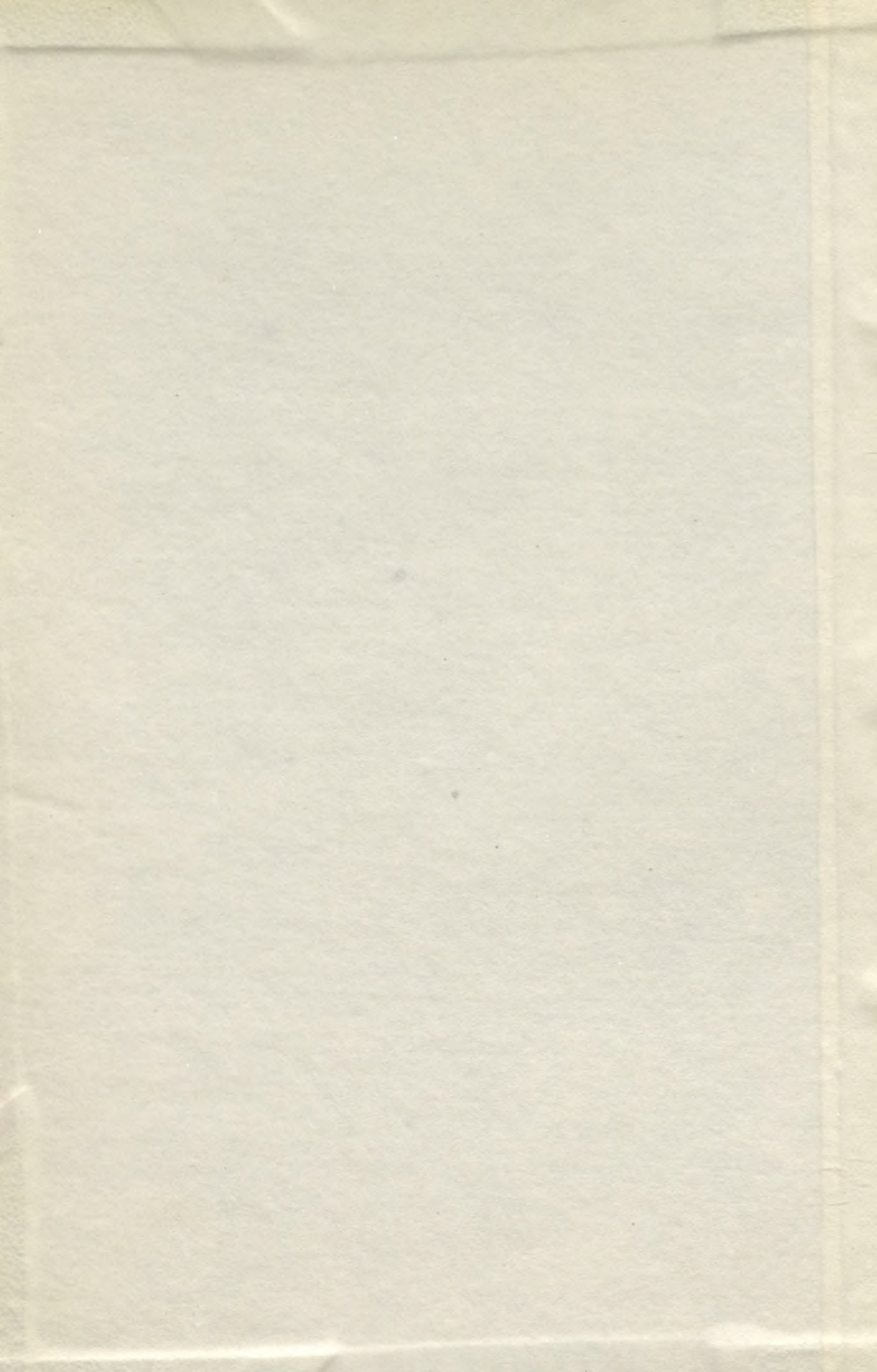
ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ

FW
SP
ΕΡΕΥΝΑ

246

M

STANISŁAW SZOBER

GRAMATYKA POLSKA

W ĆWICZENIACH

PODRĘCZNIK

DLA SZKÓŁ POWSZECHNYCH
I KLAS NIŻSZYCH SZKÓŁ ŚREDNICH

ZESZYT TRZECI

WYDANIE SIÓDME, BEZ ZMIANY

• 1924

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE

W. J. KRYKOWSKI
w Krakowie.

049837

246 M

PRZEDMOWA DO WYDANIA TRZECIEGO.

W wydaniu tem zostały wprowadzone zmiany w terminologii, uchwalone na konferencji gramatyków polskich w Krakowie 17 i 18 lutego 1921 r. Zmian rzeczowych wydanie to nie przynosi. Zeszyt, jak i dawniej, zgodnie z programem ministerjalnym, przeznaczony jest do użytku w klasie 2 ej szkoły średniej lub w 5 ym oddziale szkoły powszechnej.

Stanisław Szober.

Warszawa, 13 września 1922.

8. (IX.1924).

484-5(075)

L. NAUKA O ZDANIU.

1. PODZIAŁ ZDAŃ.

§ 1. Wyraz lub połączenie dwóch lub więcej wyrazów, zapomocą których wyrażamy myśl, uczucie lub wolę, nazywa się zdaniem. Np.: *Zakopane leży w Tatrach. — W góry, w góry, miły bracie! Tam swoboda czeka na cię!*

§ 2. Ze względu na treść rozróżniamy zdania oznajmujące, wykrzyknikowe i pytające. W zdaniach oznajmujących wypowiadamy myśli bez wyraźnego zaznaczenia uczucia, np.: *Warszawa leży nad Wisłą.* Zapomocą zdań wykrzyknikowych obok myśli wyrażamy łączące się z niemi uczucia, np.: *Pędź, latawce, białonogi!* Przez zdanie pytające zwracamy się z zapytaniem, np.: *Czy znasz Kraków? — Kto przyszedł?*

§ 3. Ze względu na formę rozróżniamy zdania pojedyncze nierozwinięte, pojedyncze rozwinięte i złożone. Pojedynczem nierozwiniętym nazywamy zdanie, w którym podmiot i orzeczenie są nierozwinięte, czyli jednowyrazowe, np.: *Gwiazdy | świecą. Księżyc | wschodzi.* Pojedynczem rozwiniętym nazywamy zdanie, w którym przynajmniej jedna jego część (podmiot lub orzeczenie) jest rozwinięta, czyli dwu- lub wielowyrazowa, np.: *Głęboko | rozdziela się | niebo; wyjaśnia się | mleczna droga.* Do złożonych zaliczamy zdania, w których przynajmniej jedna ich część składa się z wyrazów, tworzących zdanie, np.: *Kto wiatr sieje, zbiera burzę.*

2. CZĘŚCI SKŁADOWE PODMIOTU I ORZECZENIA ROZWINIĘTEGO.

§ 4. W podmiocie rozwiniętym wyodrębniamy podmiot zasadniczy i wyrazy określające; w orzeczeniu rozwiniętym wyróżniamy orzeczenie zasadnicze i także wyrazy określające. Np.: *Poznanie błędu | zmniejsza winę.* — *Początek dobry | miewa koniec podobny.*

§. 5. Określenie jest to część podmiotu lub orzeczenia rozwiniętego, określająca bliżej wyraz, do którego się odnosi. Np.: *Spóźnieni podróżni wy-
pytywali się niespokojnie o miejsca w wagonie.*

§ 6. Wśród określeń rozróżniamy: przydawki, przedmioty i okoliczniki. Przydawka jest to rodzaj określenia, który wskazuje na właściwość i odpowiada na pytania: *jaki? który? czyj? ile?* Np.: *Początek **dobry** | miewa koniec **podobny**.* Przedmiot jest to rodzaj określenia, który wskazuje na przedmiot i odpowiada na pytania: *kogo? czego? komu? czemu? kogo? co? kim? czem? o kim? o czym?* Np.: *Pozna-
nie **błędu** | zmniejsza **winę**.*

Okolicznik jest to rodzaj określenia, który wskazuje na stosunek, zachodzący w miejscu, czasie, sposobie, przyczynie lub celu, i odpowiada na pytania: *gdzie? skąd? dokąd? kiedy? dlaczego? po co?* Np.: *Soplicowo leżało tuż przy wielkiej drodze.*

§ 7. Częstki podmiotu i orzeczenia rozwiniętego, pozostałe po usunięciu wyrazów określających, nazywają się podmiotem i orzeczeniem zasadniczym albo zasadą podmiotu i orzeczenia rozwiniętego. N.: *Nieprawy nabytek | nie idzie w pożytek.*

3. SPOSOBY OZNACZANIA PODMIOTU.

§ 8. Podmiot (nierozwinięty czy zasadniczy) wskazuje na przedmiot, o którym jest mowa w zdaniu; z tego wypływa, że musi być wyrażany zapomocą tych części mowy, które oznaczają przedmioty, t. j.:

1. Zapomocą rzeczowników i zaimków rzeczownych. Np.: *Las szumi. — On opowiada.*

2. Zapomocą bezokoliczników. Np.: *Poznać błąd krok do cnoty.*

3. Zapomocą innych części mowy, a nawet całych zwrotów i zdań, użytych w znaczeniu rzeczownem. Np.: *Cierpliwy wytrwa. — Dziś mija, jutro nadchodzi. — Nie mogę to nie chce.*

4. Zapomocą końcówek osobowych słowa, mianowicie wtedy, kiedy podmiotem jest osoba pierwsza lub druga. Np.: *Chodź. — Czekajcie! — Słuchamy!*

§ 9. Podmiot może być logiczno-gramatyczny, logiczny i gramatyczny.

1. Podmiotem logiczno-gramatycznym nazywamy podmiot, który jest położony w mianowniku i o którym jest mowa w zdaniu. Np.: *Ciemny las czerniał zdala. — Bojaźliwy nic wielkiego nie sprawi.*

2. Podmiotem logicznym nazywa się podmiot, o którym wprawdzie mówi się w zdaniu, który jednak jest położony nie w mianowniku, lecz w przypadku zależnym. Np.: *Dnia przybywa. — Za króla Kazimierza nie stało miast i żołnierza.*

3. Podmiotem gramatycznym nazywamy podmiot, który wprawdzie jest położony w mianowniku, o którym jednak niema mowy w zdaniu. Np.: *Na niebie świeciły miliony gwiazd.*

§ 10. Zdania, nie mające wyraźnego podmiotu, nazywają się bezpodmiotowymi. Np.: *Grzmi. — Błysnęło.*

Zdania bezpodmiotowe bywają używane:

1. Przy słowach, oznaczających najrozmaitsze zjawiska w przyrodzie. Np.: *Chmurzy się; dżdży; mży; grzmi.*

2. Przy słowach, oznaczających stany duszy lub ciała. Np.: *Boli; kłuje; swędzi; mdli.*

3. Przy wyrażeniach nieosobowych, składających się ze słowa posiłkowego *jest*, *staje się*, *robi się*, *czyni się* i rzeczownika (z przyimkiem lub bez), bezokolicznika albo przysłówka. Np.: *Już czas był jechać. — W wielu miejscach widać było małe łąki. — Dokoła było ciemno.*

UWAGA. Słowo posiłkowe *jest* w czasie teraźniejszym zazwyczaj bywa opuszczane. Np.: *Poloneza czas zacząć.*

4. Przy każdym wogóle słowie, o ile tylko nie oznaczamy podmiotu zapomocą oddzielnego wyrazu lub końcówki osobowej. Np.: *Opowiadają o nim cuda.*

UWAGA. W czasie przeszłym zamiast końcówki *-li* używamy zazwyczaj formy z końcówką *-no* lub *-to*. Np.: *Szanowano go powszechnie. = Szanowali go powszechnie. — Odjęto mi wolność. = Odjęli mi wolność.*

4. SPOSOBY OZNACZANIA ORZECZENIA.

§ 11. Orzeczenie wskazuje na cechę, którą osoba, wypowiadająca zdanie, wyróżnia w podmiocie. Ponieważ orzeczenie wskazuje na cechę, więc bywa wyrażane zapomocą tych części mowy, które oznaczają cechy, t. j. zapomocą:

1. Przymiotników, zaimków przymiotnych i liczebników. Np.: *Ranek był przejrzysty. — Takie jest życie, taka piosnka moja. — Nasz pułk był czwarty.*

2. Czasowników (słów, imiesłówów, bezokoliczników). Np.: *Wichry w las uderzyły.* — *Dom nasz był zawsze otwarty.* — *żyć to pracować*

3. Przysłówków. Np.: *Miło jest znaleźć piękną duszę w człowieku.*

4. Rzeczowników oderwanych. Np.: *My jesteśmy nieźli rolnicy.*

§ 12. Samo przez się może wyrażać orzeczenie tylko słowo, t. j. czasownik, użyty w formie osobowej; imiesłowy, bezokoliczniki, przymiotniki, przysłówki i rzeczowniki wyrażają orzeczenie tylko w połączeniu ze słowem posiłkowym (*być, stawać się, zostać...*) Dla tej właściwości orzeczenia słowne nazywamy prostemi, wszystkie zaś inne — złożonemi. — Części orzeczenia złożonego, wyrażone zapomocą imiesłowu, bezokolicznika, przymiotnika, przysłówka lub rzeczownika, nazywają się **orzecznikami**.

§ 13. Orzecznik przymiotny kładzie się zawsze w mianowniku. Np.: *Noc była przecudna, ale piękny jest także dzień.*

Orzecznik rzeczowny kładzie się zazwyczaj w narzędniku. Np.: *Wiara jest pociechą.*

W mianowniku kładziemy orzecznik rzeczowny:

1. Jeżeli podmiotem (samodzielnym lub dodatkowym) jest zaimek *to*. Np.: *Był to klasztor.* — *Porządek jest to rozum.*

2. Jeżeli w orzeczeniu jest wyrażenie porównawcze, składające się z rzeczownika w połączeniu z przysłówkiem: *jak, jako, jakby, niby*. Np.: *Świat był jak ogród.*

3. Jeżeli orzecznik oznacza cechę przyrodzoną i stałą, a więc stan, pochodzenie lub charakter. Np.: *Był on prostak.*

5. SPOSOBY OZNACZANIA PRZEDMIOTU.

§ 14. Przedmiot jest to część podmiotu lub orzeczenia rozwiniętego, która, wskazując na przedmiot, określa treść czasownika, przymiotnika, przysłówka lub rzeczownika odsłownego.¹⁾ Np.: *Spędzanie dni na pracy | skracało nam czas.*

Ponieważ przedmiot wskazuje na przedmiot, więc bywa wyrażany zapomocą tych części mowy, które oznaczają przedmioty, t. j. zapomocą:

1. Rzeczowników i zaimków rzeczownych. Np.: *Głowę kryje włos biały. — Początek roku był dla mnie nadzwyczaj smutny.*

2. Bezokoliczników. Np.: *Nieraz przyrzekałeś grać na mem weselu.*

3. Zapomocą innych części mowy, a nawet całych zwrotów, użytych w znaczeniu rzeczownem. Np.: *Nieszczęśliwego Bóg nie robi tchórzem. — Nikt nie jest bez ale.*

§ 15. Przedmioty, łączące się z czasownikami, a przedewszystkiem ze słowami, nazywają się przedmiotami przysłownymi. Np.: *Mgła wszystko zalewa.*

Wśród przedmiotów przysłownych rozróżniamy bliższe i dalsze. Przedmiotem bliższym nazywamy taki, który przy zamianie słowa na stronę bierną staje się podmiotem, np.: *On ogłosił włościanom swoją wolę. = Wola twoja została ogłoszona włościanom.*

Przedmiot dalszy takiej właściwości nie posiada. Np.: *On chętnie pomaga bliźniemu.*

¹⁾ Utworzonego od słowa i oznaczającego czynność lub stan, np.: *spędzanie* od *spędzać*, *spędzam*.

§ 16. Przedmiot bliższy kładzie się w bierniku, dopełniaczu lub narzędniku.

W dopełniaczu kładziemy przedmiot bliższy.

1. Ujemny, to znaczy, zależny od czasownika, użytego z przeczeniem. Np.: *Nie mam książki, ale Mam książkę.*

2. Częstkowy, t. j. taki, który nie jest całkowicie ogarnięty przez czynność lub stan czasownika, albo jeżeli nawet jest objęty całkowicie, to tylko na pewien czas. Np.: *Daj mi chleba. — Skosztowałem mleka. — Pożycz mi książki.*

3. Po czasownikach, oznaczających: *chcieć, pragnąć, łaknąć, bronić, chronić, pilnować, strzec, i t. p.* Np.: *Pragnę twojego szczęścia. — Porządku pilnować muszę.*

§ 17. W narzędniku używamy przedmiotu bliższego, jeżeli oznacza nie tylko przedmiot, na który przechodzi czynność czasownika, lecz zarazem narzędzie tej czynności; bywa to przy czasownikach, oznaczających: *rządzić, kierować, władać, dowodzić, pogardzać, lekceważyć, ruszać, obracać, kręcić, trząść* Np.: *Wódz zręcznie kierował wojskiem. — Mężny pogardza śmiercią. — Wiatr porusza gałązkami.*

§ 18. Poza wypadkami, w których przedmiot bliższy używany bywa w dopełniaczu lub narzędniku, kładziemy go zawsze w bierniku. Np.: *Czystą pszenicę czarna niesie rola. — Dobry młyn wszystko zmiele.*

§ 19. Przedmiot dalszy używany bywa we wszystkich przypadkach zależnych z przyimkiem lub bez przyimka. Np.: *Muszę cię w bardzo ważnej rzeczy radzić się.*

§ 20. Przedmioty przymiotników tak, jak przedmioty dalsze czasowników, występują we wszyst-

kich przypadkach zależnych z przyimkiem lub bez przyimka. Np.: *Żaden człowiek nie jest wolny od jakiegoś dziwactwa.* — *Dziaduniowi za błogosławieństwo wdzięczny jestem.*

§ 21. Po rzeczownikach odsłownych¹⁾ kładziemy przedmioty w tych samych przypadkach, co po odpowiednich słowach; wyjątek stanowią tylko przedmioty biernikowe, które po rzeczownikach odsłownych przybierają postać dopełniacza. Np.: *Pomagam słabemu — pomaganie słabemu.* — *Uprawiam rolę — uprawianie roli.*

§ 22. Przedmioty zależne od imięstwu lub bezokolicznika, kładą się zawsze w tym samym przypadku, co po odpowiednim słowie Np.: *Tęsknię za krajem — tęsknić za krajem — tęskniący za krajem.* — *Panuję nad sobą — panować nad sobą — panujący nad sobą.*

6. SPOSOBY OZNACZANIA PRZYDAWEK.

§ 23. Przydawka jest to część podmiotu lub orzeczenia rozwiniętego, która, wskazując na właściwość, określa rzeczownik. *Gęsty barszcz czeladzi nie odstraszy.* — *Żądza nieskończona ciągnie za sobą wieczną tęsknotę i żal nieskończony.* — *Przydrożne lipy ścielą długie cienie.*

§ 24. Przydawki, określając rzeczowniki, wskazują na właściwości przedmiotów Np.: *Zmierzch jakiś nieskończony otoczył mię.*

§ 25. Przydawki odpowiadają na pytania: który? jaki? ile? czyj? Np.: *Mądra głowa ma dość dwa słowa.*

¹⁾ Utworzonych od słów.

Przydawki bywają wyrażane:

1. Zapomocą przymiotników, imiesłówów przymiotnych, zaimków lub liczebników. Np.: *Widziałem w botanicznym wileńskim ogrodzie owe sławione drzewa, rosnące na Wschodzie i na Południu.*

2. Zapomocą rzeczowników oderwanych. Np.: *Księża Paulinowie tabakę taką robią w mieście Częstochowie.*

3. Zapomocą rzeczowników w dopełniaczu. Np.: *Śliczne są okolice Krakowa.*

4. Zapomocą rzeczowników w przypadkach zależnych z przyimkami. Np.: *Droga do wsi — Żóraw u studni.*

UWAGA. W dwóch ostatnich wypadkach treść przydawki mieści się nie w znaczeniu „określających” rzeczowników, lecz w tym stosunku, jaki jest wyrażony przez dopełniacz lub inny przypadek zależny.

Przydawka, wyrażona zapomocą przymiotnika, imiesłowu przymiotnego, zaimka lub liczebnika nazywa się przydawką przymiotną. Np.: *Wielki las. — Piękny ogród — Wygrana bitwa.*

Przydawka, wyrażona zapomocą rzeczownika, położonego w tym samym przypadku, co wyraz określany, nazywa się przydawką rzeczowną. Np.: *Anioł-stróż, miasto Częstochowa, Częstochowa — miasto.*

Przydawka, wyrażona zapomocą rzeczownika w dopełniaczu, nazywa się dopełniaczem. Np.: *Była chwila ciszy. — Odgłosy biesiady głuchną.*

Przydawka wyrażona za pomocą rzeczownika z przyimkiem, nazywa się przydawką przyimkową. Np.: *Droga do wsi. — Żóraw od studni.*

§ 26. Rozwinięta przydawka rzeczowna nazywa się dopowiedzeniem rzeczownem, rozwinięta przydawka przymiotna — dopowiedzeniem przymiotnem. Np.: *Już trzykroć wrzasnął derkacz, pierwszy skrzypek łąki. — Chłop biedny z liteńskiego siola, wybladły, tęskny, idzie chorym krokiem.*

7. SPOSOBY OZNACZANIA OKOLICZNIKÓW.

§ 27. Wśród okoliczników rozróżniamy:

1. Okoliczniki miejsca, które odpowiadają na pytania: *gdzie? skąd? dokąd? kiorędy?* Naprz.: *Tu i owdzie blada jarzębina wychyla się na ulicę.*

2. Okoliczniki czasu, które odpowiadają na pytania: *kiedy? jak dawno? odkąd? dopóki?* Naprz.: *Przybywszy do Wilna, zaraz pobiegłem do mego ogródka.*

3. Okoliczniki sposobu, które odpowiadają na pytania: *jak? jakim sposobem?* Np.: *Podróżny spał szczerze.*

4. Okoliczniki stopnia i miary, które odpowiadają na pytania: *jak? jak bardzo? o ile? ile razy?* Np.: *Początek roku był dla mnie nadzwyczaj smutny. — Pieszy ścieżkami trzykroć pierwszej zdąży.*

5. Okoliczniki przyczyny, które odpowiadają na pytania: *dlaczego? z jakiego powodu? z czego?* Np.: *Wszyscy się uśmiechali z radości.*

6. Okoliczniki celu, które odpowiadają na pytania: *po co? w jakim celu?* Np.: *Szedłem jego wypełnić rozkazy.*

§ 28. Okoliczniki wskazują na właściwości cech, bywają więc wyrażane zapomocą tych części mowy, które oznaczają właściwości cech, t. j.:

1. Zapomocą przysłówków (właściwych, zaimekowych i liczebnikowych). Np.: *Znowu deszcz ciszej szumi. — Gdzie niegdzie rośnie krzak głogu — Spojrzeliśmy sobie trzykroć oko w oko.*

2. Zapomocą imiesłówów przysłownych. Np.: *Wiatr, szumiąc, zeschłych liści tumanami miota.*

3. Zapomocą wyrażen przysłówkowych, oznaczanych rzeczownikami oderwanemi w przypadkach zależnych z przyimkami lub bez nich. Np.: *Nad rankiem cudne znów było powietrze. — Ścieżka to idzie do góry, to spada na dół.*

4. Okoliczniki celu wyrażane bywają także zapomocą bezokoliczników. Np.: *Przychodzę cię przepraszać.*

5. Okoliczniki niekiedy bywają wyrażane zapomocą rzeczowników zmysłowych w przypadkach zależnych z przyimkami lub bez nich. Np.: *Na pagórku niewielkim we brzozowym gaju stał dwór szlachecki.*

UWAGA. W tym ostatnim wypadku treść okolicznika nie zawiera się w znaczeniu rzeczowników, lecz mieści się w tym stosunku, jaki bywa wyrażany przez przypadek i przyimek.

6. Okoliczniki sposobu i stopnia bywają niekiedy wyrażane zapomocą rzeczowników z przysłówkami: *jak, jakby, jakgdyby, gdyby, niby.* Np.: *Miny burzące kopią się w ziemi jak krety.*

UWAGA. Zamiast wyrażen porównawczych w tem samem znaczeniu używana bywa także forma rzeczownika w narzędniku. Np.: *Słótko wróblem wyleci, a wołem się wraca.*

§ 29. Przydawka, łącząca się z rzeczownikiem, ale ograniczona czasem, wskazanym w czasowniku, nazywa się przydawką wspólną. Np.: *Podróżny wracał do domu ponury.* — *Lud wybiegł z miasta strwożony, ciekawy.*

8. WYRAZY POZA ZDANIEM.

§ 30. Poza zdaniem, nie wiążąc się bezpośrednio z jego treścią, stoją wołacze, wyrazy wtrącone i zdania wtrącone.

Wołacz wskazuje na osobę, do której mówiący się zwraca, nazywając ją odpowiednim imieniem. Np.: *Błogostawię cię, dziecko moje! Matko moja, mógłbym ci zrobić spowiedź ogólną z życia mojego*

§ 31. Wyraz wtrącony jest to wyraz, który nie łączy się bezpośrednio z myślą zdania i zaznacza tylko stosunek osoby mówiącej do tej myśli. Np.: *On, według mnie, ma wiele braków.*

Ten osobisty stosunek do myśli, wypowiedzianej w zdaniu, osoba mówiąca wyraża niekiedy zapomocą całego zdania; wtedy mamy zdania wtrącone. Np.: *Broniliście się, przyznaję, dzielnie i przytomnie.*

9. UKŁAD WYRAZÓW W ZDANIU.

§ 32. Język polski pozostawia mówiącemu znaczną swobodę w układaniu wyrazów w zdaniu, zazwyczaj jednak kierujemy się następującymi zasadami

1. Podmiot (nierozwinięty lub rozwinięty) kładziemy przed orzeczeniem (nierozwiniętym lub roz-

zwiniętem). Np.: *Wielkie rzeki | powstają z małych strumieni i rzeczek.*

2. Wzajemny układ części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego opiera się na następujących zasadach:

a) Przydawka przymiotna kładzie się przed lub po wyrazie określonym, zależnie od tego, czy wyraża cechę przypadkową czy też zasadniczą Np.: *Białe śniegi pokryły równinę. — Leszek Biały był synem Kazimierza Sprawiedliwego.*

b) Przydawka rzeczowna, dopełnienie, określenie dopełniaczowe i określenie przyimkowe kładą się zwykle po rzeczowniku określonym. Np.: *Ksiądz Robak wolnym krokiem chodził po dziedzińcu. — Winrych, mistrz krzyżacki, chował mię w swoim domu. — Szum fal jeziora słabiej. — Droga do wsi szła prosto.*

c) Określenia przysłówne, o ile są wyrażone zapomocą przysłówek, kładą się przed wyrazami określonymi; oznaczone zapomocą rzeczowników, następują zazwyczaj po wyrazie określonym. Np.: *Obłoki znowu rozpoczynają wieczną wędrówkę. Staruszek otworzył usta ze zdziwienia, podniósł ręce do góry.*

d) Określenie wspólne kładzie się zwykle po orzeczeniu. Np.: *Lud wybiegł z miasta strwożony, ciekawy.*

e) Dopełnienie kładzie się zwykle po wyrazie dopełnianym. Np.: *Cierpieć dla Boga jest cnotą.*

§ 33. Niekiedy to zwykłe następstwa podmiotu i orzeczenia oraz porządek ich części zmieniamy, gdyż chodzi nam o nadanie wypowiedzanemu zdaniu takiego a nie innego rytmu. Rytm powstaje wskutek prawidłowego następstwa zgłosek mocnych (akcentowanych) i słabych (nieakcentowanych). Rodzaj rytmu zależy od tego, w jaki sposób ułożone są

zgłoski mocne i słabe, a to znowu pozostaje w zwłazku z porządkiem wyrazów w zdaniu. Np. Zdanie: *środkiem lasów daleko białe błyszczało jezioro* zmienia właściwy mu rytm, gdy ułożymy jego części w zwykłym porządku, nadając mu postać: *Białe jezioro daleko błyszczało środkiem lasów*.

Tak więc jedną z przyczyn, powodującą zmianę w zwykłym następstwie części zdania, są względy rytmiczne. Występują one tak w języku prozaicznym, jak i w poezyi, szczególniejszej jednak w t. zw. mowie związanej, czyli wierszach gdzie nadto często liczyć się wypada z wymaganiami rytmu.

Oprócz względów rytmicznych na zmianę zwykłego następstwa części zdania wpływają także przyczyny logiczne, mianowicie potrzeba uwydatnienia wyrazów, na które kładziemy szczególniejszy nacisk. Np.: *Z tej strony chmura grube napędzała ławy, a z tamtej strony księżyc przezierał bladawy*.

10. SPOSOBY ŁĄCZENIA WYRAZÓW W ZDANIU.

a) SPOSOBY ŁĄCZENIA ORZECZENIA Z PODMIOTEM.

§ 34. Łączność orzeczenia z podmiotem oznaczany przez zgodę.

1. Orzeczenie słowne zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie, a o ile jest wyrażone za pomocą formy, złożonej z imiesłowem, także w rodzaju Np.: *Nauczyciel wyklada, ja słucham, wy zapisujecie. — Przyszła siekiera i las zginął.*

2. Orzecznik przymiotny zgadza się z podmiotem w rodzaju, liczbie i przypadku. Np.: *Noc była przecudna, ale piękny jest także dzień.*

3. Orzecznik rzeczowny zgadza się z podmiotem zwykle w rodzaju i liczbie, niekiedy także w przypadku. Np.: *Pochlebstwo kłamstwem jest. — Wojny są nieszczęściem. — Wiedza to potęga.*

§ 35. Jeżeli podmiot rozwinięty składa się z kilku podmiotów zasadniczych, to w sposobach łączenia orzeczenia z podmiotem kierujemy się następującymi zasadami:

1. Przy kilku podmiotach zasadniczych kładziemy orzeczenie w liczbie mnogiej. Np.: *Wrzask psów, krzyk strzelców grzmiały ze środka puszczy.*

2. Jeżeli wśród podmiotów zasadniczych jest choćby jeden rzeczownik, wymagający przy sobie w liczbie mnogiej formy osobowej przymiotnika lub imiesłowa, to w orzeczeniu kładzie się forma *o s o b o w a*. Np.: *Konie i jeźdźcy zniknęli w obłokach.*

3. Jeżeli w znaczeniu podmiotów zasadniczych występują zaimki *o s o b o w e*, to osoba pierwsza ma przewagę nad drugą i trzecią, a druga nad trzecią. Np.: *I ja i oni wyczekiwaliśmy cię z upragnieniem. — I ty i oni zawiedliście moje nadzieje.*

§ 36. Przy podmiocie logicznym orzeczenie kładzie się zawsze w liczbie pojedynczej, nawet wtedy, gdy podmiot jest użyty w liczbie mnogiej, orzeczenie zaś, rozróżniające formy rodzajowe, przybiera postać rodzaju nijakiego. Np.: *Szabel nam nie zabraknie. — Grzybów było w bród.*

b) SPOSOBY ŁĄCZENIA CZĘŚCI PODMIOTU I ORZECZENIA ROZWINIĘTEGO

§ 37 Związek, zachodzący między częściami podmiotu i orzeczenia rozwiniętego może być dwojaki: łączą się one z sobą na podstawie zależności albo są względem siebie równorzędne.

W pierwszym razie mamy do czynienia ze związkiem podrzędnym, w wypadku drugim — ze związkiem współrzędnym. Naprz., w zdaniu *Matka troskliwa i miła na łonie miała swe dziecię*, wyrazy *matka troskliwa, matka miła, na łonie miała, miała dziecię, swe dziecię* pozostają z sobą w związku

podrzędnym, wyrazy natomiast *troskliwa* i *miła* są połączone związkiem współrzednym.

W związku współrzednym obie części są równoznaczne, czyli względem siebie *współrzedne*; w związku podrzędnym rozróżniamy wyraz *niezależny*, czyli *nadrzędny* i wyraz *zależny*, czyli *podrzędny*. W połączeniu, np.: *matka troskliwa* rzeczownik *matka* jest wyrazem nadrzędnym, a przymiotnik *troskliwa* — wyrazem podrzędnym.

§ 38 Rozróżniamy trzy rodzaje związków podrzędnych: związek *rządu*, związek *zgody* i związek *przynależności*.

W związku *rządu* zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego wyrażamy zapomocą końcówki przypadkowej. Naprzykład: *liść brzozy*, *konary dębu*, *dach z blachy*.

W związku *zgody* zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego wyrażamy przez upodobnienie form. Np.: *biała brzoza*, *na białej brzozie*, *zielone liście*, *zielonemi liśćmi*.

W związku *przynależności* zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego wynika z samego znaczenia wyrazu podrzędnego i nie wymaga przeto dla swego wyrażenia jakiegokolwiek znaku zewnętrznego. Np.: *długo czekałem*, *bardzo dobry*

§ 39. W związku współrzednym pozostają jednorodne części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego, a więc:

1. Podmioty zasadnicze. Np.: *Płomień i błądź przeleciały przez jęgo oblicze*.

2. Orzeczenia zasadnicze. Np.: *Zmrok zapadał nad miastem i otulał je w mgły*.

3. Przedmioty bliższe, odnoszące się do jednego i tego samego wyrazu. Np.: **Cnoty, sławy, rozumu** za żadne pieniądze nie kupisz.

4. Jednorodne przedmioty dalsze. Np.: **Sędzia** dał rozkaz ekonomom, wójtom i gumiennym, pisarzom, ochmistrzyni, strzelcom i stajennym.

5. Przydawki, odnoszące się do jednego i tego samego rzeczownika. Np.: **Wieś** zginęła w szarych, śnieżystych mrokach.

6. Jednorodne okoliczniki. Np.: **Odpowiedz mi** zaraz krótko, węzłowato!

§ 40. W związku z gody łączą się przydawki przymiotne i rzeczowne z wyrazami określającymi. Np.: **Księża paulinowie** tabakę taką robią w mieście Częstochowie.

Jeżeli przydawka przymiotna jest wyrażona przez liczebnik główny, to w sposobach łączenia jej z wyrazem określającym kierujemy się następującymi zasadami:

1. Liczebniki główne od *jednego* do *czterech* włącznie łączą się z określającymi przez się rzeczownikami zawsze na podstawie zgody. Np.: *trzy godziny, trzech godzin, trzem godzinom, trzema godzinami, cztery tygodnie, czterech tygodni, czterema tygodniami.*

2. Liczebniki *tysiąc, milion, bilion, miliard* łączą się z rzeczownikami zawsze na podstawie rzędu. Np.: *milion gwiazd, miliona gwiazd, milionem gwiazd.*

3. Inne liczebniki główne łączą się z określającymi rzeczownikami w mianowniku i bierniku na podstawie rzędu, w reszcie przypadków — na podstawie zgody. Np.: *pięć godzin, na pięć godzin, od pięciu godzin, przed pięciu godzinami.*

§ 41. Liczebniki zbiorowe łączą się z określaniami rzeczownikami na podstawie rzędu i zgody: związek zgody występuje w celowniku i miejscowniku, związek rzędu — w innych przypadkach. Np.: *M. oboje rodziców, D. obojga rodziców, C. obojgu rodzicom, B. oboje rodziców, N. obojgiem rodziców, Mc. o obojgu rodzicach.*

§ 42. W związek rzędu łączą się:

1. dopełniacz z wyrazem określanym. Naprzykład: *Śliczne są okolice Krakowa.*

2. przydawka przyimkowa z wyrazem określanym. Np.: *Chart bez ogona jest jak szlachcic bez urzędu.*

3. Okolicznik, oznaczony zapomocą wyrażenia przysłówkowego lub rzeczownika zmysłowego w przypadku zależnym, z wyrazem określanym. Np.: *Sędzia od rana pisał. — Chata gajowego stała w lesie.*

4. Przedmiot z wyrazem określanym. Np.: *Ręka rękę myje, noga nogę wspiera.*

§ 43. W związek przynależności łączą się z wyrazami określanymi okoliczniki, wyrażone zapomocą przysłówków lub imiesłówów przysłownych. Np.: *Wszedłszy na szczyt góry, długo przyglądaliśmy się pięknemu krajobrazowi.*

II. NAUKA O WYRAZACH.

1. CZĄSTKI SŁOWOTWÓRCZE WYRAZÓW.

§ 44. Wyrazy, jako części zdania, są częściami myśli, wyrażanej przez zdanie; rozpatrywane oddzielnie, poza zdaniem, często rozkładają się na pomniejsze części znaczeniowe. Np.: *mędrz-ec, głupi-ec, skąpi-ec, mał-ec.* Częstka *-ec* wskazuje tutaj,

że wyraz oznacza jakąś osobę, a częśćka początkowa *mędrz-*, *głup'-*, *skąp'-*, *mal-* wskazuje na cechę, jaką posiada oznaczana przez wyraz osoba. Tak samo w wyrazach *przedmurze*, *przedmieście* częśćka *przed-* ma także jednakowe znaczenie.

§ 45. Końcowa część wyrazu, która się spotyka w całym szeregu wyrazów i wszędzie ma jednakowe znaczenie, nazywa się przyrostkiem. W wyrazach *mędrzec*, *głupiec*, *skąpiec*, *malec* częśćka *-ec* jest przyrostkiem; wyrazy *radca*, *obrońca*, *wybawca*, *twórca* mają przyrostek *-ca*, wyrazy *gorzkawy*, *słownawy*, *sinawy*, *nudnawy* mają przyrostek *-awy*.

Początkowa część wyrazu, która się spotyka w całym szeregu wyrazów i wszędzie ma jednakowe znaczenie, nazywa się przedrostkiem. Częstka *przed-* w wyrazach *przedmurze*, *przedmieście* jest przedrostkiem. Wyrazy *podgórze*, *podzamcze*, *podwale* mają przyrostek *pod-*.

Częstki wyrazów, które pozostają po usunięciu przyrostków i przedrostków i dalej na części znaczeniowe rozkładać się nie dają, nazywają się rdzeniami lub pierwiastkami. Częstka *głow-* i *głów-* w wyrazach *głowa*, *głowacz*, *główny* i częśćka *-kręł* w wyrazach *wykręł*, *zakręł*, *okręł* są rdzeniami.

§ 46. Zapomocą przyrostków i przedrostków możemy w związku ze znanymi nam wyrazami tworzyć nowe wyrazy, czyli słowa, dlatego przyrostki i przedrostki nazywają się częstkami słowotwórczymi wyrazów. Do częstek słowotwórczych zaliczyć wypada także rdzenie, bo przy tworzeniu nowych wyrazów musimy je także brać pod uwagę.

§ 47. Wyrazy mogą się składać z jednego, dwóch, a niekiedy nawet z kilku rdzeni, np.: *wóz*, *wóz-ek*, *powóz*, *paro-wóz*, *ziemia*, *pod-ziemie*, *cudzo-ziemi-ec*.

Wyrazy, które mają jeden rdzeń, nazywają się wyrazami jednordzennymi albo prostymi, np.: *wóz, wóz-ek, po-wóz*.

Wyrazy, które się składają z dwóch lub więcej rdzeni, nazywają się wielordzennymi albo złożonymi, np.: *paro-wóz, cudzo-ziemiec*.

§ 48. Wyrazy proste albo składają się z samego tylko rdzenia, jak np.: *las, dwór, kłós*, albo obok rdzenia mają także przedrostki i przyrostki, np.: *las-ek, dwor-ek, po-dwór-ko*.

Wyrazy proste, składające się z samego tylko rdzenia, nazywają się rdzennymi, a wyrazy proste, które obok rdzenia mają także przedrostki i przyrostki, są wyrazami rozwiniętymi: *las, dwór, kłós* to wyrazy rdzenne, *lasek, dworek, pokłósie* należą do wyrazów rozwiniętych.

§ 49. Wśród wyrazów złożonych rozróżniać należy dwie klasy: w jednych odmieniają się obie części składowe, w innych część pierwsza pozostaje bez zmiany, np.: *Wielka Noc, Wielkiej Nocy, Wielką Nocą...* i *Wielkanoc, Wielkanocy, Wielkanocą...*, *Biały Stok, Białego Stoku, w Białym Stoku...* i *białostocki, białostockiego...*

Wyrazy złożone, w których odmieniają się obie części składowe, nazywają się zestawieniami, bo są jak gdyby zwykłym połączeniem, czyli zestawieniem dwóch, niekiedy kilku wyrazów.

Wyrazy *Biały Stok, Stare Miasto, Boże Ciało, Zesłanie Ducha Świętego* są zestawieniami.

Różnica między zestawieniami a zwykłymi połączeniami wyrazów polega na tem, że rzeczowniki, użyte w zestawieniach, mają znaczenie bardziej ograniczone, niż w zwykłych połączeniach wyrazowych, i tworzą wraz z innemi składowemi częściami zestawienia jedną nierozrwalną całość. Wyrazy *czarna*

jagoda, jako nazwa czernicy, *Wielka Sobota* w znaczeniu wigilii Zmartwychwstania Pańskiego, są zestawieniami; użyte w zwykłych połączeniach wyrazowych, mają znacznie szersze znaczenie, bo *czarna jagoda* oznacza wtedy nie tylko czernicę, ale każdą jagodę zabarwioną na czarno, a więc np. dojrzałą jeżynę, morwę i inne, a *wielka sobota* w zwykłym połączeniu wyrazów oznaczać może każdą sobotę, która jest z jakiegokolwiek powodu wielką.

§ 50. Wśród wyrazów złożonych z nieodmienną częścią pierwszą, rozróżniać należy dwa rodzaje. Wyrazy złożone, których nieodmienna część pierwsza ma postać przypadku, są *zrostami*, a te, w których nieodmienna część pierwsza kończy się przyrostkiem słowotwórczym *-o*, są *złożeniami*. Wyrazy *Bogumił*, *wiarygodny* tworzą zrosty, a wyrazy *wiarogodny*, *bogobojny* należą do złożzeń.

Do złożzeń zaliczyć należy także takie wyrazy, jak *nosiwoda*, *golibroda*, *wiercipięta*, *liczykrupa*, bo pierwsza ich część składowa *nosi-*, *goli-*, *wierci-*, *liczy-* kończy się także przyrostkiem słowotwórczym *-i* (*-y*).

2. CZĄSTKI FLEKSYJNE WYRAZÓW.

§ 51. Obok cząstek słowotwórczych, które określają znaczenie wyrazów, rozróżniać należy jeszcze inne cząstki, które wskazują, czym jest wyraz w zdaniu, jaką on tam odgrywa rolę. Np. w zdaniu *koło za kołem się toczy* cząstki *-o*, *-em* w wyrazach *koło*, *kołem* wskazują, że wyraz *koło* jest podmiotem, a wyraz *kołem* — określeniem.

Cząstki wyrazów, które określają rolę ich w zdaniu, nazywają się *przyrostkami fleksyjnymi* albo *końcówkami*.

§ 52. Często się zdarza, że jeden i ten sam przyrostek może być końcówką i zarazem przyrostkiem słowotwórczym, zależnie od związku, w jakim go rozpatrujemy. Przyrostek *-a* w wyrazie *głowa*, jeżeli go zestawimy z przyrostkiem *-ka* w wyrazie *główka*, będzie miał znaczenie przyrostka słowotwórczego, a w zestawieniu z przyrostkiem *-e* w wyrazie *głowie* jest przyrostkiem fleksyjnym, czyli końcówką.

§ 53. Końcówki, czyli przyrostki fleksyjne zmieniają się w jednym i tym samym wyrazie, zależnie od tego, czym jest ten wyraz w zdaniu. Np.: *Warszawa leży nad Wisłą.* — *Wisła płynie pod Warszawą.* — *Mieszkańcy Warszawy kochają bardzo swoje rodzinne miasto.* — *Szerokość Wisły pod Warszawą jest dość znaczna.* — *Od Gdańska i Sandomierza płyną po Wiśle ku Warszawie statki i łodzie.* — *Wielkie mosty łączą Warszawę z Pragą.* — *Wybraliśmy się w podróż Wisłą do Warszawy.*

Część wyrazu, pozostała po usunięciu końcówki, nazywa się *tematem*.

Zmiana końcówek pociąga za sobą zmianę formy wyrazów; to też wyrazy, które urabiają końcówki, nazywają się *częściami mowy odmiennejmi*. Rzeczowniki, jak np.: *Wisła, Warszawa*, należą do części mowy odmiennej. Części mowy, nie urabiające przyrostków fleksyjnych, czyli końcówek, nazywają się wyrazami *nieodmiennejmi*.

§ 54. Do części mowy odmiennej zaliczyć należy: 1) rzeczowniki: *naprzykład: zegar, godzina*; 2) przymiotniki: *naprzykład: gęsty, drobny*; 3) zaimki, *naprzykład: ten, taki*; 4) liczebniki, *naprzykład: dwu, piąty*; 5) czasowniki w ich formie słowa i imiesłowu przymiotnego, *naprzykład: czytam, czytasz..., czytający, czytany*.

Do części mowy nieodmiennych należą: 1) przysłówki (właściwe, zaimkowe, liczebnikowe), np.: *bardzo, rzadko, tak, jak? trzykroć*; 2) imiesłowy przysłówne i bezokoliczniki, np.: *czytając, przeczytawszy, czytać, przeczytać*; 3) spójniki, np.: *i, a, ale*; 4) przyimki, np.: *do, od, ku, z, w*; 5) wykrzykniki, np.: *ach! aj!*

W ten sposób rozróżniamy pięć odmian: 1) odmianę rzeczowników, 2) odmianę przymiotników, 3) odmianę zaimków, 4) odmianę liczebników i 5) odmianę czasowników właściwych.

Odmiana rzeczowników, przymiotników, zaimków i liczebników nazywa się **deklinacją**, a odmiana czasowników właściwych — **konjugacją**.

3. DEKLINACJA RZECZOWNIKÓW.

§ 55. W deklinacji rzeczowników rozróżniamy liczbę, rodzaj i przypadki.

§ 56. Rozróżniamy dwie liczby, pojedynczą i mnogą. Liczba pojedyncza rzeczowników wskazuje na jeden przedmiot, liczba mnoga oznacza cały szereg przedmiotów, np.: *dąb — dęby, las — lasy*.

§ 57. Rzeczowniki własne używają się przeważnie tylko w liczbie pojedynczej, na przykład: *Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki*, niekiedy jednak używane bywają także w liczbie mnogiej.

Używanie w liczbie mnogiej nazwisk i imion własnych tłumaczy się tem, że niejednokrotnie mamy do czynienia z dwiema lub więcej osobami, noszącymi to samo nazwisko lub imię. Myśląc, na przykład, o członkach rodziny Adama Mickiewicza, mówimy o *Mickiewiczach*, mieliśmy dwóch poetów *Kochanowskich*, Jana i Piotra, dwóch *Słowackich*, *Euzebjusza*

i Juljusza; w jednym i tem samem zgromadzeniu nieraz spotkać można kilku *Janów*, *Stanisławów*, *Józefów* i t. d.

Niekiedy rzeczowniki, oznaczające nazwiska lub imiona własne, użyte w liczbie mnogiej, otrzymują znaczenie rzeczowników zbiorowych: wyrazy *Kochanowscy*, *Janowie* mogą oznaczać nie tylko kilku Kochanowskich lub kilku Janów, lecz także, szczególnie z dodaniem wyrazu *państwo*, męża i żonę. — Czasem imiona własne otrzymują znaczenie rzeczowników pospolitych, oznaczając osoby lub wogóle przedmioty, które te imiona noszą, Naprz.: *Rzadko się rodzą Mickiewiczowie* (= poeci, równi Mickiewiczowi). — *Wiek 16-ty wydał w Polsce Koperników, Kochanowskich, Skargów*.

§ 58. Niektóre rzeczowniki, jak na przykład, *wrota*, *drzwi*, *grabie*, *widły*, *cepy* używają się tylko w liczbie mnogiej. Pochodzi to stąd, że większość z nich oznacza przedmioty, składające się z dwóch lub więcej jednakowych części.

§ 59. Rodzajem rzeczowników nazywamy tę ich właściwość, która wpływa na zmianę formy łączących się z niemi przymiotników, np.: *dobry ojciec*, *dobra matka*, *dobre dziecko*.

Rozróżniamy trzy rodzaje rzeczowników — męski, żeński i nijaki.

Rodzaj rzeczowników najłatwiej rozpoznać przez dodanie jakiegokolwiek przymiotnika. Rzeczowniki, które wymagają obok siebie męskiej końcówki przymiotnika (*-y* lub *-i*) mają rodzaj męski, np.: *piękny pałac*, *wysoki dom*, *tani sklep*; rzeczowniki, które wymagają obok siebie żeńskiej końcówki przymiotnika (*-a* lub *-ą*) są rodzaju żeńskiego, np.: *piękna ulica*, *wysoka wieża*, *tania sprzedaż*; rzeczowniki, przy których przymiotnik ma końcówkę

nijką (*e* lub *-e*) są rodzaju nijakiego, np.: *urodzajne pole, wysokie wzgórze, tanie szydło*.

§ 60. Zapomocą przypadków oznaczamy, czem są rzeczowniki w zdaniu. Tak, na przykład, podmiot kładziemy zazwyczaj w mianowniku, dopełnienie — w przypadkach zależnych (dopełniaczu, celowniku, bierniku, narzędniku lub miejscowniku); formę wołacza przybierają t. zw. wołacze, czyli słowa zwrotu. Np.: *Orzeł z orłem lata, a sowa sową zostanie*. — *Cnota z cnotą się brata i cnotę szanuje*.

Zmienianie rzeczowników według przypadków nazywa się odmianą albo deklinacją. W deklinacji polskiej rozróżniamy siedem przypadków w liczbie pojedynczej i siedem przypadków w liczbie mnogiej, czyli razem 14 form przypadkowych.

§ 61. W rzeczownikach polskich wyróżniamy cztery wzory deklinacyjne, czyli cztery deklinacje.

1. Do deklinacji pierwszej, męskiej, należą rzeczowniki rodzaju męskiego, zakończone na spółgłoskę twardą lub miękką, oraz zdrobniałe — na *-o*, naprz.: *chłop, krzak, koń, niedźwiedź; Władzio, Kazio*.

2. Deklinację drugą, żeńską, obejmują: a) rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone na *-a*, *-i*, *chata, stodoła, dusza, praca, kropla, szyja, lekcja; pani, gospodyni*; b) rzeczowniki żeńskie, zakończone na spółgłoskę, np.: *wieś, sień, łódź, postać, krew, rzecz, noc, mysz*.

3. Deklinację trzecią, nijaką, tworzą rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone na *-o*, *-e*, np.: *okno, skrzydło; pole, zboże*.

4. Do deklinacji czwartej, mieszanej, zaliczamy rzeczowniki, mające odmianę mieszaną, na przykład rzeczowniki rodzaju męskiego, zakończone na *-a*, które w liczbie pojedynczej odmieniają się według wzoru

deklinacji żeńskiej, a w liczbie mnogiej według deklinacji męskiej: *radca, radcy...*, *radcę*, jak *praca, pracy...*, *pracę*, ale *radcowie, radców*, — jak *mężowie, mężów...*

WZÓR DEKLINACJI RZECZOWNIKÓW POLSKICH.

Liczba pojedyncza.

M.	dom	okn-o	chat-a	sieć
D.	dom-u	okn-a	chat-y	sieć-i
C.	dom-owi	okn-u	chaci-e	sieć-i
B.	dom	okn-o	chat-ę	sieć
W.	dom-u!	okn-o!	chat-o!	sieć-i!
N.	dom-em	okn-em	chat-ą	sieci-ą
Mjsc.(w)	dom-u	(w) okni-e	(w) chaci-e	(w) sieć-i

Liczba mnoga.

M.	dom-y	okn-a	chat-y	sieć-i
D.	dom-ów	okien	chat	sieć-i
C.	dom-om	okn-om	chat-om	sieci-om
B.	dom-y	okn-a	chat-y	sieć-i
W.	dom-y!	okn-a	chat-y!	sieć-i
N.	dom-ami	okn-ami	chat-ami	sieci-ami
Mjsc.(w)	dom-ach	(w) okn-ach	(w) chat-ach	(w) sieci-ach

UWAGI O NIEKTÓRYCH PRZYPADKACH RZECZOWNIKÓW POLSKICH.

§ 62. Rzeczowniki męskie mają w dopełniaczu liczby pojedynczej dwojaką końcówkę *-a* lub *-u*. Kończówkę *-u* mają rzeczowniki obce, zbiorowe, materjalne i oderwane, np.; *uniwersytet — uniwersytetu, teatr — teatru; las — lasu, tłum — tłumy; piasek — piasku, miód — miodu; gniew — gniewu, śmiech — śmiechu*. Poza tem końcówka *-u* spotyka się niekiedy w niektórych innych rzeczownikach, naprz.: *dom — domu, stół — stołu, wół — wołu, wierzch — wierzchu...*

§ 63. Rzeczowniki męskie mają w celowniku liczby pojedynczej końcówkę *-owi*, rzadziej *-u*, np. *domowi, wieczorowi, człowiekowi, koniowi*, ale *panu, chłopu, bratu, psu...*

Rzeczowniki nijakie mają w celowniku zawsze końcówkę *-u*, np.: *oknu, situ, południu, zbożu*.

§ 64. Biernik liczby pojedynczej w deklinacji męskiej w rzeczownikach żywotnych zgadza się z dopełniaczem, a w rzeczownikach nieżywotnych — z mianownikiem, np.: *pan, (widziałem) pana, koń, (widziałem) konia; dom, (widziałem) dom, dąb (widziałem) dąb*.

Rzeczowniki żeńskie, zakończone na *-a, -i*, mają w bierniku liczby pojedynczej końcówkę *-ę*, a rzeczowniki żeńskie, zakończone na spółgłoskę, zgadzają się w bierniku liczby pojedynczej z mianownikiem. Np.: *chata — chatę, studnia — studnię, gospodyni — gospodynię; sieć — sieć, rzecz — rzecz*. Rzeczownik *pani* ma w bierniku liczby pojedynczej formę *panią* z końcówką *-ą*.

§ 65. Wołacz liczby pojedynczej ma w rzeczownikach żeńskich, zakończonych na spółgłoskę, końcówkę *-i (-y)*, np.: *sieć — sieć i, łódź — łódź i, noc — nocy i rzecz — rzeczy i*.

§ 66. Mianownik liczby mnogiej ma w rzeczownikach męskich czworaką końcówką: *-i, -y, -e, -owie*. Końcówka *-e* jest właściwa wszystkim rzeczownikom miękko-tematowym bez względu na ich znaczenie, np.: *paź — paź-e, koń — koń-e, cień — cieni-e, rój — roje*. Końcówki *-i, -y* występują w rzeczownikach twardo-tematowych, *-i* w formach osobowych, np.: *Szkot — Szkoć-i, Szwed — Szwedź-i chłop — chłop-i, -y* — w formach nieosobowych, np.: *snop — snop-y, sad — sad-y, ogród — ogrod-y, kot — kot-y* Koń-

cówka *-owie* jest właściwa niektórym rzeczownikom, oznaczającym pokrewieństwo lub godność, np.: *synowie, wujowie, ojcowie, panowie, królowie*.

UWAGA 1. Tematy miękkie kończą się na spółgłoskę miękką lub taką, która dziś jest twardą, ale niegdyś była miękką; do takich spółgłosek stwardniałych należą: *c, dz, sz, ż, (rz), cz, dż*; np.: *piec — piec-e, wrzuciądz — wrzuciądz-e, kosz — kosz-e, wąż — węże, pasterz — pasterze, siłacz — siłacze*.

UWAGA 2. Znamieniem formy osobowej mianownika jest nietylko końcówka *-i*, lecz także wymiana twardej spółgłoski tematowej na miękką, przyczem przez miękką należy tu, jak wszędzie, rozumieć, nietylko te spółgłoski, które dziś jeszcze wymawiamy miętko, lecz także spółgłoski stwardniałe, t. j. takie, które niegdyś miękkie dziś wymawiane są twardo (patrz uwagę 1). Kończówka *-i* po spółgłoskach stwardniałych przechodzi w *-y*, bo samogłoskę *i* możemy wymawiać tylko po spółgłoskach miękkich. Np.: *Polak — Polac-y, Norweg — Norwedz-y*.

UWAGA 3. Ponieważ grupy dźwiękowe *ky, gy* zastępujemy grupami *ki, gi*, więc rzeczowniki, zakończone na *k, g*, mają w formach osobowych końcówkę *-i* zamiast dawnego *-y*. Np.: *kruk — kruki, ptak — ptaki, buk — buki, głóg — głogi, stóg — stogi*.

UWAGA 4. Rzeczowniki osobowe, zakończone na *-ec*, mają w mianowniku liczby mnogiej końcówkę *-y*, naprz.: *chłopiec — chłopcy, mędrzec — mędracy, skąpiec — skąpcy*.

§ 67. Rzeczowniki męskie zgadzają się w bierniku liczby mnogiej z mianownikiem i dopełnia-

czem, z dopełniaczem — osobowe, z mianownikiem — nieosobowe, naprz.: *sąsiedzi* — (*widziałem*) *sąsiadów*, *konie* — (*widziałem*) *konie*, *domy* (*widziałem*) *domy*.

§ 68. Narzędnik liczby mnogiej w rzeczownikach wszystkich deklinacyj ma końcówkę *-ami*, np.: *sąsiadami*, *wozami*; *stadami*; *chatami*, *paniami*, *wsiami*, *rzeczami*. Tylko niektóre rzeczowniki miękkotematowe mają w narzędniku liczby mnogiej końcówkę *-mi*, np.: *liśćmi*, *gośćmi*, *pieniężmi*; *dłohmi*, *gałęźmi*, *kośćmi*.

UWAGI O ODMIANIE NIEKTÓRYCH RZECZOWNIKÓW.

Deklinacja mieszana.

§ 69. Rzeczownik *rok* tworzy liczbę mnogą od innego pnia i ma formę *lata*.

Rzeczownik *człowiek* ma również w liczbie mnogiej inny pień i tworzy formę *ludzie*, *ludzi*, *ludziom* i t. d.

§ 70. Rzeczowniki, zakończone na *-anin*, mają następującą deklinację.

	Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M.	mieszczanin	mieszczanie
D.	mieszczanina	mieszczan
C.	mieszczaninowi	mieszczanom
B.	mieszczanina	mieszczan
W.	mieszczaninie!	mieszczanie!
N.	mieszczaninem	mieszczanami
Mjsc. (o)	mieszczaninie	(o) mieszczanach

Rzeczowniki na *-anin* zatracają w tematach liczby mnogiej przyrostek *-in*, naprz.: *mieszczan-in-owi* — *mieszczan-om*, do innych osobliwości tych rzeczowników należy, że w mianowniku liczby mnogiej mają

końcówkę *-e*, jak tematy miękkie, zamiast normalnej końcówki *-i*; dopełniacz liczby mnogiej ma w nich postać czystego tematu bez końcówki przypadkowej.

§ 71. Taką samą postać czystego tematu bez końcówki przypadkowej mają w dopełniaczu nazwy krajów, odmieniające się według deklinacji męskiej, a używane tylko w liczbie mnogiej, np.: *Prusy — Prus, Czechy — Czech, Włochy — Włoch, Węgry — Węgier, Niemcy — Niemiec*.

Niektóre z tych rzeczowników mają w miejscowniku końcówkę *-ech*, np.: *Włochy — we Włoszech, Niemcy — w Niemczech*.

§ 72. Odmiana rzeczownika *przyjaciel*:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. <i>przyjaciel</i>	<i>przyjacielo</i>
D. <i>przyjaciela</i>	<i>przyjaciół</i>
C. <i>przyjacielowi</i>	<i>przyjaciółom</i>
B. <i>przyjaciela</i>	<i>przyjaciół</i>
W. <i>przyjacielu!</i>	<i>przyjacieli!</i>
N. <i>przyjacielem</i>	<i>przyjaciółmi</i>
Mjsc.(o) <i>przyjacielu</i>	<i>(o) przyjaciółach</i>

Rzeczownik *przyjaciel* ma w deklinacji dwa odmieniające się tematy: *przyjaciel — i przyjaciół —*; temat miękki występuje w liczbie pojedynczej: temat twardy — w liczbie mnogiej, oprócz mianownika i wołacza, gdzie jest temat miękki. Dopełniacz liczby mnogiej tego rzeczownika nie ma końcówki przypadkowej, a narzędnik liczby mnogiej ma końcówkę *-mi*.

§ 73. Rzeczownik *szlachcic* nie ma liczby mnogiej; zamiast niej używamy rzeczownika zbiorowego *szlachta*, który się odmienia według deklinacji żeńskiej.

§ 74. Rzeczowniki *brat* i *ksiądz* mają w liczbie mnogiej następującą odmianę:

M.	bracia	księża
D.	braci	księży
C.	braciom	księżom
B.	braci	księży
W.	bracia!	księża!
N.	braćmi	księżmi
Mjsc.(o)	braciach	(o) księżach

Dawniej rzeczowniki te odmieniały się według deklinacji żeńskiej, *bracia*, jak np. *babcia*, *księża*, jak *wieża*, miały znaczenie rzeczowników zbiorowych i używały się zamiast liczby mnogiej rzeczowników *brat*, *ksiądz*. Mówiono *nasza bracia*, *zaczna księża*, *z bracią*, *z księżą*.

Z czasem w niektórych przypadkach zastąpiono dawne końcówki końcówkami liczby mnogiej.

§ 75. Rzeczowniki nijakie, zakończone na *-ę*, mają następującą deklinację:

Liczba pojedyncza.

M.	jagnię	strzemię
D.	jagnięcia	strzemienia
C.	jagnięciu	strzemieniu
B.	jagnię	strzemię
W.	jagnię!	strzemię!
N.	jagnięciem	strzemieniem
Mjsc.(o)	jagnięciu	(w) strzemieniu

Liczba mnoga.

M.	jagnięta	strzemiona
D.	jagniąt	strzemion
C.	jagniętom	strzemionom
B.	jagnięta	strzemiona
W.	jagnięta!	strzemiona!
N.	jagniętami	strzemionami
Mjsc.(o)	jagniętach	(w) strzemionach

Rzeczowniki nijakie na *-ę*, mają w przypadkach liczby pojedynczej oprócz mianownika i biernika tematy, zakończone przyrostkiem *-ęć* — lub *-eń* —; w przypadkach liczby mnogiej tematy tych rzeczowników kończą się przyrostkiem *-ęł* — lub *-o-n* —.

§ 76. Odmiana rzeczowników nijakich obcego pochodzenia, zakończonych na *-um*.

	Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M.	gimnazjum	gimnazja
D.	gimnazjum	gimnazjów
C.	gimnazjum	gimnazjom
B.	gimnazjum	gimnazja
W.	gimnazjum!	gimnazja!
N.	gimnazjum	gimnazjami
Mjsc.(w)	gimnazjum	(w) gimnazjach

Rzeczowniki obcego pochodzenia na *-um* w liczbie pojedynczej nie odmieniają się wcale; w liczbie mnogiej mają końcówki regularne deklinacji nijakiej, tylko w dopełniaczu kończą się na *-ów*.

§ 77. Rzeczowniki *oko* i *ucho* obok prawidłowej odmiany mają w liczbie mnogiej następujące formy.

M., W.	oczy	uszy
D.	oczu, oczów	uszu, uszów
C.	oczom	uszom
B.	oczy	uszy
N.	oczyrna, oczami	uszyrna, uszami
Mjsc.	(w) oczach	(w) uszach

Formy *oczy*, *oczu* i t. d. wskazają na narząd wzroku, w formach *oka*, *ok*, *okom*... wyraz ten ma znaczenie przenośne: *oka* *tłuszczu*, *oka* *w siatce*. Tak samo w formie zdrobniałej: *oczki* = miłe, drogie *oczy*, ale *oczka* *w siatce*.

Wyraz *uszy* oznacza narząd słuchu, wyraz *ucha* ma znaczenie przenośne, np.: *ucha dzbana*. Tak samo w formie zdrobniałej: *uszki* = małe, zgrabne *uszy*, ale *uszka w barszczu*.

Formy *oczy*, *uszy*, *oczu*, *uszu*, *oczyma*, *uszymi* są resztkami używanej dawniej liczby podwójnej.

§ 78. Odmiana rzeczowników *ziele*, *nasienie*.

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.	
M.	<i>ziele nasienie</i>	<i>zioła nasiona</i>	
D.	<i>ziela nasienia</i>	<i>ziół nasion</i>	
C.	<i>zielu nasieniu</i>	<i>ziołom nasionom</i>	
B.	<i>ziele nasienie</i>	<i>zioła nasiona</i>	
N.	<i>zielem nasieniem</i>	<i>ziołami nasionami</i>	
Mjsc.(w)	<i>zielu nasieniu</i>	<i>(w) ziołach nasionach</i>	

Rzeczowniki *ziele*, *nasienie* mają dwa tematy deklinacyjne: *ziel-* : *ziół-*, *nasień-* : *nasion-*. Tematy miękkie są właściwe przypadkom liczby pojedynczej, tematy twarde występują w przypadkach liczby mnogiej.

§ 79. Odmiana rzeczownika *niebo*:

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.
M.	<i>niebo nieba</i>	<i>niebiosa</i>
D.	<i>nieba nieb</i>	<i>niebios</i>
C.	<i>niebu niebom</i>	<i>niebiosom</i>
B.	<i>niebo nieba</i>	<i>niebiosa</i>
N.	<i>niebem niebami</i>	<i>niebiosami</i>
Mjsc.(w)	<i>niebie (w) niebach</i>	<i>(w) niebiosach</i>

Rzeczownik *niebo* występuje w przypadkach liczby mnogiej w dwojakiej postaci, z tematem *nieb-* i *niebios-*.

§ 80 Odmiana rzeczownika *książe*:

	Liczba pojedyncza.	Liczba wroga.
M.	książe	książęta
D.	książęcia, księcia	książąt
C.	książęciu, księciu	książętom
B.	książęcia, księcia	książąt
W.	książe!	książęta!
N.	książęciem, księciem	książętami
Mjsc.(o)	książęciu, księciu	(o) książętach

Rzeczownik *książe* dawniej był rzeczownikiem rodzaju nijakiego i odmieniał się wedle wzoru rzeczownika *jagnię* (patrz § 75). Właściwości dzisiejszej deklinacji polegają na tem, że rzeczownik ten 1. jako rodzaju męskiego osobowy ma formy biernika, zgodne z dopełniaczem, 2. w liczbie pojedynczej obok form normalnych ma także formy skrócone.

§ 81. Rzeczownik *ręka* ma w liczbie mnogiej w mianowniku i bierniku formę *ręce* zamiast przypuszczalnej *ręki*, jak *matka* — *matki*, *córka* — *córki*, *wstążka* — *wstążki*. Forma *ręce* jest pozostałością dawnej liczby podwójnej, która dzisiaj otrzymała znaczenie liczby mnogiej. W języku staropolskim rzeczowniki żeńskie twardo-tematowe miały w mianowniku, bierniku i wołaczu liczby podwójnej końcówkę *-e*. Mówiono: *niewiasta* — *dwie niewiście*, *noga* — *dwie nodze*, *ręka* — *dwie ręce*.

Postać liczby podwójnej zachowała się także w formie narzędnika i miejscownika: *rękoma* (obok *rękami*) i *w ręku*. Forma *rękoma* tak samo, jak forma *ręce* otrzymała znaczenie liczby mnogiej, a forma miejscownika *w ręku* dziś jest używana w znaczeniu liczby pojedynczej; wpłynęła na to końcówka *-u*, która jest właściwa liczbie pojedynczej, a w liczbie mnogiej deklinacji rzeczownikowej nie spotyka się

nigdy. Ponieważ końcówkę *-u* w miejscowniku liczby pojedynczej mają tylko rzeczowniki męskie lub nijakie, więc w formie *w ręku* rzeczownik *ręka* zmienia właściwy sobie rodzaj żeński na męski czy nijaki: mówimy *moja ręka, w mojej ręce, ale w moim (czy mojem) ręku*.

§ 82. Rzeczownik *pani* ma w bierniku liczby pojedynczej końcówkę *-ą*. Mówimy *widziałem panią, znam panią* i t. d. Forma ta przez częste użycie zachowała się, jako pozostałość z dawnych czasów, bo dawniej w języku staropolskim rzeczowniki żeńskie miętko-tematowe na *-a*, *-i* miały w bierniku końcówkę *-ą*; mówiono *wykopać studnię, uprawiać rolę, mieć siłą wolą* i t. p.

§ 83. Rzeczowniki żeńskie pieszczotliwe, w szczególności zdrobniałe imiona własne, zakończone na *-a*, z poprzedzającą spółgłoską miękką, mają w wołaczach końcówkę *-u*. Np.: *babciu! mamusiu! Maniu! Wandziu! Jadziu!*, ale *mateczko! Marylko! Wandeczko!* — Końcówki tej używamy pod wpływem miętko-tematowych imion męskich zdrobniałych, jak np.: *Władziu! Kaziu!*

4. DEKLINACJA PRZYMIOTNIKOWA.

§ 84. Rodzaj męski.

Liczba pojedyncza.

M.	mocn-y dzban	mocn-y murzyn
D.	mocn-ego dzban-a	mocn-ego murzyn-a
C.	mocn-emu dzban-owi	mocn-emu murzyn-owi
B.	mocn-y dzban	mocn-ego murzyn-a
W.	mocn-y dzbani-e!	mocn-y murzyni-e!
N.	mocn-ym dzban-em	mocn-ym murzyn-em
Mjsc.(w)	mocn-ym dzbani-e (o)	mocn-ym murzyni-e

Liczba mnoga.

M.	mocn-e dzban-y	mocn-i murzyn-i
D.	mocn-ych dzban-ów	mocn-ych murzyn-ów
C.	mocn-ym dzban-om	mocn-ym murzyn-om
B.	mocn-e dzbany	mocn-ych murzyn-ów
W.	mocn-e dzbany!	mocn-i murzyni!
N.	mocn-emi dzban-ami	mocn-ymi murzynami
Mjsc.(w)	mocn-ych dzban-ach	(o) mocn-ych murzyn-ach

Rodzaj żeński.

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

M.	mocn-a ścian-a	mocn-e ścian-y
D.	mocn-ej ścian-y	mocn-ych ścian
C.	mocnej ściani-e	mocn-ym ścian-om
B.	mocn-ą ścian-ę	mocn-e ścian-y
W.	mocn-a ścian-o!	mocn-e ścian-y!
N.	mocn-ą ścian-ą	mocn-emi ścian-ami
Mjsc.(w)	mocn-ej ściani-e	(w) mocn-ych ścian-ach

Rodzaj nijaki.

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

M.	mocn-e win-o	mocn-e wina
D.	mocn-ego win-a	mocn-ych win
C.	mocn-emu win-u	mocn-ym winom
B.	mocn-e win-o	mocn-e win-a
W.	mocn-e wino!	mocn-e win-a!
N.	mocn-em win-em	mocn-emi winami
Mjsc.(w)	mocn-em wini-e	(w) mocn-ych win-ach

§ 85. Rzeczowniki męskie mają w mianowniku liczby pojedynczej postać czystego tematu bez końcówki, np.: *dzban*, *murzyn*, przymiotniki rodzaju męskiego mają końcówkę *-y*, np.: *mocny*.

Niektóre przymiotniki obok formy przymiotnikowej mają także formę rzeczownikową, to jest, czysty temat bez końcówki, np.: *ciekaw-y* — *ciekaw*, *gotow-y* — *gotów*, *łaskaw-y* — *łaskaw*, *zdraw-y* — *zdrów*, *winny* — *winien*, *godny* — *godzien*.

Przymiotniki *rad*, *wart*, *kontent* mają tylko formy rzeczownikowe.

§ 86. Przymiotniki w formie rzeczownikowej używane bywają w orzeczeniu; użyte w znaczeniu określenia, przybierają formy przymiotnikowe. Np. *Zdrowy człowiek bywa wesół*. — *On jest zdrow*.

§ 87. Narzędnik i miejscownik liczby pojedynczej w deklinacji przymiotnikowej ma w rodzaju męskim końcówkę *-ym* (*-im*), a w rodzaju nijakim — końcówkę *-em*. Np.: *gęstym lasem*, *w gęstym lesie* — *gęstem zaroślem*, *w gęstem zaroślu*; *głębokim stawem*, *w głębokim stawie* — *głębokiem morzem*, *w głębokiem morzu*.

§ 88. Biernik liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego przymiotników ma końcówkę *-ą*, w rzeczownikach żeńskich — końcówkę *-ę*. Np.: *Lubię naszą piękną okolicę*. — *Przepełnąłem szeroką rzekę*.

§ 89. W mianowniku liczby mnogiej przymiotnik mają dwie końcówki *-i* (*y*), przy rzeczownikach osobowych męskich i końcówkę *-e* przy wszystkich innych rzeczownikach. Np.: *zadni ludzie*, *pracowici rzemieślnicy*, *dzielni żołnierze*, *zyczliwi przyjaciele*, *obcy przybysze*; *zadne panie*, *dobre siostry*, *cieniste kasztany*, *mocne skrzydła*, *ręcze konie*.

§ 90. W narzędniku liczby mnogiej przymiotniki mają dwie końcówki: *-ymi* (*-imi*) i *-emi*. Jeżeli w mianowniku liczby mnogiej jest końcówka *-i* (*-y*), w narzędniku używamy końcówki *-ymi* (*-imi*); jeżeli mianownik liczby mnogiej kończy się na *-a* *-o*

w narzędniku używamy końcówki *-eni*. Np.: *pracowici ludzie — pracowitymi ludźmi, zapobiegliwi gospodarze — zapobiegliwymi gospodarzami; rączne konie — rączemi końmi, wielkie lasy — wielkimi lasami, wdzięczne córki — wdzięcznymi córkami, rozległe łąki — rozległymi łąkami, urodzajne pola — urodzajnymi polami.*

STOPNIOWANIE PRZYMOTNIKÓW.

§ 91. Właściwości przedmiotów, oznaczane przez przymiotniki, mogą posiadać najrozmaitsze stopnie natężenia. Formy, zapomocą których oznaczamy stopień właściwości, wskazanej w przymiotniku, nazywają się formami *stopniowania*. Zwykła forma przymiotnika, wskazująca na właściwość przedmiotu bez względu na stopień jej natężenia, nazywa się *stopniem równym*; przymiotniki, które wskazują na wyższy lub najwyższy stopień właściwości, mają stopień *wyższy* lub *najwyższy*. Przymiotniki *prosty, twardy* mają stopień równy, przymiotniki *prostszy, twardszy* są użyte w stopniu wyższym, a przymiotniki *najprostszy, najtwardszy* mają stopień *najwyższy*.

§ 92. Stopień *wyższy* tworzymy przez dodanie do tematu stopnia *równego* przyrostka *-szy*, a stopień *najwyższy* — przez dodanie przyrostka *-szy* i przedrostka *naj-*. Np.: *słaby, słabszy, naj-słabszy*. W razie zbiegu spółgłosek, trudnych do wymówienia, zamiast przyrostka *-szy* używamy w stopniu wyższym i najwyższym przyrostka *-ejszy*. Np.: *grzeczny, grzeczni-ejszy, naj-grzeczni-ejszy*.

§ 93. Przymiotniki z przyrostkami *-ki, oki, -eki* urabiają stopień *wyższy* i *najwyższy* bez tych przyrostków przez dodanie przyrostka *-szy* bezpośrednio

do rdzenia. Np.: *szyb-ki, szyb-szy, na-szyb-szy, głęb-oki, głęb-szy, naj-głęb-szy, dal-eki, dal-szy, naj-dal-szy*.

§ 94. W przymiotnikach: *wąski, bliski, niski, wysoki* końcową spółgłoskę rdzenną *-s-* zamieniamy w stopniu wyższym i najwyższym na *-ż-*. Np.: *węż-szy, naj-niż-szy*.

Postać stopnia wyższego: *węż-szy, bliż-szy, niż-szy* wskazuje, że rdzenie tych przymiotników kończą się spółgłoskami dźwięcznymi; w stopniu równym zamiast *-s-* powinna być przeto odpowiednia spółgłoska dźwięczna, czyli *-z-*, ponieważ jednak przyrostek *-ki* zaczyna się od spółgłoski bezdźwięcznej *-k-*, więc dźwięczne *-z-* przed bezdźwięcznym *-k-* wymawiamy bezdźwięcznie, jak *-s-*, stąd zamiast *wąz-ki, bliż-ki, niż-ki* powstały postaci: *wąski, bliski, niski*. W przymiotniku *wysoki*, odwrotnie, spółgłoska *s* jest pierwotna, w stopniu wyższym powinna jej odpowiadać bezdźwięczna *sz*, zamiast *wysz-szy* piszemy jednak *wyższy* pod wpływem przymiotnika *niższy*. W przymiotniku *lek-ki* (= *leg-ki*) rdzeń kończył się na spółgłoskę dźwięczną *-g-*, którą przed przyrostkiem *-ki* wymawiamy bezdźwięcznie jak *-k-*.

§ 95. W przymiotnikach: *dobry, zły, wielki, mały*, stopień wyższy i najwyższy tworzy się od innych rdzeni, niż te, które są podstawą stopnia równego:

dobr-y	—	lep-szy	—	naj-lep-szy
zł-y	—	gor-szy	—	naj-gor-szy
wiel-ki	—	więk-szy	—	naj-więk-szy
mał-y	—	mni-ejszy	—	naj-mni-ejszy.

§ 96. Niekiedy stopień wyższy i najwyższy tworzymy opisowo, przez dodanie do przymiotnika w stopniu równym przysłówka *bardziej* lub *najbardziej*, *więcej* lub *najwięcej*. Np.: *gorzki: bardziej gorzki, wojowniczy: najbardziej wojowniczy*.

ODMIANA PRZYMIOTNIKOWA RZECZOWNIKÓW.

§ 97. Według deklinacji przymiotnikowej odmieniają się niektóre rzeczowniki, mianowicie:

1. Rodzaju męskiego a) nazwiska polskie na *-ski* i *-cki*, np.: *Krasiński, Krasicki*; b) nazwiska i imiona obce na *-i, -y, -e*, np.: *Badeni — Badeniego.. Batory — Batorego... Linde — Lindego... Antoni — Antoniego... Ignacy — Ignacego...* c) rzeczowniki pospolite na *-i, -y*, np.: *podskarbi — podskarbiego... leśniczy — leśniczego...*

2. Rodzaju żeńskiego a) nazwiska polskie na *-ska, -cka*. Np.: *Żmichowska, Konopnicka*; b) rzeczowniki pospolite i własne, zakończone na *-owa*. Np.: *Orzeszkowa — Orzeszkowej, synowa — synowej...*

UWAGA. Nazwy miejscowości, zakończone na *-owa*, mają odmianę rzeczownikową. Np.: *Częstochowa — Częstochowy — w Częstochowie.*

3. Rodzaju nijakiego a) rzeczowniki pospolite, zakończone na *-e*, np.: *drogowe, mostowe, podymne*; b) nazwy miejscowości na *-e*, np.: *Zakopane — Zakopanego — w Zakopanem, O-sobne — O-sobnego — w O-sobnem.*

§ 98. Odmiana rzeczownika sędzia.

	Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M.	sędzia	sędziowie
D.	sędzi, sędziego	sędziów
C.	sędzi, sędziemu	sędziom
B.	sędzie, sędziego	sędziów
W.	sędziol	sędziowie!
N.	sędzią	sędziami
Mjsc.	(o) sędzi	(o) sędziach

Rzeczownik *sędzia* w dopełniaczu, celowniku i bierniku liczby pojedynczej ma deklinację mieszczaną: obok rzadziej używanych form rzeczownikowych urabia formy przymiotnikowe.

Tak, jak *sędzia*, odmieniają się rzeczowniki *hrabia* i *margrabia*.

§ 99. Deklinację mieszaną przymiotnikowo-rzeczownikową mają także nazwy miejscowości, będące z pochodzenia swego przymiotnikami. W bierniku i wołaczurabiają one końcówki rzeczownikowe, w innych przypadkach — przymiotnikowe. Np.: *Sucha — Suchej — Suchej — Suchę — Sucho! — Suchą — w Suchej*.

5. DEKLINACJA ZAIMKOWA.

§ 100. W deklinacji zaimków odróżniamy dwie odmiany:

1) właściwą deklinację zaimkową i 2) odmianę przymiotnikową zaimków.

§ 101. Według deklinacji przymiotnikowej odmieniają się zaimki, zakończone na *-y (-i)*, a więc

1. Pytające i względne: *który, która, które; jaki, jaka, jakie*.

2. Wskazujące: *taki, taka, takie; owaki, owaka owakie*.

3. Nieokreślne: *któryś, któraś, któreś...; który-bądź...; którykolwiek...; jakiś...; jakibądź...; jakikolwiek...; nijaki...; niejaki...; niektórzy...; każdy...*

§ 102. We właściwej deklinacji zaimkowej rozróżnić należy dwie odmiany: 1) deklinację mieszaną rzeczownikowo-przymiotnikową i 2) deklinację zaimków osobowych.

§ 103. Wzór deklinacji zaimkowej mieszanej.

Liczba pojedyncza.

M.	sam	sam-a	sam-o
D.	sam-ego	sam-ej	sam-ego
C.	sam-emu	sam-ej	sam-emu
B.	sam, sam-ego	sam-ą	sam-o
N.	sam-ym	sam-ą	sam-em
Mjsc. (o)	sam-ym	(o) sam-ej	(o) sam-em

Liczba mnoga.

M.	sam-i, sam-e,	sam-e	sam-e
D.		sam-ych	
C.		sam-ym	
B.	samych, same,	sam-e	sam-e
N.	sam-ymi, sam-emi,	sam-emi	sam-emi
Mjsc.		(o) sam-ych	

Zaimek *sam, sama, samo* ma deklinację mieszaną, rzeczownikowo-przymiotnikową: w mianowniku i bierniku liczby pojedynczej spotykamy w nim formy rzeczownikowe, w innych przypadkach — formy przymiotnikowe.

§ 104. Według deklinacji mieszanej odmieniają się zaimki:

1. Dzierżawcze: *mój, twój, swój, nasz, wasz.*
2. Dzierżawczo-pytajny: *czyj?*
3. Pytające i względne: *кто, co.*
4. Wskazujące: *ten, tamten, ów, on, sam.*
5. Nieokreślne: *nikt, nic, ktobądź, ktoś, ktokolwiek, cobydź, coś, cokolwiek, wszystek, pewien, żaden.*

UWAGI O NIEKTÓRYCH ZAIMKACH, ODMIENIAJĄCYCH SIĘ WEDŁUG DEKLINACJI MIESZANEJ.

§ 105. Odmiana zaimka *on, ona, ono.*

Liczba pojedyncza.

M.	on	ona	ono
D.	jego, niego, go,	jej, niej,	jego, niego, go
C.	jemu, niemu, mu,	jej, niej,	jemu, niemu, mu
B.	jego, niego, go,	ją, nią,	je, nie
N.	nim	nią	niem
Mjsc.	(w) nim	(w) niej	(w) niem

Liczba mnoga.

M.	oni, one	one	one
D.	ich, nich	ich, nich	ich, nich
C.	im, nim	im, nim	im, nim
B.	ich, nich — je, nie	je, nie	je, nie
N.	nimi — niemi	niemi	niemi
Mjsc.	(w) nich	(w) nich	(w) nich

§ 106. W deklinacji zaimka *on, ona, ono* formy przypadków zależnych są tworzone od zaimka *ji, ja, je*. Zaimek ten dzisiaj w mianowniku już się nie używa; zamiast niego posługujemy się zaimkiem *on, ona, ono*.

§ 107. Różnica w użyciu form *jego i niego, jemu i niemu, ich i nich, im i nim* i t. p. polega na tem, że formy *niego, niemu* i t. p. łączą się z przyimkami, a formy *jego, jemu* i t. d. używane bywają bez przyimków. Np.: *On dał jemu — on zwrócił się ku niemu. On ich widział — on wraca od nich.*

Formy narzędnika i miejscownika *nim, nią, niem, w nim, w niej, w niem, nimi, niemi, w nich*, mają zawsze *n-* na początku.

§ 108. Form skróconych *go, mu* używamy jako dopełnień czasownika, mianowicie wtedy, gdy nie kładziemy na nie przycisku; są to więc formy przyczepkowe, nie posiadające samodzielnego akcentu.

§ 109. Zaimek *on* ma w bierniku liczby pojedynczej w rodzaju nijakim postać *je, nie*; formy tej nie należy mieszać z formą *go*, która się używa w rodzaju męskim. Narzędnik i miejscownik liczby pojedynczej ma w rodzaju męskim postać *(w) nim*, w rodzaju nijakim — postać *(w) niem*. Mianownik i biernik liczby mnogiej tak samo, jak w deklinacji przymiotników, ma dwie formy: jedna *oni* — *ich* używa się zamiast rzeczowników osobowych męskich, druga *one* — *je* — we wszystkich innych wypadkach.

Narzędnik liczby mnogiej ma także dwie formy: *nimi* i *niemi*; pierwsza używa się w zastępstwie rzeczowników osobowych męskich, druga — we wszystkich innych wypadkach.

§ 110. Zaimek *ten* ma w bierniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego postać *tę* z końcówką rzeczownikową *-ę* (jak *chatę*, *zapłatę*...). Zaimek *tamta* ma w bierniku liczby pojedynczej postać *tamtą* z końcówką *-ą*, właściwą innym zaimkom.

§ 111. Zaimek *kto*, *co* ma następującą odmianę:

M.	kto	co
D.	kogo	czego
C.	komu	czemu
B.	kogo	co
N.	kim	czem
Mjśc. (o)	kim	(o) czym.

Podobną odmianę mają zaimki *ktoś*, *coś*, *ktobądź*, *cobądź*; *ktokolwiek*, *cokolwiek*; *nikt* (= *nikto*), *nic* (= *nico*).

ODMIANA ZAIMKÓW OSOBOWYCH.

§ 112.

M.	ja	ty	my	wy
D.	mnie	ciebie	nas	was
C.	mnie, mi	tobie, ci	nam	wam
B.	mnie, mię	ciebie, cię	nas	was
W.	o, ja!	o, ty!	o, my!	o, wy!
N.	mną	tobą	nami	wami
Mjśc. (o)	mnie	(o) tobie	(o) nas	(o) was.

Deklinacja zaimków osobowych ma tę właściwość, że poszczególne ich przypadki różnią się nie tylko końcówkami, lecz także tematami, np.: *ja* — *mnie*, *mi*; *my* — *nas*. Poza tem należy zwrócić uwagę, że wy-

raz *ja, ty* mają w celowniku i bierniku dwojaką postać: *mnie — mi, tobie — ci, mnie — mię, ciebie — cię*. Form *mnie, tobie; mnie, ciebie* używamy tylko wtedy, gdy kładziemy na nie szczególniejszy nacisk, np.: *tobie tylko to powiem*. W innych razach używamy form krótszych: *mi, ci; mię, cię*; formy te nie mają samodzielnego akcentu.

§ 113. Według deklinacji zaimków osobowych, jak zaimek *ty*, odmienia się zaimek zwrotny *siebie*. Właściwością tego zaimka jest to, że nie ma on formy mianownika. Wynika to z jego znaczenia: zaimek zwrotny wskazuje na osobę, na którą przechodzi jej własna czynność, bywa więc w zdaniu zawsze tylko dopełnieniem, nie może przeto nigdy występować w postaci mianownika.

W bierniku występują dwie formy *siebie* i *się*. W używaniu tych form kierujemy się temi samemi zasadami, wedle których rozróżniamy formy zaimków osobowych *ciebie* i *cię, mnie* i *mię*.

6. DEKLINACJA LICZEBNIKOWA.

§ 114. Liczebniki porządkowe, wielorakie i mnożne mają odmianę przymiotnikową. Np.: *dwunasty* odmienia się, jak *pusty*; *dwojaki*, jak *lekki*, *potrójny*, jak *znojny*.

§ 115. Liczebniki ułamkowe *pół, półtora, półtrzecia, półczwarta, półpięta...* form przypadkowych nie urabiają, mają jednak formy rodzajów. Mówimy *od pół roku, przed pół rokiem, po pół roku, w pół roku*, nie odmieniając według przypadków, ale *półtora dnia* obok *półtory* lub *półtorej godziny*. Jak widzimy, liczebniki ułamkowe w połączeniu z rzeczownikami męskimi i (i nijakimi) mają końcówkę *-a*, a w połączeniu z rzeczownikami żeńskimi — końcówkę *-y* (*-ej*).

§ 116. Liczebniki zbiorowe odmieniają się według deklinacji rzeczownikowej, mają, mianowicie, te same końcówki przypadkowe, co rzeczowniki nijakie. Np.:

M.	dwoj-e	troj-e	czwor-o
D.	dwojg-a	trojg-a	czworg-a
C.	dwojg-u	trojg-u	czworg-u
B.	dwoj-e	troj-e	czwor-o
N.	dwojgi-em	trojgi-em	czworgi-em
Mjsc.	(o) dwojg-u	(o) trojg-u	(o) czworg-u.

Jak widać z podanych wzorów, w deklinacji liczebników zbiorowych występują dwa tematy, np.: *dwoj-* i *dwojg-*, *troj-* i *trojg-*, *czwor-* i *czworg-*. Tematy *dwojg-*, *trojg-*, *czworg-* są właściwe przypadkom zależnym oprócz biernika.

ODMIANA LICZEBNIKÓW GŁÓWNYCH.

§ 117. Liczebnik *jeden* odmienia się tak, jak zaimek *pewien, żaden*, czyli według deklinacji zaimkowej mieszanej (patrz § 103).

§ 118. Odmiana liczebnika *dwa*:

M.	dwaj, dwu (dwóch), dwa	dwie	dwa
D.	dwu (dwóch)	dwu (dwóch)	dwu (dwóch)
C.	dwu (dwom)	dwu (dwom)	dwu (dwom)
B.	dwu (dwóch) dwa	dwie	dwa
N.	(dwu) dwoma	dwie (dwoma)	(dwu) dwoma
Mjsc.	(o) dwu (dwóch)	(o) dwu (dwóch)	(o) dwu (dwóch)

Formy mianownika rodzaju męskiego *awaj, dwu (dwóch)* używają się przy rzeczownikach osobowych,

tak samo w bierniku forma *dwu* (*dwóch*) jest również osobową.

UWAGA. Jak *dwu*, odmieniają się liczebniki *oba* i *obydwa*. Niekiedy w mianowniku i bierniku zamiast *obydwa*, *obydwie*, *obydwu* używamy form *obadwa*, *obiedwje*, *obudwu*.

§ 119. Odmiana liczebników *trzy*, *cztery*.

Formy osobowo-męskie.	Inne formy.
M. <i>trzej</i> (<i>trzech</i>)	<i>trzy</i>
D. <i>trzech</i>	<i>trzech</i>
C. <i>trzem</i>	<i>trzem</i>
B. <i>trzech</i>	<i>trzy</i>
N. <i>trzema</i>	<i>trzema</i>
Mjśc. (o) <i>trzech</i>	(o) <i>trzech</i> .

Podobną deklinację, co *trzy*, ma liczebnik *cztery*.

§ 120. Deklinacja liczebnika *pięć*.

M. <i>pięciu</i> (osobowo-męsk.), <i>pięć</i>
D. <i>pięciu</i>
C. <i>pięciu</i> (<i>pięciom</i>)
B. <i>pięciu</i> (osobowo-męsk.) <i>pięć</i>
N. <i>pięciu</i> (<i>pięcioma</i>)
Mjśc. (o) <i>pięciu</i> .

Jak widać z podanego wzoru, w deklinacji liczebnika *pięć* spotykamy tylko dwie formy: M. B. *pięć* i D. C. N. Mjśc. *pięciu*. Postać *pięciu* występuje także w mianowniku i bierniku form osobowo-męskich. Obok form *pięciu* używa się niekiedy w celowniku postać *pięciom*, w narzędniku forma *pięcioma*.

§ 121. Według wzoru deklinacji liczebnika *pięć* odmieniają się liczebniki od *sześciu* do *dzięćdziesięciu* oraz liczebniki nieoznaczone *kilka*, *kilkanaście*, *kilkadziesiąt*, *wiele*, *ile*.

§ 122. Wzory deklinacji.

- a) M. B. dwunastu (osobowo - męsk.), dwanaście,
D. C. N. Mjsc. dwunastu (-oma N.);
- b) M. B. dwudziestu (osobowo-męsk.), dwadzieścia,
D. C. N. Mjsc. dwudziestu (-oma N.);
- c) M. B. trzydziestu (osobowo-męsk.), trzydzieści,
D. C. N. Mjsc. trzydziestu (-oma N.);
- d) M. B. pięćdziesięciu (osobowo-męsk.), pięćdziesiąt,
D. C. N. Mjsc. pięćdziesięciu (-oma N.).

Liczebniki, zakończone na *-ście, -ścia, -ści* zmieniają przed końcówkami *-u, -oma* tematowe *-ść-* na *-st-*, przyczem liczebniki *dwanaście, dwadzieścia* w formach z końcówką *-u, -oma* zmieniają postać pierwszej części *dwa-* na *dwu-*.

Liczebniki, zakończone na *-dziesiąt* przed końcówkami *-u, -oma* zmieniają postać drugiej części *-dziesiąt* na *-dziesięć-*, np.: *sześćdziesiąt* — *sześćdziesięciu*.

§ 123. Odmiana liczebnika *sto*.

M.	stu (ludzi)	sto (koni)	sto
D.	stu (ludzi)	stu (koni)	sta
C.	stu (ludziom)	stu (koniom)	stu
B.	stu (ludzi)	sto (koni)	sto
N.	stu (ludźmi)	stu (końmi)	stem
Mjsc.	(o) stu (ludziach)	(o) stu (koniach)	(o) ście.

Liczebnik *sto* ma dwojaką deklinację: w połączeniu z rzeczownikiem odmienia się, jak *pięć*; użyty samodzielnie ma deklinację rzeczownikową i odmienia się, jak np.: *miasto*.

§ 124. Odmiana liczebników *dwieście, trzysta, pięćset*.

- a) M. B. dwustu (osobowo-męsk.), dwieście,
D. C. N. Mjsc. dwustu;
- b) M. B. trzystu (osobowo-męsk.), trzysta,
D. C. N. Mjsc. trzystu;
- c) M. B. pięciuset (osobowo męsk.), pięćset,
D. C. N. Mjsc. pięciuset.

Liczebniki *dwieście, trzysta, pięćset* mają te same końcówki, które spotykamy w deklinacji liczebnika *pięć*, przyczem w *dwieście* odmieniają się obie części składowe, w liczebniku *trzysta* — część druga, a w liczebniku *pięćset* — część pierwsza.

Jak *trzysta*, odmieni się liczebnik *czterysta*, a na wzór liczebnika *pięćset* odmieniają się liczebniki *sześćset, siedemset, osiemset, dziewięćset* oraz liczebnik nieoznaczony *kilkaset*.

§ 125. Liczebniki *tysiąc, milion* odmieniają się według męskiej deklinacji rzeczownikowej.

ĆWICZENIA.

I. NAUKA O ZDANIU.

1. PODZIAŁ ZDAŃ.

1. Wskaż zdania i zwróć uwagę na ich znaczenie co każde z nich wyraża — myśl, myśl w połączeniu z uczuciem, czy pytanie?

Pędź, latawce białonogi! Góry z drogi, lasy z drogi! O, szalony, gdzie on goni? Tam od ostrych słońca grotów głowy jego nie ochroni ni palma zielonowłosa, ni białe łono namiotów. Tam jeden namiot — niebiosa. — Tylko skały tam nocują, tylko gwiazdy tam koczują! — Pędź, latawce białonogi! Sępy z drogi, chmury z drogi! — Beduinie opętany, gdzie pędzisz? Tam huragany! — Ja pędzę, ja nie znam trwogi. Pędź, latawce białonogi! Trupy, huragany z drogi!

2. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie.

Nadszedł wrzesień. Wakacje minęły. Uczniowie po letnim wypoczynku powrócili do pracy. Gmach szkolny znowu rozbrzmiewa wesołym gwarem. Kto pracuje szczerze i pożytecznie, ma zawsze myśl spokojną i pogodną.

3. Wskaż zdania pojedyncze nierozwinięte, pojedyncze rozwinięte i złożone.

Piękna jest noc na stepie! Czasami nad wieczorem uciszą się wiatry. Głęboko roztwiera się niebo i wyjaśnia się mleczna droga. Koń rzeźwi się chłodem i strzyże czujnie uszy, a głucho na milę tętni ziemia pod kopytami tabunu. Za łupem lecą ziemne

sowy. Przepiórki kwilą; bąk wodny huka po trzcinach. Równo i płasko leży świat stepowy. Mgły lekko słać się poczynają; gwiazdy błedną; ogniska popieleją. Koń grzebie ziemię; śpiący sęp się trzeźwi; a gdy słońce podejdzie, zrywa się znowu wicher stepowy od wschodu. Kto nie widział stepu, ten nie poznał wszystkich piękności natury.

2. CZĘŚCI SKŁADOWE PODMIOTU I ORZECZENIA ROZWINIĘTEGO.

4. Wskaż podmiot i orzeczenie, a w podmiocie i orzeczeniu rozwiniętem wyodrębnij ich części składowe.

Raz poszły w zakład powietrzne ptaki. Który silniejszy jest w locie? Jaki na ptaszym ma usiąść tronie? Orzeł wyleciał. Któż go doścignie? Kto żagle¹⁾ takie ma pierza? Kto kiedy orła w wiatrach wyścignie? Gdzie orzeł znajdzie szermierza? Lecz był kolibryk; on się rozczulił, on królem ptaków chciał zostać, on się pod orła skrzydła^a utulił, bo w locie nie mógł go dostać. Orzeł wyleciał; aż się zmordował i spadł ku ziemi i zginął; kolibryk w jego skrzydła się schował; stąd się ku niebu wywinął.

5. Wskaż części składowe podmiotu i orzeczenia rozwiniętego.

Bieda uczy rozumu. — Poznanie błędu zmniejsza winę. — Przyjacielska przysługa nagrody nie potrzebuje. — Złe oczy wszystko krzywo widzą. — Szczęście trzyma z odważnymi. — Każdy odpowiada za swoje błędy.

6. Przepisz, oddziel podmiot od orzeczenia kreską pionową i podkreśl zasady podmiotu i orzeczenia rozwiniętego.

¹⁾ Żagle pierza = żaglowe pierza = pie.za, jak żagiel.

Mowa wydaje ludzkie obyczaje. — Nieprawdy nabytek nie idzie w pożytek. — Początek dobry miewa koniec podobny. — Dobry gospodarz nigdy nie próżnuje. — Prawda zawsze na wierzch wyjdzie.

3. SPOSOBY OZNACZANIA PODMIOTU.

7. Wskaż podmiot nierozwinięty i zasadniczy.

▪ Zgoda buduje, niezgoda rujnuje. — Szczęście psuje, nieszczęście hartuje. — Język sieje, ucho zbiera. — Braci niezgoda wszystkich gorszy. — Dobry człowiek znajdzie zawsze przyjaciół.

8. Wskaż podmioty (zasadnicze i nierozwinięte) i zwróć uwagę, zapomocą jakich części mowy są one wyrażone.

Bekasy skrzeczały, gęsi gęgały, kaczory trąbiły. — Odezwały się trąbki i drużyna ruszyła. — Turkotały wozy, rżały konie. — Ci niosą karabele, tamci — buzdygany; każdy groźnie spoziera i pokręca wosą. — Ludzka rzecz — bładzić. — Każdy odpowiada za swoje błędy. — Bogu się przeciwieć trudno. — Chcieć a nie móc to piekło. — Pięć jest liczbą.

9. Wskaż podmiot (zasadniczy lub nierozwinięty) i zwróć uwagę, zapomocą jakiej części mowy jest on wyrażony.

Bity płaci. — Jeden buduje drugi rujnuje. — Cierpliwy wytrwa. — Chytry dokuczy. — Uczciwie to sumiennie. — Bojaźliwy nic wielkiego nie sprawi. — Jeden niewiele może. — Dziś mija, jutro nadchodzi. — I święty Boże nie pomoże. — Jasnie zgaśnie, mrospanie zostanie. — „Darmo“ umarło, „kup sobie“ zostało. — Nie mogę to nie chcę. — Patrzę, ale nic nie widzę. — Przyjdź i czekaj! — Słuchamy.

10. Przepisz, podkreśl podmioty (zasadnicze lub nierozwinięte) i oznacz, zapomocą czego są one wyrażone.

Mądry sprzeda, głupi kupi. — Głodny nie przebiera. — Rok traci, rok bogaci. — Święte „nie rusz.” — Późno — źle, zapóźno — gorzej, nigdy — najgorzej. — Szczodry nie traci. — Chromy dalej zajdzie. — Nie czekają jednego dwu. — Cierpieć z drugimi iżej. — Czekać pragnącemu markotno.

11. Wskaż podmioty (zasadnicze lub nierozwinięte) i zwróć uwagę, w jakich są one położone przypadkach.

Kłamstwo przeminie, prawda nie zginie. — Suknia zdoła, a rozum robi. — Szczęście odmienne bywa. — Rozum jest lepszy od bogactwa. — Rozstanie z miłymi śmierci się równa.

12. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich podmiot (zasadniczy lub nierozwinięty) i zwróć uwagę, w jakim przypadku jest on położony.

Dnia przybywa, nocy ubywa. — Szabel nam nie zabraknie. — Za króla Jana Kazimierza nie stało miast i żołnierza. — Pełno postaci mi się wiję między źrenicą a powieką. — Gwiazd już kilka drży na niebie. — Nad tutejszym strumieniem żyje bardzo wiele rodzin. — Grzybów było w bród. — Gościowi naszemu spało się dobrze. — Dwóch kuchcików przy piecu siedzi. — Z oficyny wypadło trzech pachotków. — Trzy piękne córki było nas u matki. — Nie brakowało mu nigdy na dobrych chęciach.

13. Wskaż podmiot logiczny.

Zagrzmiały tysiące oklasków. — Róż białych tysiące spadły na posadzkę. — Na niebie świeci miljon gwiazd.

14. Przepisz, podkreślając w każdym zdaniu podmiot (zasadniczy lub nierozwinięty) logiczno-gramatyczny — raz, logiczny — dwa razy, gramatyczny — trzy razy.

Jasne, ciepłe słońce oblało blaskiem dach zielonego !oru. — Jest to dolina najpiękniejsza w świecie. — Coś mnie ukłóło w sercu. — Wszyscy wstali od stołu. — W oknach nie było światła. — Tysiące ludzi giną z niedołęstwa. — Przy tobie niema żywego ducha. — Nie działa się w Dobrzynie nic bez Maćka rady. — Ptasiego tylko nie dostaje mleka. — Upłynęło parę godzin. — Nie brakowało mi na odwadze. — Coraz bardziej brakowało mu tchu.

15. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, zapomocą jakich słów zostało w nich wyrażone orzeczenie.

O łzy u mnie nie było trudno. — Było mi i smutno i miło. — Stało się cicho. — Stało mu się ciemno przed oczyma. — Rozwidnia się coraz bardziej. — Na czarnej górze w powalonym lesie widać z modrzewia kościółek ubogi. — Na czarnej górze widzę kościółek ubogi. — Przez chwilę słysząc było tylko dudnienie i turkot wagonów. — Wszystkim było nader ciężko. — Zrobiło się widno. — Daleko słysząc wiejski dzwon kościelny. — Od czasu do czasu słyszeliśmy głucho stukania. — Po chwili wszędzie było samotnie i głucho. — Nic nie widziałem na drodze. — Nam ubiec długą drogę trzeba. — Zdobyto wszystkie działa. — Ukradli mu jesienią konie. — Zły przykład trzeba było okupić dobrymi przykładami.

4. SPOSOBY OZNACZANIA ORZECZENIA.

16. Wskaż orzeczenia.

Język sieje, ucho zbiera. — Kąkol nie zginie. — Słówka anielskie, serce djabelskie. — Szczęście odmiennie bywa. — I wilk syt i owce całe.

17. Wskaż orzeczenia (nierozwinięte lub zasadnicze) i zwróć uwagę, zapomocą jakich części mowy są one oznaczone.

Noce były chłodne. — Godzina była ósma. — Wiły się nici, warczały wrzeciona, migwały druty. — Takie jest życie, taka piosnka moja. — Miło jest marzyć, ale pożyteczniej — pracować. — Szlachetnie to pięknie. — Przebaczać jest szlachetnie. — Pisać dobrze nie jest to jeszcze pisać wymownie.

18. Wskaż orzeczenie i zwróć uwagę, zapomocą jakich części jest ono wyrażone.

Wróbel jest ptakiem. — Żelazo jest metalem. — Brzoza jest drzewem.

19. Przepisz, podkreśl orzeczenia (nierozwinięte i zasadnicze) i oznacz, zapomocą jakich części mowy zostały one wyrażone.

Bóg lekarz najlepszy. — Bóg długo cierpliwy. — Ciężko jest pracować na kawałek chleba. — Za cnotą chwała idzie. — Cnota pochwalona nie będzie zasłużona. — Czas raz ubiegły nie bywa powrócony. — Czekać pragnącemu markotno. — Częstować kogoś jest z jednego dnia dwa czynić. — Każdy człowiek niecnolliwy jest złym i dobrym obrzydliwy. — Dobrodziejstwo wziąć jest wolność stracić.

20. Wskaż orzeczenia (zasadnicze i nierozwinięte) i zwróć uwagę, czy są wyrażone zapomocą jednego czy dwóch wyrazów.

Burza przeszła, niebo wyblękitniało, zajaśniało słońce. — Wieczór był ciepły. — Okrąg niebios był gdzieś niegdzie zasłany chmurkami. — Miło było oddychać świeżem powietrzem. — Mgły stawały się coraz rzadsze. — Było to zapowiedzią pięknej pogody.

21. Wskaż orzeczenie proste i złożone.

Barbara święta o górnikach pamięta. — Gospodarz dobry wiele sprzedaje, mało kupuje. — Dobra gospodyni ma zawsze pełno w skrzyni. — Wybuchały kłós bywa próżny. — Warszawa ma ogrody, a Kra-

ków sam jest ogrodem. — Rozpaczać jest to dodawać złó do zła. — Poznać błąd jest pierwszym krokiem do poprawy. — Miło jest oddać przyjacielowi przysługę.

22. Przepisz i podkreśl orzeczenia słowne raz, orzeczniki — dwa razy.

Pokornej głowy miecz nie siecze. — Zyskanie na czasie jest zyskaniem na rzeczy. — W swojej chatce nawet dym jest słodki. — Pożyteczne życie jest ciągłą pracą. — Bieda uczy rozumu. — Pochlebstwo jest kłamstwem. — Szczęście bywa zmienne.

23. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich orzeczniki i zwróć uwagę, przez jaką część mowy zostały one wyrażone i w jakim są położone przypadku.

Świat był otwarty. — Noc była precudna, ale piękny jest także dzień. — Ranek był przejrzysty. — Nie jestem wart twej pochwały. — On jest wesół. — Będę zdrów.

24. Wskaż orzeczniki rzeczowne i zwróć uwagę, w jakim są one położone przypadku.

Pochlebstwo kłamstwem jest. — Powodzie są klęską. — Wojny są nieszczęściem. — Wiara jest pociechą, miłość — siłą, a nadzieja — pokrzepieniem. — On jest nauczycielem.

25. Wskaż orzeczniki rzeczowne i zwróć uwagę na ich przypadek.

Porządek jest to rozum. — Wiara to dźwignia. — Wiedza to potęga. — Było to ludne miasto. — Był to klasztor zakonnic. — Step był jak dywan. — Kraj był jak ogród. — Był on prostak. — On zwał się Rębajło.

26. Przepisz, podkreśl orzeczniki przymiotne raz, rzeczowne dwa razy i oznacz, w jakich przypadkach są one położone.

Jestem człowiek i sprawy ludzkie nie są mi obojętne. — Bądź dla zwierząt człowiekiem, a dla ludzi duchem. — Takie jest życie, taka piosenka moja. — Ja kiedyś byłem pan nad pany. — Byłem młody i silny, świat był mi otwarty. — Wspaniała jest walka człowieka z przyrodą. — Jasność jest pierwszym przymiotem mowy. — Grzeczność nie jest nauką łatwą ani małą. — Jest to cnota nad cnotami trzymać język za zębami. — Sen — mara, Bóg — wiara.

5. SPOSOBY OZNACZANIA PRZEDMIOTU.

27. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę: 1) czy tworzą one części podmiotu czy orzeczenia rozwiniętego; 2) na co wskazują, na przedmiot, czy na cechę; 3) z jakimi częściami mowy się łączą.

Dzień schodził za dniem. — Dzień był podobny do dnia. — On pracował więcej od ciebie. — Spędzanie dni na pracy skracало nam czas.

28. Wskaż przedmioty i zwróć uwagę, zapomocą czego zostały one wyrażone.

Słońce prawdy wschodu nie zna i zachodu. — Ziemia oddycha pokojem. — Nareszciem już bliski swojego celu. — Świat był mnie otwarty. — Ciemność nocy przeszkodziła w ściganiu uciekających. — Pospólstwo go zewsząd oblało. — Nieszczęśliwego Bóg nie robi tchórzem. — Jednych gniew, drugich tylko pobudzała zawiść. — Dwóch trzeci rozwadzi. — Przechodzący mówili żniwiarzom — szczęść Boże.

29. Przepisz, podkreślając przedmioty, wyrażone przez rzeczownik lub bezokolicznik raz, a przedmioty wyrażone w jakikolwiek inny sposób — dwa razy.

Za jednego bitego dwóch niebitych dają. — Ból milczeć nie umie. — Kruk krukowi nigdy oka nie

wykole. — Jeden miecz drugi w pochwie trzyma. — Dobry młyn wszystko zmiele. — Chcącemu nic nie trudno. — Nikt nie jest bez ale. — Chytry z chytrym nie utworzą dobrego związku. — Ręka rękę umywa, noga nogę wspiera. — Bieda biednemu żyć w świecie samemu.

30. W następujących niżej zdaniach wskaż przedmioty i zwróć uwagę, z jakimi częściami mowy one się łączą.

Mgła wszystko zalewa. — Oddalone cykania koników podobne były do lekkiego trzasku niewidzialnych iskier. — Przez jakiś czas nikt słowa nie śmiał przemówić. — Godni są szczwacze chartów — godne szczwaczów charty. — Konrad znowu na wszystko stawał się nieczuły. — Zaczęli rozmowę o niebios błękitach. — Grażyna podzielała myśl męża i władzę nad krajem. — Ona ma więcej powagi od ciebie.

31. Przepisz podane niżej zdania i podkreśl w nich przedmioty przysłowne, a potem zmieniawszy je w ten sposób, żeby słowo było użyte w stronie biernej, zwróć uwagę, co się w nich stało z wyrazami, które podkreśliłeś: czy pozostały bez zmiany, czy też uległy zmianom, a jeśli tak, to jakim?

a) Rolnik uprawia ziemię. — Ziemia jest uprawiana przez rolnika.

Lekarz pielęgnuje chorego. —

Król rządzi krajem. —

Woźnica kieruje końmi. —

Maszyna porusza kołami. —

b) On ogłosi włościanom twoją wolę. —

On przesłał bratu twoją książkę.

32. Wskaż przedmioty bliższe i dalsze.

Dał nam Pan Bóg wszystkiego. — Nie nuć triumfu przed bitwą. — Daj łaskę winnym, daj łaknącym

chleba. — Staraj się o szczęście drugich! — Chlebem i solą ludzie sobie ludzi niewolą. — Ręką zwycięża głupi, głową — mądry. — Pracowity pogardza gnuśnymi ludźmi. — Kieruj się miłością i kochaj ludzi.

33. Wskaż przedmioty bliższe i zwróć uwagę, w jakich są położone przypadkach.

Czystą pszenicę czarna niesie rola. — Maciej rady rzadko udzielał. — Młódź konie kulbaczy. — Czynami jego powodowała fantazja. — Zawsze spokojnością gnuśną pogardzałem. — Gardzę tylko nieuczciwością. — Stryj na wychowanie niczego nie skąpił. — Kurcz wstrząsnął jego olbrzymiem ciałem. — Już orszak dolne krużganki przebiega.

34. Zestaw podane niżej przykłady.

a) Czytałem tę książkę. — Nie czytałem tej książki.
Gospodarz już zasiał pole. — Gospodarz jeszcze nie zasiał pola.

On ma silną wolę. — On nie ma silnej woli.

b) On dał mi chleb. — On dał mi chleba.

Wypiłem mleko. — Wypiłem mleka.

35. Przejrzyj podane niżej przykłady i zwróć uwagę, od jakich czasowników zależą w nich przedmioty bliższe.

a) Król rządzi krajem.

Wódz zręcznie kierował ruchami wojska.

Czynami jego powodowała fantazja.

b) Mężny lekceważy niebezpieczeństwo i pogardza śmiercią.

c) Maszyna obraca kołami.

Wiatr porusza gałązkami drzew.

36. Wskaż przedmioty dalsze i zwróć uwagę, w jakich przypadkach są one położone.

Muszę ciebie w bardzo ważnej rzeczy radzić się. — Gospodarz jedną ręką pokazał mi chmurę. — Srodze

go bolała wojna. — Nikt tam nie rozprawiał o porządku. — Ze śmiercią nie raz spotkałem się zbliska.

37. Wskaż przedmioty przymiotników i zwróć uwagę na ich przypadek.

Żaden śmiertelnik nie jest wolny od dziwactwa. — Potwarz ta jest niegodna wiary. — Smutek ich podobny był do nienawiści. — Kupcy pomocni są miastom, lekarze — chorym. — Był jej wdzięczny za pochwał tyle. — Wszystko było gotowe na przyjęcie pana. — Chłopak był zdatny do wszystkiego. — Kościół ten jest bogaty w liczne malowania. — Tatarzy na głód, chłód i trudy bardzo są wytrzymali. — Winienem ci wdzięczność. — Dziaduniowi za błogosławieństwo wdzięczny jestem.

38. W podanych niżej zwrotach zmień słowa na rzeczowniki odsłowne i zwróć uwagę, czy zależne od nich przedmioty nie ulegają zmianie.

a) Pomagam słabemu -- pomaganie słabemu.

Kieruję końmi —

Obracam kołami —

Macham rękami —

Pragnę pochwały —

Mierzę do celu —

b) Czytam książkę -- czytanie książki.

Piszę list —

Uprawiam rolę —

Zwożę zboże —

39. W podanych niżej zwrotach zmień słowa na bezokoliczniki i imiesłowy i zwróć uwagę, czy zależne od nich przedmioty nie ulegają zmianom.

Tęsknię za krajem, -- tęsknić, — tęskniący...

Pomagam bliźniemu, — , —

Panuję nad sobą, — , —

Kocham matkę. — . —

40. W podanych niżej zwrotach zmień słowa na bezokoliczniki i rzeczowniki odśłowne i podkreśl zależne od nich przedmioty.

Utailem dech, — Poruszam kołami,
 Złożyłem ręce, — Kieruję końmi,
 Odebrałem list, — Proszę o przebaczenie,
 Zaprosiłem kolegę. — Upieram się przy swoim zdaniu.

6. SPOSOBY OZNACZANIA PRZYDAWEK.

41. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę. 1) czy tworzą one części podmiotu czy orzeczenia rozwiniętego; 2) na co wskazują, na przedmiot czy na cechę; 3) z jakimi częściami mowy się łączą.

W naszym kościełku stały ogromne organy. — Spóźnieni podróżni niespokojnie wypytywali o miejsca w wagonie. — Żądza nieskończona ciągnie za sobą wieczną tęsknotę i żal nieskończony. — Na prawo i na lewo lśniły się szczyty lodowe. — Niewielką izbę zalegał mrok, słabo rozjaśniony. — Nic tu nie widzę dokoła. — Broniliście się dzielnie i przytomnie. — On chytrze dumny wpadł na pomysł nowy. — Znałem go bardzo dobrze.

42. Wskaż przydawki i okoliczniki.

Bitny Karol Gustaw ze swemi rajtary wziął piękną Warszawę, zdobył Kraków stary. I już w całej Polsce Szwedzi dokazują niszczą i ścinają, palą i rabują. Aż nadeszli wreszcie tuż pod Częstochowę, ustawili działa, do strzału gotowe. Chcą cudowne miejsce zdobyć albo zburzyć, skarbów Jasnogórskich przeciw Polsce użyć. Ale mężny przeor, dzielny ksiądz Kordecki, nie chce Jasnej Góry oddać tłuszczy szwedzkiej, zakonników zbroi, Bożej łaski wzywa: „Niechaj się tu złamie wraza moc straszliwa!“ Huczą groźne działa, kula kulę goni, ale Jasnej Góry Matka Boża broni.

43. Przepisz i podkreśl przydawki raz, a okoliczniki — dwa razy.

Godzina była popołudniowa, pogoda przejrzysta. Na niebie stało wielkie złote słońce. Z wysokości dobrotliwy Stwórca ogarniał całą krainę; na polach kłaniało mu się zboże złocistą falą, szeleścił ciężki kłos pszeniczny, cienkie źdźbła drżały. W powietrzu przejrzystym i błękitnym płynęła tu i ówdzie wiosenna nitka pajęcza, błękitna od błękitu, a złota od słońca.

44. Wskaż przydawki i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały oznaczone.

Przydrożne lipy ścielą długie cienie. — Czekam niecierpliwie listu zapowiedzianego. — Słyszę ciągnące żorawie. — Upłynęła jedna godzina i druga. — Zmierzch jakiś nieskończony otoczył mię.

45. Wskaż przydawki i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały one wyrażone.

Ksiądz Robak chodził po dziedzińcu. — Ubogi starzec miał jedynaczkę córkę.

46. Wskaż przydawki wyrażone przez rzeczowniki i zwróć uwagę na ich przypadek. Czy są one położone w tych przypadkach, co wyrazy określone?

Księża Paulinowie tabakę taką robią w mieście Częstochowie. — Jutro stawia się bracia strzelcy, wiara obławnicy.

47. Wskaż przydawki przymiotne i rzeczowne.

Gęsty barszcz czeladzi nie odstraszy. — W każdej bajce jest prawda na dnie. — Chytry ma siedem zmysłów, ósmy wykręt. — Czas utracony nigdy się nie wróci. — Ksiądz Kordecki przygotowywał dusze ludzkie. — Mądra głowa ma dość dwa słowa. — W mieście Kownie pośrodku ciągnie się błonie rozległ

48. Wskaż przydawki i zwróć uwagę na sposób ich wyrażania.

Śliczne są okolice Krakowa. — Słyszę wichrów szumy i fal żałosne jęki. — Była chwila ciszy. — Odgłosy biesiady głuchną. — Śmiech młodzieży mowę Wojskiego zagłuszył. — Nie mogłem rozeznaczyć jego twarzy. — Słońce ostatnich kresów nieba dochodziło. — Promieniem słońca błyszczał dach blaszany.

49. Wskaż przydawki i zwróć uwagę na sposób ich wyrażenia.

Droga ze wsi schodziła nieco z góry. — Długi żoraw od studni kołysze się powolnie. — Dach z blachy złoci się od słońca.

50. W podanych niżej przykładach zmień przydawki przymiotne na przydawki przyimkowe, według wskazanego wzoru:

dach blaszany,	— dach z blachy	figurka porcelanowa,
mur kamienny,		puhar złoty,
posąg marmurowy,		kopce piaskowe.

51. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż dopełniacze i przydawki przyimkowe.

Powoli mijały godziny nocy. — Ostry zapach mrozu mieszał się z surowym zapachem liści. — Lokomotywa parowała kłębam dymu. — Z kraju wąwozów dostaliśmy się w obszerną dolinę Białki. — W blaskach zachodzącego słońca ujrzeliśmy szczyty dachów i wierzchołki topoli. — Aleja z topoli prowadziła do dworu. — Dom otaczał mur z cegły.

52. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż przydawki, oznaczając ich odmiany.

Czerwień letniego zachodu oblewała łagodnym blaskiem stuletnie lipy i białe ściany wiejskiego dworu. — Jasne, ciepłe słońce oblało blaskiem dach

zielony boru. — Domek pani Brzeskiej stał na samym skraju miasta. — Niewielką izbę zalegał mrok, zlekka rozjaśniony światłem drobnego okienka. — Z początku mało zwracałem uwagi na Józia garbuska. — Drzewa owocne, zasadzone w rzędy, ocieniały szerokie pola. — Słynie szeroko w Litwie Dobrzyński zaścianek męstwem swoich szlachciców, pięknnością szlachcianek. — Kupiłem folwark z pysznym ogrodem. — Ksiądz fizyk nigdy się w prorocztwie nie mylił

53. Wskaż przydawki rzeczowne i przymiotne i zwróć uwagę, czy są one nierozwinięte, czy też rozwinięte przez dodanie wyrazów określających.

Już trzykroć wrzasnął derkacz, pierwszy skrzypek łąki. — Żubr, brodac szędziwy, zadrżał we mchu. — Chłop biedny z litewskiego sioła, wybladły, tęskny, idzie chorym krokiem.

54. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż w nich dopowiedzenia.

Już bocian przyleciał do rodzinnej sosny i rozpiął skrzydła białe, wczesny sztandar wiosny. — Wiesniaczki na ołtarz Matki Zbawiciela niosą pierwszy dar wiosny, świeże snopki ziela.

Na każdym przykopie stoją w szeregach konopie, te cyprysy jarzyn. — Do wywożenia torfu najął się Walek Gibała, bezrolny wyrobnik. — Drugie miasto, większe i gwarniejsze od obleganego, wyrosło na równinie.

55. Przepisz, podkreślając dopowiedzenie.

Był to bernardyn, kwestarz Robak. — Był to klasztor zakonnic; chrześcijan smutna budowa. — O dwa tysiące kroków zamek stał za domem, okazały budową, poważny ogromem, dziedzictwo starożytnej rodziny Horeszków. — Herb Horeszków,

Półkożic, jaśniał na sklepieniu. — Pyszne Kiejstut miał sady, pełne jabłek i gruszek, dziewic kowieńskich przynęta.

7. SPOSOBY OZNACZANIA OKOLICZNIKÓW.

56. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich okoliczniki i zwróć uwagę, co one oznaczają.

Z nocą wszystko ucichło. — Chwilę trwało to milczenie. — Starzec w milczeniu tu wzrok na ścianie wstrzymał, ówdzie na sklepieniu. — Do świtu będę gotów. — Gnuśnością nikczemnieją ludzie. — Przybyłem nawracać, a inni ludzie przybyli wycinać. — Odpowiedz mi zaraz krótko, węzłowato! — Staw nie był tu bardzo głęboki. — Zawsze wiele sobie ufa młody. — W pokoju zrobiło się jeszcze ciemniej.

57. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż okoliczniki i określ ich odmiany znaczeniowe.

W kwietniu już słońce zaczęło dobrze dogrzewać. — W wieczór słychać w zaroślach szept ciągnącej słomki. — Niebo z upodobaniem przegląda się w powierzchni rzeki. — Wiatr, szumiąc, wstrząsa wierzchołkami drzew. — Śród cichego lasu słychać świergot różnego ptactwa. — Na powietrzu owadów wielki krąg się zbiera. — Zdała dolatują tony fujarki. — Noce były prawdziwie wiosenne. — Do koła panowała ogromnie poważna cisza. — Ludzie tu i ówdzie wychodzili na pola siał i orać.

58. Przepisz, podkreśl okoliczniki i oznacz odpowiedniami literami ich odmiany znaczeniowe.

Południe było bardzo upalne. — Długo już nie było deszczu, i ludzie z niecierpliwością i upragnieniem go oczekiwali. — Naraz na zachodzie ukazała

się ciemnobraunatna chmura, — sunęła powoli i groźnie. — W powietrzu zapanowała ogromnie poważna cisza. — Nagle zwały się wichry. — Kiedyniekiedy rozwarło się błyskawicznie niebo i trzasnęła ogłuszająco piorun. — Niejeden obejrzał się lękliwie i żegnał trwożliwie. — Po niejakiś czasie deszcz ciszej szumił, a po chwili tu i owdzie na niebie ukazały się jasno-błękitne oka. — Ludzie odetchnęli pełną pierśią swobodnie i głęboko.

59. W podanych niżej przykładach wskaż okoliczniki i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały one wyrażone.

Znowu deszcz ciszej szumi. — Gdzieniegdzie rośnie krzak głogu. — Spojrzelismy sobie trzykroć oko w oko. — Stary, spojrzawszy przed siebie i kiwając głową, zabrał głos, wymawiając zwolna każde słowo. — Wiatr, szumiąc, uschłych liści tumanami miotał.

60. Rozbierz podane poniżej zdania, wskaż w nich okoliczniki i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały one wyrażone.

Ursynów leży o maleńką milę od Warszawy. — Ścieżka to idzie do góry, to spada na dół. — Niebo z upodobaniem przegląda się w powierzchni rzeki. — W kwietniu już słońce zaczęło dobrze przypiekać. — Na chwilę wszystko ucichło. — Nad rankiem cudne znów było powietrze. — Od samego rana panował ruch niezwykły. — Idziemy szukać szczęścia. — Przybyłem nawracać, a jacyś ludzie przybyli wycinać. — Trwało to chwilę. — Z radością otrzymałem od was wiadomość.

61. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich okoliczniki i oznacz sposób ich wyrażenia. Od czasu do czasu pani rzucała krótkie rozkazy. — Noc

już zapadła od godziny blisko. — Próżno i noc i dzień płacę. — Związano niewód, głęboki stóp dwieście. — Wojska przybyły na odsiecz obleganym. — Od północo-wschodu napływały obłoki ciemne. — Krzaki gdzieniegdzie wznoszą gałęzie. — Czas prędko uchodzi. — Ktoś trzykroć do drzwi zapukał. — Podróżny długo w oknie stał, patrząc i dumając. — Gospodarz, prace skończywszy rolnicze, na spoczynek powraca.

62. Przepisz, podkreśl okoliczniki i zapomocą odpowiednich liter oznacz sposób ich wyrażenia.

Słońce pogodnie weszło i już padło na strzechy. — Już wróble, skacząc, zaczęły świerkać; już trzykroć gęgnął gęsior, a po chwili odezwały się kaczk i indyki, zdala odzywa się porykiwanie bydła. — Już na dziedzińcu słyhać myśliwskie okrzyki. — Młódzież wesoło wyprowadza konie i, śpiesząc się, zaprzęga do bryki. — Nagle odezwały się trąby, otworzono psiarnie; zgraja chartów, wypadłszy, wesoło skowyczy. — Psy, szalejąc z radości, cwałem śmigają po dworze, potem biegną i kładą szyję na obroże. — Wszystko to bardzo dobre polowanie wróży. — Nareszcie dano rozkaz podróży.

63. Rozbierz podane niżej zdania.

Śród lasu cichego rozlegały się krzyki i hałasy. — Stada dzikich gęsi szumią ponad lasem. — Sopli-cowo leżało tuż przy wielkiej drodze. — Droga wę-zowato wila się wśród uprawnych pagórków.

64. Rozbierz następujące zdania.

Miny burzące kopią się w ziemi jak krety. — Jaskółka ciemny obłok przeszywa jak strzała. — Graby od deszczu lśniły się i czerniały jak stal. — Słońce wpadło do ciemnicy słupem ognistym. — Błyskiem minął wiek szczęśliwy. — Murem stanęła krzyżacka konnica.

65. Rozbierz podane niżej zdania.

Serce mi bić zaczęło przyśpieszonym tętnem. — Dzieci wybuchnęły głośnym płaczem. — Niepokój w duszy się szerzy, wzrasta w sercu. — Ziemia po nocnym deszczu wyschła. — Różne myśli snuły mi się po głowie.

66. Napisz po dwa przykłady (w zdaniach) na okoliczniki, wyrażone zapomocą przysłówka, imiesłowa przysłówkowego, wyrażenia przysłówkowego, przypadku zależnego rzeczowników zmysłowych i wyrażenia porównawczego.

67. W podanych niżej zdaniach wskaż przydawki i zwróć uwagę, z jakimi wyrazami się one łączą.

Podróżny wracał do domu ponury. — Ponury człowiek nie lubi wesela. — Lud wybiegł z miasta strwożony, ciekawy. — Ciekawy człowiek lubi słuchać nowości. — Powietrze stało głucho, milczące. Głucha cisza zapanowała dokoła.

68. Rozbierz poniżej podane zdania i wskaż przydawki wspólne.

Bajek radzi słuchają ludzie. — Las stał w nocy nieruchomy, niemy, tajemniczy i prześliczny w swym głuchym śnie. — Wszyscy nieruchomi w miejscach swoich stali. — Hrabia zmieszany, zdziwiony milczał. — Ów, patrząc wprost przed siebie, niby senny kroczy. — Psy, jak szalone, cwałem śmigają po dworze. — Gęsta, smolista ciecz rzeki spoczywała leniwa, nieruchoma, martwa. — Po trzykroć skacząc do wody i rześki powracam do domu.

8. WYRAZY POZA ZDANIEM.

69. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć w nich uwagę na wołacz.

Błogosławię cię, dziecko moje. — Matko moja, mógłbym ci zrobić spowiedź ogólną z życia mojego. — Pod Twoją obronę uciekamy się, Matko, Pani, Królowo nasza! — Trzymaj, myśliwcze, ptaka na dłoni!

70. Rozbierz podane niżej zdania.

On wie dobrze o wszystkim. — On wie, zapewne, o wszystkim.

71. Wskaż wołacze, wyrazy i zdania wtrącone.

Razu pewnego dopadli, według podania, Tatarzy aż do klasztoru i kościoła św. Krzyża na Łysej Górze. — Twoja powieść, Gerwazy, zajęła mnie mocno. — Za moich, panie, czasów w języku strzeleckim dzik, niedźwiedź, łos, wilk zwany był zwierzem szlacheckim. — Ej, ty na szybkim koniu gdzie pędzisz, kozaczko? — Ja ileż wam winienem, o domowe drzewa! — O pieśni gminna, ty stoisz na straży narodowego pamiętek kościoła! — Pani, rzekł Hrabia, racz mej śmiałości darować. — Palnąłem głupstwo, przyznaję, ale ja żartowałem. — Przez ogród, zdaje mi się, jest do domu prościej. — Nałóg, wedle przysłowia, drugie przyrodzenie.

9. UKŁAD WYRAZÓW W ZDANIU.

72. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot (nierozwinięty lub rozwinięty) i orzeczenie (nierozwinięte lub rozwinięte) i zwróć uwagę na ich następstwo. — Cnota chwały nie potrzebuje. — Cierpliwość wszystko zwycięża. — Cnota ma zawsze nieprzyjaciół. — Braci niezgoda wszystkich gorszy. — Ciepło nie łąmie kości. — Chleb, starzejąc się, twardnieje, człowiek słabnie.

73. W podanych niżej zdaniach oddziel podmiot od orzeczenia i zwróć uwagę na następstwo przydawki przymiotnej i wyrazu określanego.

Wielkie rzeki powstają z małych strumieni i rzeczek. — Kazimierz wielki wydał Statut Wiślicki. — Jan Trzeci pobił Turków pod Wiedniem. — Trzecia godzina wybiła na zegarze. — Sprawiedliwy człowiek wydaje zawsze sąd bezstronny. — Białe śniegi pokryły równinę. — Leszek Biały był synem Kazimierza Sprawiedliwego. — Czarna chmura przesłoniła złote słońce. — Wiek Złoty literatury wydał wielu znakomitych pisarzy. — Morze Czarne jest burzliwe.

74. Rozbierz poniżej podane zdania i zwróć uwagę, na jakim miejscu względem wyrazu określanego kładziemy przydawkę rzeczowną, dopowiedzenie, dopełniacz i przydawkę przymkową.

Książd Robak wolnym krokiem chodził po dziedzińcu. — Łzy błysły w oczach pana Andrzeja. — Śmiech młodzieży mowę Wojskiego zagłuszył. — Domek pani Brzeskiej stał na samym skraju miasta. — Kowal, dzisiejszy opiekun Antka, był człowiek niejaki. — Żubr, brodac sędziwy, zadrżał we mchu. — Nieprzeliczone stada koni rżały na przyległych błoniach. — Życie na ziemi jest to czas zasługi. — Ścieżka do zguby gładka i zdradliwa.

75. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, na jakim miejscu względem wyrazu określanego kładziemy okolicznik.

Obłoki znowu rozpoczynają wieczną wędrówkę. — Podróżni już zajęli swe miejsca w wagonach. — Goście weszli w porządku. — Nie spałem noc całą.

76. Na jakim miejscu względem wyrazu określanego kładziemy przedmiot?

Cierpieć dla Boga jest cnotą. — Rozstanie z miłymi śmierci się równa. — Ręka bolała mię od ściskania się. — Huk, podobny do pioruna, rozlega się po polinie.

77. Zwróć uwagę na następstwo podmiotu i orzeczenia oraz ich części w następujących zdaniach.

Usnęli wszyscy. — Ciszę przerywał tylko głos nocnego stróża. — Cisza nastąpiła śmiertelna. — Po szafirowym żegluję przestworze jeden obłok. — Środkiem lasu daleko białe błyszczało jezioro.

78. Jakie są przyczyny, dla których niekiedy przedstawiamy zwykły porządek członów zdania i ich części? Ze zdań przytoczonych w ćwiczeniu poprzednim rozpatrzmy dwa następujące:

a) Środkiem lasu daleko białe błyszczało jezioro.

b) Cisza nastąpiła śmiertelna.

Podkreśl w tych zdaniach głoski akcentowane, a potem zmień oba zdania w ten sposób, żeby układ ich części był normalny. W tak zmienionych zdaniach podkreśl zgłoski akcentowane i przyjrzyj się, czy następują one w tym samym porządku, co poprzednio. Czy ta zmiana następstwa zgłosek akcentowanych wpływa na zmianę wrażenia, jakie odbieramy podczas wymawiania zdania? Więc dlaczego zmieniamy niekiedy zwykłe następstwo części zdania.

79. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę na następstwo ich części.

Z tej strony chmura gruba napędzała lawy, a z tamtej strony księżyc przezierał bladej.

Dlaczego w obu powyższych zdaniach wysunięte zostały na plan pierwszy określenia przysłówne: *z tej strony, z tamtej strony*.

10. SPOSOBY ŁĄCZENIA WYRAZÓW W ZDANIU.

80. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę na formy osoby, liczby oraz rodzaju orzeczenia i przyjrzyj się, czy się one zgadzają z odpowiednimi formami podmiotu.

Nauczyciel wykłada, ja słucham, wy zapisujecie. — Szlachta walczy. — Kompanja rusza. — Państwo wyjechali. — Panowie zostali. — Panie wyjechały. — Konie ruszyły. — Kłosa się chwiały. — Drzewa szumiały. — Przyszła siekiera i las zginął. — Zamigotały gwiazdy, ukazał się księżyc.

81. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, w jakich formach zgadza się z podmiotem orzecznik przymiotny.

Byłem młody, świat był mi otwarty. — Ranek był przejrzysty. — Wieczór był ciepły i cichy, okrag niebios gdzieniegdzie chmurkami zasłany. — Noc jest przecudna, ale piękny jest także dzień. — On nie jest wart twej pochwały. — On jest wesół. — Bądź zdrow.

82. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, w jakich formach zgadza się z podmiotem orzecznik rzeczowny.

Pochlebstwo kłamstwem jest. — Świat jest teraz pustynią. — Wiara jest pociechą. — Powodzie są klęską. — Wojny są nieszczęściem. — On jest nauczycielem, ona jest nauczycielką.

83. Przepisz, podkreśl orzeczenia (zasadnicze lub nierozwinięte) i oznacz ich zgodę z podmiotem.

Z szumem liść suchy wiatr w doliny niesie. — Odgłos się dzwonka rozlega przez łąny. — Nagle wichry zwały się, porwały się wpoły. — Kserkses ludy podeptał, miasta porozwalał. — Bądź dla zwierząt człowiekiem, a dla ludzi duchem! (Mick.). — On był i duszy jego spowiednikiem, on był i serca jego powiernikiem. — Tu las był rzadszy. — Takie jest życie, taka piosnka nasza!

84. Rozbierz podane niżej zdania, zwróć uwagę na zasadę podmiotu i formę liczby orzeczenia.

Wrzask psów, krzyk strzelców grzmiały ze środka puszczy. — Skrzetuski, pan Longinus i pan Wołodyjowski dyszeli obok siebie. — Dzieci i rodzice zároveň mu wdzięczni byli.

85. W podanych niżej zdaniach wytłumacz użycie w orzeczeniu formy liczby mnogiej.

a) Ojciec z synem wybrali się na wycieczkę. — Nadaremnie ich Robak z Maćkiem wstrzymywali. — Kastor z bratem Polluksem jaśnieli na czele.

b) Broni się jeszcze z wież Alpuhary Almanzor z garstką rycerzy. — W namiocie pustym ja zostałem z żoną. — Zniknął koń z jeźdźcem.

86. Zwróć uwagę na formy osoby w orzeczeniu zdań następujących:

I ja, i oni wyczekiwaliśmy ciebie z upragnieniem. — Ani my, ani wy nie możemy się poczuwać do winy. — I ty, i oni zawiedliście moje nadzieje.

87. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę na formę ich orzeczenia.

Szabel nam nie zabraknie. — Jegrów więcej przybywa. — Grzybów było wbród. — Gwiazd już kilka drży na niebie. — Kilka statków płynęło po wodzie.

88. Rozbierz zdanie: *Matka troskliwa i miła na łonie miała swe dziecię.*

Jaki zachodzi związek między wyrazami *matka troskliwa*? Czy są to wyrazy od siebie niezależne, czy też zależne? Jeżeli pozostają w związku zależności, to który jest zależny, a który — niezależny?

W jakim względem siebie związku pozostają wyrazy: *troskliwa i miła*? Czy są to wyrazy od siebie zależne czy niezależne? Czem one są w zdaniu, czy mają w niem jednakową rolę?

W ten sam sposób wykaż, na czym polega związek między wyrazami: *na łonie miała; miała dziecię; swe dziecię.*

W jakich związkach pozostają z sobą wyrazy, tworzące części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego?

89. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie i oznacz związki, zachodzące między częściami podmiotu i orzeczenia.

Każdy ptak ciągnie do swego gniazda. — Rodzicom i nauczycielom nie możemy oddać równej roboty. — Ryby i dzieci głosu nie mają.

90. Napisz odmianę wyrazów *liść brzozy* i zwróć uwagę, czy ze zmianą liczby i przypadku wyrazu nadrzędnego *liść* zmienia się liczba i przypadek wyrazu podrzędnego *brzozy*? Czy w połączeniach: *liść brzozy*, *liścia brzozy*, *liściowi brzozy...*, związek między wyrazem *brzozy* a *liść* pozostaje niezmieniony? Więc dlaczego w połączeniu *liść brzozy* wyraz podrzędny (*brzozy*) zachowuje swój przypadek bez zmiany, choć zmieniamy przypadek wyrazu nadrzędnego (*liść*, *liścia*, *liściowi...*)?

Zapomocą czego w połączeniu *liść brzozy* oznaczamy zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego?

91. Napisz odmianę wyrazów *biała brzoza* i zwróć uwagę, czy ze zmianą liczby i przypadku wyrazu nadrzędnego (*brzoza*) zmienia się liczba i przypadek wyrazu podrzędnego (*biała*). Czy w połączeniach *biała brzoza*, *białej brzozy...* *białą brzozą...* *białymi brzożami...* związek między obu wyrazami pozostaje bez zmiany? Jeżeli zmiana przypadku wyrazu podrzędnego nie wpływa na zmianę jego związku z wyrazem nadrzędnym, to czy ten związek jest tutaj oznaczony przez przypadek?

Zapomocą czego w połączeniu *biała brzoza* oznaczamy zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego?

92. Wskaż związki rządu i zgody.

Dobra rada nigdy nie jest za późna. — Wielkie rzeki z małego źródła idą. — Ranne słońce nie trwa dzień cały. — Rozstanie z miłymi za śmierć stanie. — Złe koło i zła głowa najwięcej robią hałasu.

93. Przepisz, oddziel podmiot od orzeczenia kreską pionową i oznacz związki, zachodzące między częściami podmiotu i orzeczenia: związek współrzędny przez +, związek rządu przez $\rightarrow$ lub $\leftarrow$ (strzałka w kierunku wyrazu nadrzędnego) i związek zgody przez $>$ lub $<$ (kąt w kierunku wyrazu nadrzędnego), związek przynależności zapomocą $\sim$, według podanego wzoru.

Konie + ludzie + armaty + orły | dniem: + i nocą $\rightarrow$ płyną.

Gerwazy | umilkł + i (łzami $\leftarrow$ się zalał).

(Szum: $\leftarrow$ skrzydeł) + [granie $\leftarrow$ (cudnej $>$ pieśni $<$ żórawie)] | przeszyły $\leftarrow$ powietrze.

(Namokłe + pociemniałe) $>$ drzewa | szumiały $\sim$ (ciężko + i nudnie).

Wszyscy | siedli + i { (chałodziec $<$ litewski) $\rightarrow$ [(milcząc + żwawo) $\sim$ jedli]}.

Rój królików z pod ziemi wytrysnął; biela się długie słuchy; pod niemi przeświecają się jaskrawe oczki. — Czasem bawiłem się opowiadaniem mego starego służącego. — Wojski chwycił swój róg bawoli, długi, centkowany, kręty.

94. W podanych niżej zdaniach wskaż związki współrzędne i zwróć uwagę, jakie części podmiotu i orzeczenia są zapomocą nich połączone.

Dokoła wody rosły trzciny, wysmukłe sity, tataraki i gąszcze niskiej rokiciny. — Na świętego Bartłomieja otwiera się las i knieja. — Wiatry wyją, upadają na rolę, tarzają się, ryją, rwą skiby. — Cały brzeg rzeki lśnił się i mienił. — Myśmy zwykłym obyczajem domu naszego dali mu chleba, mięsa i wina. —

Słońce prawdy wschodu nie zna i zachodu. — Podkomorzy kłaniał się damom, starcom i młodzieży. — Mam śliczny mały pokój z mahoniowymi meblami i marmurowym kominkiem. — Przychodzę i przeproszać i razem dziękować. — W tej części sadu rosły tu i owdzie wiśnie.

95. Przepisz, podkreślając wyrazy, pozostające w związku współrzędnym.

Ogarnęło Litwinów z wiosny słońcem jakieś dziwne przecucie, jakieś oczekiwanie tęskne i radosne. — Łzy strumieniami popłynęły po jej policzkach i spadły na głowę syna. — Łez ludzkich się boję i krzywd. — W sennych niekiedy marzeniach widzę postać szanowną matki, ojca i braci.

96. W podanych niżej zdaniach wskaż części podmiotu i orzeczenia, łączące się na podstawie zgody.

Różne drogi krzyżują się w tym lesie. — Z wiejskiego kościoła dzwon wieczornych pacierzy dźwiękiem szklanym bije. — Łzy jakieś miłe stanęły mi w oczach. — O godzinie piątej zrana stanęliśmy na miejscu. — Z pod pagórka wypływa źródło rzeki Białki. — Różnili się Dobrzyńscy między Litwą braćmi. — Ksiądz Kordecki przygotowywał dusze ludzkie.

97. Przepisz podane niżej wzory deklinacji, przyjrzyj się, w jaki sposób łączy się w nich przydawka przymiotna (liczebnikowa) z wyrazem określającym i podkreśl wypadki, w których jest związek zgody.

M. cztery konie	pięć koni	tysiąc koni
D. czterech koni	pięciu koni	tysiąca koni
C. czterem koniom	pięciu koniom	tysiącowi koni
B. cztery konie	pięć koni	tysiąc koni
N. czterema końmi	pięciu końmi	tysiącem koni

Mc. (o) czterech koniach (o) pięciu kopiach (o) tysiącu koni.

98. Przepisz podane niżej wzory deklinacji i zwróć uwagę na sposoby połączenia z rzeczownikami liczebników zbiorowych; wypadki, w których jest związek zgody, podkreśl.

M. oboje rodziców	troje dzieci
D. obojga rodziców	trojga dzieci
C. obojgu rodzicom	trojgu dzieciom
B. oboje rodziców	troje dzieci
N. obojgiem rodziców	trojgiem dzieci
Mc. (o) obojgu rodzicach	(o) trojgu dzieciach.

99. W podanych niżej zdaniach wskaż części podmiotu i orzeczenia, łączące się na podstawie rządu.

a) Zerwała się burza okrzyków. — Nadszedł nareszcie czas spokoju. — Zbliża się godzina odjazdu. Rozległ się odgłos dzwonka.

b) Dach z blachy. — Strzecha ze słomy. — Dżban z gliny. — Tabakiera ze srebra. — Posłanie ze mchu. Chart bez ogona jest jak szlachcic bez urzędu.

c) Rób wszystko z rozwagą. — Ty błdziłeś w Warszawie, a ja nie błdzę w Londynie. — Na pagórku niewielkim we brzozowym gaju stał dwór szlachecki. — Ziemia po nocnym deszczu wyschła.

d) Ręka rękę myje, noga nogę wspiera. — Próżny rozgłos nie daje szczęścia. — Nie nuć triumfu przed bitwą. — Bogu się przeciwieć trudno.

100. Przepisz i podkreśl wyrazy, łączące się na podstawie rządu.

Pańskie oko konia tuczy. — Za cnotą idzie chwała. Nauka sławę nieśmiertelną niesie. — Trudno jest ukreślić bicz z piasku. — Pilność sługi dobrego czyni pana datnego. — Skromność i cnota droższa od złota. Najlepszemu piekarzowi czasami chleb się nie uda.

II. NAUKA O WYRAZACH.

1. CZĄSTKI SŁOWOTWÓRCZE WYRAZÓW.

101. Przepisz podane niżej wyrazy i podkreśl w nich wspólne im części.

- a) mędrzec b) grymas — grymaśny — grymaśnik
 głupiec kaprys — kapryśny — kapryśnik
 skąpiec grzech — grzeszny — grzesznik
 malec pomoc — pomocny — pomocnik.

Do jakich części mowy należą wyrazy: *mędrzec*, *głupiec*, *skąpiec*, *malec*?

Co oznaczają rzeczowniki: *mędrzec*, *głupiec*, *skąpiec*, *malec*; — ludzi, zwierzęta, rośliny, rzeczy, czy zjawiska?

Jakiego człowieka oznacza rzeczownik *mędrzec*?

Jakiego człowieka nazywamy *głupcem*?

Co to jest *skąpiec*, *malec*?

Co oznaczają wyrazy, zakończone na *-ec*?

102. Wskaż przyrostek w wyrazach: *grymaśnik*, *kapryśnik*, *grzesznik*, *pomocnik* i zastanów się, co on oznacza.

a) Co oznaczają wyrazy: *grymaśnik*, *kapryśnik*, *grzesznik*, *pomocnik*?

b) Jaka część tych wyrazów wskazuje, że mamy na myśli ludzi i która część oznacza właściwości tych ludzi?

103. W podanych niżej rzeczownikach wskaż przyrostki i zastanów się, co one oznaczają:

a) poganiacz	b) burzyciel	c) zdzierca
przepisywacz	niszczyciel	najeżdźca
poszukiwacz	ciemieżyciel	ciemieżca
zbieracz	dręczyciel	łupieżca
badacz	grabiciel	grabieżca.

104. Przepisz podane niżej wyrazy, podkreśl w nich przyrostki i określ ich znaczenie.

a) radca	b) pocieszyciel	c) tułacz	d) węglarz
obrońca	nauczyciel	słuchacz	siodlarz
wybawca	wielbiciel	tkacz	mydlarz
twórca	założyciel	rębacz	koszykarz.

105. Wskaż przyrostki i określ ich znaczenie.

a) bieganie	—	bieganina	b) wierność	c) prostota
strzelanie	—	strzelanina	wdzięczność	głupota
pisanie	—	pisanina	wielkość	ciemnota.

106. Na czym polega różnica w znaczeniu wyrazów: *bieganie* i *bieganina*, *strzelanie* i *strzelanina*, *pisanie* i *pisanina*. Na jakie czynności wskazują wyrazy: *bieganie*, *strzelanie*, *pisanie* i jakie czynności są oznaczone przez wyrazy: *bieganina*, *strzelanina*, *pisanina*?

107. W podanych niżej przymiotnikach wskaż przyrostki i określ ich znaczenie:

a) gorzkawy	b) bieluchny	—	bielutki
słonawy	cieniuchny	—	cieniutki
siwawy	czyściuchny	—	czyściutki
nudnawy	ładniuchny	—	ładniutki
	c) gruby	—	grubszy
	tępy	—	tępszy
	suchy	—	suchszy
	twardy	—	twardszy.

108. W związku z podanymi niżej rzeczownikami utwórz przymiotniki według wskazanego wzoru.

a) wieczór	—	wieczorny	b) papier	—	papierowy
chłód	—		wosk	—	
mrok	—		buk	—	
wiatr	—		węgiel	—	
	c) drewno	—	drewniany		
	szkło	—			
	len	—			
	kość	—			

109. W podanych niżej przymiotnikach wskaż przyrostki i wymień rzeczowniki, od których te przymiotniki zostały utworzone.

a) dzienny	b) śniegowy	c) gliniany
nocny	deszczowy	ołowiany
letni	zimowy	blaszany
jesienny	gradowy	bawełniany.

110. W związku z podanymi niżej rzeczownikami utwórz przymiotniki, według załączonego wzoru.

a) pan — pański	b) perła — perlisty
chłop —	kropla —
rycerz —	pole —
żołnierz —	góra —
c) broda — brodaty	
róg —	
sęk —	
garb —	

111. Przepisz podane niżej przymiotniki, podkreśl w nich przyrostki i wymień rzeczowniki, od których te przymiotniki zostały utworzone.

a) leśny	b) gąbczasty	c) maślany	d) falisty
polny	krzaczasty	druciany	fałdzisty
mięsny	żylasty	miedziany	rzęsisty
postny	grzebieniasty	kartoflany	puszysty.

112. W podanych niżej szeregach przymiotników wskaż przyrostki i zastanów się, na czym polega różnica w ich znaczeniu.

- a) górne piętra — górzyste okolice
 polne kwiaty — poliste okolice
 leśna jagoda — lesista okolica
 kamienna figura — kamienista droga
 srebrny krzyż — srebrzysty krzyż
 szklane naczynie — szkliste oko
 mięsna potrawa — mięsista twarz;

- b) kołowa oś — kolistą tarczą
 wzorowy uczeń — wzorzysty dywan
 wrzosowy kwiat — wrzosisty pagórek
 śniegowa góra — śnieżysta zamieć
 perłowa chmura — perlista rosa
 puchowa poduszka — puszysty śnieg
 piaskowa góra — piaszczysta okolica;
 c) wełniana koszula — wełnista owca;
 d) gliniany garnek — gliniasty grunt;
 e) konna jazda — końska głowa
 ziemna jaskółka — ziemna skorupa
 górne piętro — górskie powietrze
 ludne miasto — ludzkie serce
 mężna dłoń — męska dłoń;

- f) śniegowa góra — śnieżna zima — śnieżysta zamieć;
 g) ziemna jaskółka — ziemna skorupa — ziemna twarz.

Czy możnaby powiedzieć: *wełniana owca* i *wełnista koszula*? lub *końska jazda* i *konna głowa*?

113. W związku z podanymi niżej wyrazami utwórz nowe, zmieniając w odpowiedni sposób przyrostki, według załączonego wzoru.

- a) myć — mydło b) dawać — dawca c) suchy — suszyć
 czyć — obronić — tępy —
 kropić — wybawić — ostry
 sznurować — wychodzić — biały
 bielić — rządzić — złoty —

114. Przepisz podane niżej wyrazy i podkreśl wspólne im części.

- a) przedmieście b) podgórze c) pobrzeże
 przedmurze podzámce pomorze.

115. Co oznaczają wyrazy *przedmieście* i *przedmurze*?

Co to jest *podgórze* i *podzámce*?

Co nazywamy *pobrzeżem* i *pomorzem*?

Czy między wyrazami *przedmurze* i *mur* jest taka sama różnica, jaka zachodzi między wyrazami *przedmieście* i *miasto*?

Zapomocą czego tę różnicę wyrażamy?

Czy częśćka *przed-* w wyrazach *przedmurze* i *przedmieście* ma jednakowe znaczenie?

Czy między wyrazami *podzamcze* i *zamek* jest taka sama różnica w znaczeniu, jak między wyrazami *podgórze* i *góra*?

Zapomocą czego tę różnicę wyrażamy?

Czy częśćka *pod-* w wyrazach *podgórze*, *podzamcze* ma jednakowe znaczenie?

Czy między wyrazami *pomorze* i *morze* jest taka sama różnica w znaczeniu, jak między wyrazami *pobrzeże* i *brzeg*?

Zapomocą czego tę różnicę wyrażamy?

Czy częśćka *po-* w wyrazach *pobrzeże*, *pomorze* ma jednakowe znaczenie?

116. W podanych niżej wyrazach wskaż przyrostki i przedrostki.

a) wóz	b) dół	c) las	d) wiatr
wózek	dołek	lasek	wiatrak
powóz	Podole	Polesie	powietrze
powozik	dolny	leśny	powietrzny.

117. Przepisz i podkreśl przyrostki i przedrostki.

a) brzeg	b) lud	c) strach	d) gardło
brzeżek	ludek	przestrach	podgardle
pobrzeże	bezludzie	straszny	gardlany
wybrzeże	bezludny	wystraszyć	gardłowy.

118. W podanych niżej wyrazach wskaż przyrostki i przedrostki.

a) głowa	b) siła	c) gniew	d) mrok	e) wykręt
głowacz	siłacz	gniewny	zmrok	zakręt
główny	silny	gniewliwy	mroczny	okręt.

119. Czy części wyrazów, pozostałe po usunięciu przyrostków i przedrostków, dadzą się dzielić na jakieś mniejsze cząstki znaczeniowe? Czy cząstka *głow-* w wyrazach: *głowa*, *głowacz* lub cząstka *-kręł* w wyrazach: *wykręł*, *zakręł*, *okręł* da się rozłożyć na takie części, któreby miały jakieś znaczenie? Czy dźwięki *gło-*, *gł-* lub *g-*, *-t-*, *-o-* mają jakie znaczenie?

120. W związku z podanymi wyrazami utwórz nowe, według wskazanego wzoru.

a) złoto — złocić	b) głos — głosuję
srebro. —	smak —
bloto —	korona —
rosa —	czar —
chmura —	praca
c) jasny — jaśnieć	d) strzelać — strzał
ciemny —	skoczyć —
szary —	kroczyć —
smutny —	chodzić —
szczupły —	tworzyć —
e) myć — mydło	f) jechać — przyjechać
sznurować —	chodzić —
wiązać —	biegać —
straszyć —	lecić —
bawić —	płynąć —

121. Rozłóż na cząstki słowotwórcze podane niżej wyrazy:

a) dół	b) góra	c) wóz
dołek	pagórek	wózek
padół	podgórze	powóz
dolina	górski	powozik.

122. Przepisz wymienione niżej wyrazy i podkreśl w nich przedrostki i przyrostki.

a) most	b) chwała	c) kłos	d) ziemia
pomost	pochwała	pokłosie	podziemie
mostek	przechwałka	kłosiany	ziemski.

123. Podane niżej wyrazy rozłóż na części słowotwórcze, wyodrębniając przedrostki, rdzenie i przyrostki

a) wózek	b) koło	c) kołowrót	d) ziemia
powóz	kółko	zawrót	podziemie
parowóz	kołobieg	wywrót	cudzoziemiec
para	bieg	odwrót	cudzy.

Z ilu rdzeni mogą się składać wyrazy?

124. Wskaż wyrazy proste i złożone.

Wyciągnął ręce do wyżyn wszechświata. — O szyby różnobarwnych okien rozplonął się promień zachodzącego słońca. — Dzieci rozsypały się po łące, płosząc tam długonogie bociany. — Zbieraliśmy muchomory. — Na polu panowała złowroga cisza. — Chart wiatronogi za zwierzem tropił. — W lesie srebrzył się mech siwobrody. — Wszyscy wyszli na grzybobranie.

125. W związku z podanymi przykładami utwórz odpowiednie wyrazy złożone, według wskazanego wzoru.

Stare miasto — rynek staromiejski
 Nowe Miasto — rynek —
 miasta Wielkiej Polski — miasta —
 ziemie Małej Polski — ziemie —
 człowiek mówiący prawdę — człowiek —
 rzecz godna wiary — rzecz —
 rzecz podobna do prawdy — rzecz —
 ptak o białych skrzydłach — ptak —
 statek parowy — parostatek —
 wóz parowy —
 roznosiciel listów. —

126. Przepisz, podkreślając wyrazy złożone.

Niech Pociąg Macieja, nie Maciej Pociąg ma za dobrodzieja. — Dobrodziejstwo pomnij, krzywdy za-

pomnij. — Dobroczynny Boga naśladowuje. — Dziejopis stare dzieje wspomina. — Cudzoziemskie kraje, inne obyczaje. — Swawola — zła wola. — Bogobojny nie złorzeczy, miłosierdzie ma na pieczy.

127. Podane niżej wyrazy rozłóż na części słowotwórcze, wyodrębniając w nich rdzenie, przyrostki i przedrostki.

a) las	b) dwór	c) kłós
lasek	dworek	kłosek
Podlasie	podwórze	pokłosie
Polesie	podwórko	kłósiani.

Czy wyrazy, wymienione w tem zadaniu, są wyrazami prostymi, czy złożonymi?

Czy wszystkie wyrazy proste są jednakowo zbudowane? Jaka jest różnica między wyrazami: *las* i *lasek*, *las* i *Polesie*, *dwór* i *dworek*, *dwór* i *podwórko*?

128. W związku z podanymi niżej wyrazami rdzeniem utwórz wyrazy rozwinięte, według wskazanego wzoru.

a) pies — piesek	b) strzał — strzelić	c) śnieg — śnieżny
kot —	skok —	mróz —
baran —	krok —	strach —
koziół —	chód —	wiatr —

129. W związku z podanymi niżej wyrazami rozwiniętymi utwórz odpowiednie rdzenne.

a) młócić — młot	b) Podole — dół	c) ładny — ład
warzyć —	pobrzeże —	trudny —
mrozić —	podwórze —	lotny —
sądzić —	powietrze —	senny —

130. Przepisz, podkreślając wyrazy rdzenne.

Zły koń i z góry nie pociągnie. — Nie pan domem stoi, ale dom panem. — Kęs do kęsa, będzie kawał mięsa. — Pies — stróż domowy. — Oko pańskie gospodarstwo tuczy. — Dobry wóz dobrze wiezie.

131. Wskaż wyrazy proste i złożone.

Dobroczytny nie ogląda się na odwdzięczenie. — Wymawiane dobrodziejstwo zmniejsza swą wartość. — Białogłowa w płaczu obrony szuka, mężczyna w pałaszu. — Na Boże Ciało siej proso śmiało! Dzień Bożego Narodzenia wszystkich radością napełnia. — Wolność i swawola są to dwie rzeczy różne. — Ostrowidz on na bliźniego, a kret na siebie samego.

132. Przypatrz się uważnie podanym niżej wyrazom złożonym i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały w nich połączone obie składowe ich części. Czy część pierwsza się zmienia, czy też pozostaje bez zmiany?

- a) Wielka Noc, Wielkiej Nocy, Wielką Nocą,...
Wielkanoc, Wielkanocy, Wielkanocą,...
wielkonocny, wielkonocnego,...
wielkanocny, wielkanocnego,...
- b) Biały Stok, Białego Stoku, w Białym Stoku,...
białostocki, białostockiego,...
- c) Stare Miasto, Starego Miasta, Staremu Miastu,...
staromiejski, staromiejskiego...

133. W podanych niżej przykładach wskaż zestawienia i zwykłe połączenia wyrazów.

Na krzaku jeżyny były już dojrzałe, czarne jagody. — Zbieraliśmy w lesie czarne jagody. — Dawne państwo polskie nazywało się Rzeczą Pospolitą. — Deszcz w jesieni jest rzeczą pospolitą. — Wielka Sobota 1794 roku jest w dziejach narodu polskiego naprawdę wielką sobotą. — Na szczycie Łysej Góry stoi klasztor świętokrzyski. — Góry o nagich szczytach są łysemi górami.

134. Co oznaczają zestawienia i zwykłe połączenia wyrazów?

a) Co oznacza rzeczownik *góra* w zestawieniu *Łysa Góra*, czy każdą górę, która ma nagi, łysy szczyt, czy też jakąś jedną, określoną górę? — Gdzie leży Łysa Góra?

b) Co oznacza rzeczownik *sobota* w zestawieniu *Wielka Sobota*, czy każdą sobotę, w której się coś wielkiego, ważnego odbyło, czy też jakąś określoną sobotę? Kiedy bywa Wielka Sobota?

c) Co oznacza rzeczownik *jagoda* w zestawieniu *czarna jagoda*, czy każdą jagodę, która ma czarną barwę, czy też jakiś jeden, ściśle określony gatunek jagód? Jak wyglądają czarne jagody? A jakiego koloru są dojrzałe jagody jeżyny?

135. Przepisz, podkreślając zestawienia.

Jechaliśmy szeroką drogą. — Jechaliśmy drogą żelazną. — Nowe Miasto w Warszawie należy już dziś do starej dzielnicy, bo na dawnych przedmieściach rozbudowało się wielkie nowe miasto. — Miasto Nowy Dwór leży nad Wisłą. — Na miejscu starego wybudowano nowy dwór. — Nowy Targ leży na Podhalu. — Z powodu ożywionego ruchu handlowego założono nowy targ. — Żelazna Brama jest handlową dzielnicą Warszawy. — Ogród otoczono drewnianymi sztachetami i przyozdobiono piękną żelazną bramą.

136. Porównaj zestawione niżej wyrazy złożone i zwróć uwagę: 1) czy pierwsza ich część składowa zmienia się, czy też pozostaje bez zmiany; 2) czy część pierwsza jest zakończona przyrostkiem przypadkowym (fleksyjnym), czy też słowotwórczym.

a) Bogobojny, bogobojnego,... bogobojni,...

Bogumił, Bogumiła, Bogumiłowi,...

b) wiarygodny, wiarygodnego, wiarygodnemu,...
wiarogodny, wiarogodnego, wiarogodnemu,...

Czy pierwsze części składowe wyrazów złożonych *Bogumił*, *wiarygodny*—*Bogu-*, *wiary-* mają postać przypadków? Czy *Bogumił* nie znaczy to samo, co *mił Bogu*, a *wiarygodny* to samo, co *godny wiary*? W którym przypadku jest użyty wyraz *Bogu* i w jakim przypadku jest położony rzeczownik *wiary*?

Wskaż części składowe wyrazów złożonych: *bogobojny* i *wiarogodny*; czy części *bogo-*, *wiario-* mają postać przypadków?

137. Wskaż zrosty i złożenia.

Gaje zielone przyjmują w swoje zacisze różnobarwne ptaki. — Koło mnie srebrzył się tu mech siwobrody. — Całe towarzystwo wyruszyło na grzybobranie. — Chłopcy biorą krasnolice, tyle w pieśniach litewskich sławione, lisice; staruszek zbiera muchomory. — Mój wiercipięta, skacząc przez krzewy, bieży do kąta pod murem. — Czcigodny, siwowłosy staruszek był przez wszystkich szanowany i kochany. — Ten karygodny postępek wywołał powszechne oburzenie.

138. Przepisz, podkreśl wyrazy złożone, oznaczając zestawienia literami *zest.*, zrosty — *zr.*, a złożenia — *zł.*

Czcigodny staruszek pracował na chleb powszedni. — Lud na klęczkach „Anioł Pański“ mówił. — Przez granitowe koronki ostrołuków padają na schody promienie księżyca. — Gerwazy zaczął wedle zwyczaju wieczorne pacierze, lecz między Ojczenaszem i Zdrowaśmarią dziwne stanęły maryl. — Czasem wymkną się w górę przez trawy zielenie, jakby dwa wodotryski, dwa rogi jelenie. — Cała trzódka biało-pucha królików bieży do starca. — Koło każdej ściany ciągnie się wielonożny stół długi drewniany. — Nazajutrz ojciec z synem pospieszyli na Stare Miasto.

2. CZĄSTKI FLEKSYJNE WYRAZÓW.

139. W podanych niżej wyrazach podkreśl przyrostki i przedrostki.

a) białawy b) wieszadło c) konik d) wychodzić
bielutki wieszanie konisko przychodzić.

Zwróć uwagę na różnice, jakie zachodzą w znaczeniu zestawionych wyżej wyrazów. Co oznacza *białawy* i *bielutki*, *wieszadło* i *wieszanie* i t. d.?

Czy zmiana przyrostków i przedrostków pociąga za sobą zmianę znaczenia wyrazów?

140. W zestawionych niżej rzeczownikach podkreśl przyrostki.

a) głowa—główka b) koło—kółko
głowa—głowie (radzi) koło—za kołem (się toczy).

Na czym polega różnica między wyrazami *głowa* i *główka*, *koło* i *kółko*? Czy przyrostki *-ka*, *-ko* zmieniają znaczenie wyrazów?

Na czym polega różnica między wyrazami *głowa* i *głowie*? Czy przy zmianie przyrostka *-a* na *-e* następuje zmiana w znaczeniu wyrazu? Rozbierz zdanie: *głowa głowie radzi*. Jaką częścią zdania jest wyraz *głowa* i czym w zdaniu jest wyraz *głowie*? Więc na co wskazują przyrostki *-a*, *-e*?

Na czym polega różnica między wyrazami *koło* i *kołem*? Czy zamiana przyrostka *-o* na *-em* pociąga za sobą zmianę w znaczeniu wyrazu? Rozbierz zdanie: *koło za kołem się toczy*. Jaką częścią zdania jest wyraz *koło* i czym jest w zdaniu wyraz *kołem*? Więc na co wskazują przyrostki *-o*, *-em*?

Czy przyrostki wskazują tylko na znaczenie wyrazów?

141. Wskaż w podanych niżej rzeczownikach końcówki i powiedz, jakie części zdania one oznaczają

Ręka rękę myje. — Noga nogę wspiera. — Oko oka nie widzi. — Kropla do kropli podobna. —

Dzień za dniem schodzi. — Dzień do dnia niepodobny. — Rok po roku upływa.

142. Przepisz, podkreślając w rzeczownikach końcówki.

Kruk krukowi oka nie wykole. — Człek człękowi nie dorówna. — Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie. — Przyjaciel przyjaciela wspiera. — Za serce odpłacaj sercem! — Cnota cnotę szanuje.

143. W przytoczonych niżej przykładach wskaż końcówki wyrazów.

Przyjaciel rad przyjacielowi. — Góra z górą się nie spotka, a człowiek z człowiekiem się spotka. — Ziarno do ziarnka, a korzec się zbierze. — Czasu wojny o wojnie ludzie rozmawiają. — Wodę pij, wodą się myj, a będziesz zdrow. — Wodę warzyć, woda będzie.

144. Napisz podane niżej wyrazy, wskaż końcówki i podkreśl pozostałe części wyrazu.

a) woda	b) gwiazda	c) rola	d) matka
mleko	słońce	pole	córka
kawa	ziemia	łąka	siostra.

145. Wskaż tematy w podanych niżej rzeczownikach.

a) mydło; myję się mydłem
szydło; szyję szydłem;
b) pisanie; wziąłem się do pisania
czytanie; wziąłem się do czytania.

Wyrazy: *mydło*, *szydło*; *pisanie*, *czytanie* rozłóż na części słowotwórcze, wyodrębniając w nich pień i przyrostek.

Czy pnie i przyrostki są temi samemi częściami wyrazów, co tematy i końcówki?

146. Rozłóż na części słowotwórcze i fleksyjne podane niżej wyrazy.

a) zbawca	b) kropla	c) perła	d) wóz
obrońca	kropelka	perłowy	wózek
radca	kroplisty	perlisty	powóz.

147. Przepisz, oddzielając pnie od przyrostków i przedrostków, a tematy od końcówek według wskazanego wzoru.

$groźba = groź + ba, groźb - a.$

a) prośba	b) trawa	c) dół	d) miasto
kośba	trawka	padół	przedmieście.

148. Wskaż części słowotwórcze i fleksyjne w podanych niżej wyrazach.

a) praca	b) las	c) ziemia
pracowity	leśny	ziemny
wypracowanie	lesisty	podziemie.

149. Zestaw wyrazy, wyróżnione tłustym drukiem:

Za domem **rosł las**. *Za domem* **rosł lasek**. *W le-*
sie **stała chata**. *W ogrodzie* **stał dom**. *W ogrodzie*
stał domek. *Przed domem* **był piękny klomb**. *Koło*
domu **był ładny ogród**. *Koło domu* **był ładny ogró-**
dek. *W ogrodzie* **rosły kasztany**.

Jaka jest różnica między wyrazami *las* i *lasek*; *dom* i *domek*; *ogród* i *ogródek*? Czem są te wyrazy w podanych wyżej zdaniach? Czy przez dodanie przyrostka *-ek* zmieniło się ich znaczenie, jako części zdania? A jakie zaszły różnice w znaczeniu tych wyrazów? Jeżeli się nie zmieniło ich znaczenie, jako części zdania, to może się zmieniło ich znaczenie, jako części mowy? Jaki *las* oznaczamy przez wyraz *lasek*? Co oznaczają wyrazy *domek* i *ogródek*?

Jaka jest różnica między wyrazami: *las* i *lesie*, *dom* i *domem*, *ogród* i *ogrodzie*? Czem się te wyrazy w podanych wyżej zdaniach różnią? Czy przez

dodanie końcówek *-e*, *-em* zmieniło się ich znaczenie, jako części mowy, czy też ich znaczenie, jako części zdania? Czem są w przytoczonych zdaniach te wyrazy?

150. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę na wyrazy *Warszawa* i *Wisła*; zastanów się, czym one są w zdaniu, i wskaż ich przyrostki fleksyjne, czyli końcówki.

Warszawa leży nad Wisłą. — Wisła płynie pod Warszawą. — Mieszkańcy Warszawy kochają bardzo swoje rodzinne miasto. — Szerokość Wisły pod Warszawą jest dość znaczna. — Od Gdańska i Sandomierza płyną po Wiśle ku Warszawie statki i łodzie. Wielkie mosty łączą Warszawę z Pragą. — Wybraliśmy się w podróż Wisłą do Warszawy.

Czy końcówki wyrazów *Warszawa* i *Wisła* ulegają zmianom?

Od czego zależy zmiana końcówek w wyrazach? Czy wyrazy *Warszawa* i *Wisła* w przytoczonych przykładach mają znaczenie jednych i tych samych części zdania?

151. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na końcówki (przyrostki fleksyjne) rzeczownika *księżyc*.

Księżyc świecił na szafirowem niebie. — Do ciętego pokoju wdzierały się promienie księżycy. — Jeden obłoczek biały płynął ku księżycowi. — Cień ziemi padł na księżyc. — Całe błonie oświetlone było księżycem. — Na księżycu są wielkie góry i kratery wulkanów.

Czy zmiana przyrostków fleksyjnych, czyli końcówek, wpływa na zmianę postaci zewnętrznej, czyli formy wyrazów? Czy wyrazy: *Wisła*, *Wisły*, *Wisłą*, *Wiśle*,... *księżyc*, *księżycy*, *księżycowi*,... mają jednakową formę?

152. W podanych niżej przykładach wskaż wyrazy odmienne i takie, które się nie zmieniają.

Ucieszyłem się tem bardzo. — Ucieszyło to mię bardzo. — Uczeń nie umiał pomnożyć ośmiu przez pięć, ani pięciu przez osiem. — Padał gęsty drobny deszcz. — Nie lubię gęstego drobnego deszczu. — Zegar wybił godzinę czwartą. — Wybiła na zegarze godzina czwarta. — Tacy ludzie zdarzają się rzadko. Takich ludzi widywałem rzadko. — Spojrzeliśmy sobie trzykroć oko w oko. — Spojrzeliśmy na siebie trzykroć w oczy. — Wieczór był ciepły i cichy. — Wieczory były ciepłe i ciche.

153. Przepisz, podkreślając części mowy nieodmienne.

Nieznacznie z wilgotnego wykradał się mroku świt bez rumieńca, wiodąc dzień bez światła w oku. Dawno wszedł dzień, a jeszcze ledwie jest widomy: mgła wisiała nad ziemią, jak strzecha ze słomy nad ubogą Litwina chatką. Za przykładem niebieskim wszystko się spóźniło na ziemi. Bydło późno na paszę ruszyło i zdybało zające przy późnem śniadaniu. I w lasach cisza... Kędyś u brzegów kałuży klekce bocian.

3. DEKLINACJA RZECZOWNIKÓW.

154. W podanych niżej rzeczownikach wskaż liczbę pojedynczą i mnogą.

- a) drzewo : drzewa b) lipa : lipy
 krzak : krzaki jodła : jodły
 kwiat : kwiaty brzoza : brzozy
 c) strumienie : strumień
 rzeki : rzeka
 morza : morze.

Na co wskazuje liczba pojedyncza i co oznacza liczba mnoga rzeczowników?

155. Przepisz, podkreślając rzeczowniki, położone w liczbie mnogiej.

Słońce już gasło, wieczór był ciepły i cichy; okrąg niebios gdzie niegdzie chmurkami zasłany, u góry błękitnawy, na zachód różany. Chmurki wróżą pogodę: lekkie i świejące, tam jako trzody owiec na murawie śpiące, ówdzie nieco drobniejsze, jak stada cyranek. Na zachód obłok nakształt ząbkowych firanek, przejrzysty, sfałdowany, po wierzchu perłowy, po brzegach pozłacany, w głębi purpurowy, jeszcze blaskiem zachodu tlił się i rozżarzał, aż powoli pożółkniał, zbladnął i poszarzał. Słońce spuściło głowę, obłok zasunęło i, raz ciepłym powiewem westchnąwszy, usnęło.

156. Wskaż rzeczowniki, użyte w liczbie mnogiej, i zwróć uwagę, czy zawsze oznaczają one mnogość przedmiotów.

Zaskrzypiały wrota, osadzone w żelaznych zawiasach, i do stodoły wtoczył się wóz, naładowany zbożem. Poszły w ruch widły, coraz to wylatuje w górę snop ziarnistego żyta i spada w siasiek, gdzie go układają. Mija krótka chwila i opróżniony wóz wyjeżdża w pole. Wiejski wyrostek w niebieskich samodziałowych majtkach, zbiera grablami pozostałe na klepisku kłosa. Z sąsiedniego klepiska dolatują miarowe uderzenia cepów. Parobcy po schodach wnoszą do śpichrza wory świeżego ziarna. Różbita idzie żwawo i wesoło; każdy się zwija ochoczo, bo wszyscy wiedzą, że pomyślne zbiory będą wynagrodzone wesołemi dożynkami.

Czy rzeczowniki *wrota*, *drzwi*, *widły*, *grabie*, *cepy* i t. p. mają formę liczby pojedynczej, czy mnogiej? Czy oznaczają one zawsze szereg przedmiotów, czy też także jeden jakiś przedmiot?

Czy rzeczowniki *wrota*, *drzwi*, *grabie*, *cepy* i t. p. bywają używane w liczbie pojedynczej?

157. W podanych niżej przykładach wskaż rzeczowniki i oznacz ich rodzaj.

Człowieka można poznać z mieszkania, jak ptaka z gniazda. — Miłość własna nie ma żadnego przyjaciela. — Gdzie wielu pasterzy, tam złe pasterstwo. Jaki pasterz, taka trzoda. — Szerokie wrota do piekła, a do nieba wąskie.

158. W podanych niżej przykładach wskaż rzeczowniki, określ, czem każdy z nich jest w zdaniu i zwróć uwagę, w jakim przypadku został położony.

Orzeł z orłem lata, a sowa sową zostanie. — Góra z górą się nie zejdzie, a człowiek z człowiekiem się spotka. — Człowiek człowiekowi pomaga. — Cnota z cnotą się brata i cnotę szanuje. — Serce do serca się zwraca. — Koło za kołem się toczy, dzień za dniem goni, chwila za chwilą uchodzi.

Na co wskazują przypadki? Zależnie od czego zmieniamy je w zdaniu?

159. W podanej niżej deklinacji rzeczowników: *dom, okno, chata, sień*, podkreśl końcówki i zwróć uwagę, czy we wszystkich rzeczownikach są one jednakowe:

Liczba pojedyncza.

M.	dom	okno	chata	sień
D.	domu	okna	chaty	sieni
C.	domowi	oknu	chacie	sieni
B.	dom	okno	chatę	sień
W.	domu!	okno!	chato!	sieni!
N.	domem	oknem	chatą	sienią
Mc. (w)	domu	(w) oknie	(w) chacie	(w) sieni.

Liczba mnoga.

M.	domy	okna	chaty	sienie
D.	domów	okien	chat	sieni
C.	domom	oknom	chatom	sieniom

B.	domy	okna	chaty	sienie
W.	domy!	okna!	chaty!	sienie!
N.	domami	oknami	chatami	sieniami
Mc.	(w) domach	(w) oknach	(w) chatach	(w) sieniach.

Czy wszystkie rzeczowniki polskie mają jedną wspólną odmianę, czy wszystkie mają jednakowe końcówki przypadkowe?

160. Przepisz, podkreśl rzeczowniki i oznacz za pomocą odpowiednich cyfr, do której deklinacji każdy z nich należy.

U dobrego pisarza niema złego pióra. — Każda pliszka swój ogon chwali. — Jaka praca, taka płaca. Pochlebca nie może być dobrym przyjacielem. — Bez początku niema końca. — Na sianie dobre wyspanie. — Wielką siecią nie łów, gdzie wścierzem ułowić możesz małą rybkę.

UWAGI O NIEKTÓRYCH PRZYPADKACH RZECZOWNIKÓW.

161. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na końcówki dopełniacza liczby pojedynczej.

a) piec — pieca	b) stół — stołu
komin — komina	las — lasu.

162. Od podanych niżej rzeczowników utwórz formy dopełniacza liczby pojedynczej.

uniwersytet	las	cukier	ból
teatr	gaj	pieprz	gniew
prezent	bór	piasek	śmiech
kształt	tłum	miód	zapał
atrament	rój	śnieg.	

Jakie rzeczowniki męskie mają w dopełniaczu liczby pojedynczej końcówkę *-u*?

a) Czy rzeczowniki, umieszczone w pierwszym szeregu, są pochodzenia swojskiego, czy też zapożyczone z języków obcych?

b) Co oznaczają rzeczowniki, podane w drugim, trzecim i czwartym szeregu?

163. Przepisz, podkreślając rzeczowniki, położone w dopełniaczu liczby pojedynczej.

Chłop wyszedł zimnym rankiem po chróśniak do sadu. — Jacek złożył ręce obie, jak do pacierza. Sterczy nędzna karczemka bez okien i dachu. — Nikt nie mówił pomimo wezwań gospodarza. — Zaraz wśród lasu cichego pełno było krzyku i hałasu. — Tadeusz nie mógł dłużej od gniewu wytrzymać. — Strażnicy boru widzieli, jak przez cmentarz szła dziewczica moru.

164. Podane niżej rzeczowniki połóż w formie biernika i dopełniacza liczby pojedynczej, odpowiadając na pytanie: *kogo, co widziałem i kogo, czego nie widziałem?*

pan	koń	dąb	dom
król	pies	buk	dach
wódz	kot	świerk	plot.

Jaką postać ma biernik liczby pojedynczej rzeczowników deklinacji męskiej? Z jakim się zgadza przypadkiem?

165. Połóż w bierniku rzeczowniki:

ręka
praca
ziemia
gospodyni
radca.

166. Połóż w wołaczach liczby pojedynczej rzeczowniki: *łódź, sieć, brew, chorągiew, Narew, rzecz.*

167. Przepisz, podkreślając rzeczowniki, położone w bierniku i wołaczu liczby pojedynczej.

Pod Twoją obronę uciekamy się, Matko, Pani, Królowo nasza! — Ja ciebie dotąd widzę, piękna maro senna! — Litwo, ojczyzna moja, ty jesteś jak zdrowie! — Młodości, orla twych lotów potęga! — Poznanie błędu zmniejsza winę. — Na pochyłą brzozę wszystkie kozy włożą. — Każda głowa ma swoją czapkę. — Łamie ćwiczenie złe przyrodzenie. — Dwakroć przepłynął morze, a na Dunajcu utonął. Każda liszka (lis) swój ogon chwali. — Dziewięć much a dziesiąty wilk na śmierć konia zjedzą.

168. Przepisz, podkreśl rzeczowniki i oznacz ich przypadek i deklinację.

Od północy wicher śwista, pusta droga, noc za pasem, idzie sobie legionista, idzie żołnierz borem, lasem. Na zachodzie strop się pali, morze ognia płynie w górze, kędyś wioskę widać w dali, całą w złocie i purpurze. Ponad strzechy dym polata, skrzypi żóraw gdzieś u studni, ze żrebięciem klacz srokata na podwórzu dworskiem dudni. Siwy bociek hen klekota na kościelnej starej wieży, srebrna Wisła z łąk migota, co do Gdańska szumnie bieży. To zadźwięknie śmiech przelotny, to ktoś piosnkę huknie busem, a tam smutny i samotny idzie żołnierz borem, lasem....

169. Podane niżej rzeczowniki użyj w liczbie mnogiej.

a) pan	b) syn	c) snop	d) chłop	e) buk
król	wuj	sąd	sąsiad	kruk
poseł	ojciec	duch	Włoch	stóg
f) Polak	g) gość	h) pasterz		
Norweg	koń	wąż		
robotnik	kąkol	rydz		
	gwóźdź	kosz.		

Jakie końcówki ma mianownik liczby mnogiej w rzeczownikach deklinacji męskiej?

170. Napisz w dopełniaczu i bierniku liczby mnogiej rzeczowniki:

a) 1. sąsiedzi	b) 1. konie
domy, czyje? — (D)	uprząż, czyja? — (D)
widziałem, kogo? — (B)	widziałem, co? — (B)
2. nauczyciele	2. zajęce
rady, czyje? — (D)	uszy, czyje? — (D)
kocham, kogo? — (B)	zabiłem, co? — (B)
c) 1. dęby	d) 1. domy
liście, czyje? — (D)	dachy, czyje? — (D)
widziałem, co? — (B)	budowano, co? — (B)
2. bławatki	2. promienie
kolor, czyj? — (D)	blask, czyj? — (D)
rwalem, co? — (B)	słońce rzucało, co? — (B)

Jaką postać ma biernik liczby mnogiej w rzeczownikach deklinacji męskiej? Z jakimi przypadkami się zgadza?

171. Podane niżej zdania uzupełnij, dodając zgodnie z treścią każdego z nich rzeczowniki: *zając, pies, koń, żołnierz, las, dom*.

a) strzelec zabił 1 —	b) strzelec zabił 3 —
brat ma 1 —	ojciec ma 2 —
kupiłem 1 —	kupiłem 4 —
spotkałem 1 —	spotkałem 2 —
wyrąbano 1 —	wyrąbano 2 —
postawiono 1 —	postawiono 3 —

172. Zwróć uwagę na końcówki narzędnika liczby mnogiej:

a) sąsiadami	b) gośćmi	c) stadami
królami	koźmi	polami
wozami	liśćmi	jagniętami
gwoździami	pieniędzmi	strzeżenionami

d) chatami	e) wsiami
studniami	rzeczami.
paniami	
radcami	

173. Wskaż rzeczowniki i zwróć uwagę na końcówki przypadków liczby mnogiej.

Nagle wichry zwarły się, porwały się wpoły, bo-rykają się, kręcą, świszczącemi koły krążą po stawach, mącą do dna wody w stawach. Wpadły na łąki, świszczą po łozach i trawach. Pryskają łóz gałęzie, lecą traw przekosy na wiatr, jako garściami wyrywane włosy, zmieszane z kędziorami snopów. Wiatry wyją, upadają na rolę, tarzają się, ryją, wreszcie w las uderzyły i po głębiach puszczy ryknęły, jak niedźwiedzie.

174. Przepisz, podkreślając rzeczowniki, położone w liczbie mnogiej.

Już bocian przyleciał do rodzinnej sosny i rozpiął skrzydła białe, wczesny sztandar wiosny, a za nim krzykliwemi nadciągnawszy pułki, gromadziły się ponad wodami jaskółki. Aż oto nowe stada: jakby giłów, siewek i szpaków, stada jasnych kit i chorągiewek zajaśniały na wzgórkach, spadają na błonie. Pułk za pułkiem, a środkiem, jak stopione śniegi, płyną drogami kute żelazem szeregi. Z lasów czernią się czapki, rząd bagnetów błyska, roją się niezliczone piechoty mrowiska. (Rok 1812 na Litwie).

UWAGI O ODMIANIE NIEKTÓRYCH RZECZOWNIKÓW.

DEKLINACJA MIESZANA.

175. Połóż w liczbie mnogiej rzeczowniki:

1 rok — 2 —

dobry człowiek — dobrzy —

176. Napisz odmianę rzeczownika *mieszczanin*, podkreśl w nim tematy i zwróć uwagę na ich wymianę.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. mieszczanin	mieszczanie
D. mieszczanina	mieszczan
C. mieszczaninowi	mieszczanom
B. mieszczanina	mieszczan
W. mieszczaninie!	mieszczanie!
N. mieszczaninem	mieszczanami
Mc. o mieszczaninie	o mieszczanach.

Czem się różni temat liczby pojed. *mieszczanin* od tematu liczby mnogiej *mieszczan*? Jaką częścią wyrazu jest cząstka *-in*?

177. Odpowiadając na pytanie *dokąd wyjechałem?* — połóż w dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowniki:

Węgry,	wyjechałem do —
Niemcy,	" do —
Prusy,	" do —
Włochy,	" do —
Czechy,	" do —

178. Odpowiadając na pytanie *gdzie byłem?* — połóż w miejscowniku liczby mnogiej rzeczowniki:

Węgry,	gdzie byłem? na Węgrzech
Niemcy,	" w —
Prusy,	" w —
Czechy,	" w —
Włochy,	" we —

179. Napisz odmianę rzeczownika *przyjaciół*, podkreśl w nim tematy oboczne i zwróć uwagę na ich wymianę.

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga.
M. przyjaciel	przyjaciele
D. przyjaciela	przyjaciół
C. przyjacielowi	przyjaciółom
B. przyjaciela	przyjaciół
W. przyjacielu!	przyjaciele!
N. przyjacielem	przyjaciółmi
Mc. o przyjacielu	o przyjaciółach.

Gdzie się używa temat *przyjaciel*- i w jakich przypadkach występuje temat *przyjaciół*- (*przyjaciół*-)?

180. Napisz odmianę rzeczowników: *ziele*, *nasienie*, podkreśl w nich tematy oboczne i zwróć uwagę na ich wymianę.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. ziele, nasienie	zioła, nasiona
D. ziela, nasienia	ziół, nasion
C. zielu, nasieniu	ziółom, nasionom
B. ziele, nasienie	zioła, nasiona
N. ziele, nasieniem	ziółami, nasionami
Mc. o zielu, w nasieniu	w ziołach, w nasionach

181. Napisz odmianę rzeczownika *niebo* i zwróć uwagę na wymianę tematów w przypadkach liczby pojedynczej i mnogiej.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. niebo	nieba niebios
D. nieba	nieb niebios
C. niebu	niebom niebiosom
B. niebo	nieba niebios
N. niebem	niebami niebiosami
Mc. w niebie	w niebach w niebiosach.

182. W podanych niżej przykładach wskaż rzeczowniki i zwróć uwagę na ich deklinację i formę przypadku.

Już ostatnie perły gwiazd zamierzchły i na dnie niebios zgasły. — Ostatnie liny majtkom wyrwały się z ręki. — Chrystus krzyż wziął w ręce obie. — Jacek złożył ręce obie, jak do pacierza. — Klucznik oczy roztwierał, usta szeroko rozszerzał. — Hrabia z założonemi spoglądał rękoma. — Ja mówię oczyma, mówię serca biciem. — Drzewa i krzewy liśćmi wzięły się za ręce. — Dziewczyna powiewała podniesioną w ręku szarą kitą. — Utkwiłem oczy we dwie twojej broni rury. — Przed i za baldachimem postępowały szeregi białej braci zakonnej. — On lę nad bracią uronił. — Różnili się Dobrzyńscy między Litwą bracią.

183. Przepisz, podkreśl rzeczowniki i zwróć uwagę na ich deklinację i formy przypadków.

Oczy lepiej pamiętają, niż uszy. — Mierz dobrze oczyma, pracuj dzielnie rękoma. — Przyjaciół w przygodzie poznasz. — Z przyjaciółmi słówkiem rzadko, a rączką nigdy nie igraj! — Jakie nasiona, takie też owoce. — Złe zioła prędko rosną. — Dlatego dwoje uszu, jeden język dano, aby mniej mówiono, a więcej słuchano. — Braci niezgoda wszystkich gorszy. — Żyj z braćmi w zgodzie!

4. DEKLINACJA PRZYMIOTNIKÓW.

184. W podanych niżej przykładach wskaż przymiotniki.

Starego lisa trudno sidłem ułowić. — Gdzie się zielona łąka śmieje, wszystko się tam śmieje. — Mokry maj czyni żyto, jako gaj. — Suchy marzec, maj niechłodny, kwiecień mokry — rok niegłodny. Krótka a szczerza modlitwa najskuteczniejsza. — Długa mowa — próżne słowa, a na krótką chęć gotowa.

185. Zestaw podane niżej przymiotniki i zwróć uwagę, jaka jest różnica między ich postacią.

ciekaw-y : ciekaw	sył-y : sył	wart
łaskaw-y : łaskaw	pełn-y : pełen	rad
gotow-y : gotów	pewn-y : pewien	kontent
zdrow-y : zdrow	godn-y : godzi-en	
wesoł-y : wesół	winn-y : winien.	

Czy przymiotniki: *ciekaw, łaskaw, gotów...* mają końcówki.

186. W podanych niżej przykładach wskaż formy przymiotnikowe i rzeczownikowe przymiotników i zwróć uwagę, czem są one w zdaniu.

Byłem gotów na wszystko. — Żołnierz, gotowy do walki, jest pewien zwycięstwa. — W tem przedsięwzięciu czeka cię pewny zawód. — On był zawsze zdrow i wesół. — Zdrowy człowiek bywa wesół. — Ciekaw jestem twojej odpowiedzi. — Człowiek ciekawy wdiera się w cudze tajemnice, niezawsze jednak bywa godzien zaufania. — Winny takiego postępowania nie powinien wśród nas przebywać. Hrabia widocznie był wdzięczny jej za pochwał tyle (Mick.). — Nie jestem wart twej pochwały. — Ranek był dziwnie przejrzysty, wolen chmury wszelakiej (Kraś.). — Te kraje radbym myślami powitać. Byłem kontent z naszego spotkania.

187. Od przymiotników: *gotowy, ciekawy, winny, wdzięczny, godny*, utwórz formy rzeczownikowe i zastosuj je w zdaniach.

188. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na rodzaj, przypadek i końcówki przymiotników:

a) M. dobr-y ojciec	dobr-e dziecko
N. dobr-ym ojcem	dobr-em dzieckiem
Mc. o dobr-ym ojcu	o dobr-em dziecku:

b) M. orl-i dziób	orl-e skrzydło
N. orl-im dziobem	orl-em skrzydłem
Mc. w orl-im dziobie	w orl-em skrzydle.

Jakie końcówki mają przymiotniki w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczej rodzaju męskiego i nijakiego?

189. Napisz zdania, w których byłyby użyte w narzędniku lub miejscowniku liczby pojedynczej następujące wyrazy:

gorzki napój	gorzkie lekarstwo
głęboki staw	głębokie morze
gęsty las	gęste zarośle
urodzajny grunt	urodzajne pole
dojrzały owies	dojrzałe żyto
ciekawý opis	ciekawe opowiadanie.

190. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na rodzaj, przypadek i końcówki przymiotników:

W ubiegłą niedzielę wybraliśmy się na zamiejską wycieczkę. Mieliśmy śliczną pogodę. Słońce oświecało całą okolicę. Na niebie dostrzegliśmy tylko jedną małą chmurkę, ale i ta psuła czystą jasność nieba przez krótką chwilę. Wyszliśmy na szeroką drogę i zaśpiewali wesołą piosenkę. Szliśmy dobrą godzinę, aż dotarliśmy do lasu. Tam wybraliśmy ładną polankę i po odpoczynku urządzili wesołą zabawę.

Jaką końcówkę mają przymiotniki rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej?

191. W podanych niżej przykładach zmień mianownik na biernik, według wskazanego wzoru:

nasza piękna okolica, lubię —
szeroka rzeka, przepłynąłem —
głęboka studnia, wykopano —
wysoka wieża, wybudowano —
zacięta walka, stoczono —

192. W podanych niżej przykładach zmień liczbę pojedynczą na mnogą i zwróć uwagę na końcówki przymiotników.

Mały człowiek — mały kot — mały krzak — mała dziewczynka — mała rzeka — małe pole. — Prawy człowiek — prawa kobieta — prawy brzeg — prawa strona. — Gruby pień — gruba deska — grube drzewo. — Prosty żołnierz — prosty kij — prosta droga. Ubogi człowiek — ubogi kraj — uboga kobieta — uboga okolica.

Jakie końcówki mają przymiotniki w mianowniku liczby mnogiej?

193. Użyj w liczbie mnogiej:

Miły człowiek. — Dobra pani. — Silny koń. — Dzielny żołnierz. — Znakomity wódz. — Pracowity rzemieślnik. — Pracowita mrówka. — Wdzięczny syn. Grzeczny chłopiec. — Dobre dziecko. — Wysoka wieża. — Wysoki dąb.

194. Zmień mianownik na biernik, według podanego wzoru:

a) *zadni ludzie, kocham —
pracowici ludzie, szanuję —
pilni uczniowie, lubię —
życzliwi przyjaciele, mam —*

b) *zwinne koty, lubię —
wierne psy, lubię —
cieniste kasztany, lubię —
rozłożyste lipy, lubię —
dobre siostry, mam —
mocne skrzydła, orzeł ma —*

195. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na końcówki przymiotników:

a) <i>zadni ludzie</i>	— <i>zaczynnymi ludźmi</i>
<i>wielcy ludzie</i>	— <i>wielkimi ludźmi</i>
<i>grzeczni chłopcy</i>	— <i>grzeczniejszymi chłopcami;</i>

b)	niegrzeczne chłopaki	—	niegrzeczniemi chłopakami
	podłe zbóje	—	podłemi zbójami;
c)	rącze konie	—	rączemi końmi
	wysokie domy	—	wysokiemi domami;
d)	zadne kobiety	—	zacnemi kobietami
	miłe okolice	—	miłemi okolicami;
e)	dobre dzieci	—	dobremi dziećmi
	urodzajne pola	—	urodzajnemi polami.

196. Zmień mianownik na narzędnik:

a)	pracowici rolnicy	b)	rącze konie
	dzielni żołnierze		wierne psy
	zapobiegliwi gospodarze		stare dęby
	zadni ludzie		wielkie lasy;
	c)	dobrze matki	
		wdzięczne córki	
		piękne okolice	
		rozległe łąki.	

ODMIANA PRZYMOTNIKOWA RZECZOWNIKÓW.

197. Przepisz i podkreśl rzeczowniki, odmieniające się według deklinacji przymiotnikowej.

Nie czyń bliźniemu, co tobie niemiło. — Kto sieje tatarkę na świętego Antoniego (13 czerwca) i świętego Wita (15 czerwca), to mu się urda i ta i ta. — Za króla Batorego stało się wiele dobrego. — Nie każdy dobry budowniczy, kto buduje. — Domownicy z radością powitali podróżnego. — Myśliwi rozsądziali swe wczorajsze łowy. — Linde i Bantkie byli znakomitymi uczonymi polskimi. — Tytus Chałubiński położył wielkie zasługi dla Zakopanego.

198. *Sucha i Biała* są to miasta, u stoków gór Tatrzańskich położone. Przedeklinuj nazwy tych miast w zdaniach, łącząc z podanemi niżej wyrazami

Okolice — bardzo mi się podobają —. — Pociąg nasz dążył ku —. — Zwiedziłem w przeszłym roku —. O, —, jakżebym chciał jeszcze raz zwiedzić wasze piękne okolice. — Nad — wznoszą się góry. — Byłem w —.

199. Przepisz, podkreślając formy rzeczownikowe wyrazów, *sędzia*, *hrabia*, raz, a formy przymiotnikowe dwa razy.

Sędziego wola była ekonomowi pocziwemu świętą. — Krótkie były Sędziego z synowcem witania. — Niedźwiedź runął wprost na ostatnich strażników obławy, Hrabie i Tadeusza. — Zawiść tem mocniej Hrabie przeciw Soplicom porusza. — Zezem w oczy Hrabiemu spojrział Podkomorzy. — Hrabia się z Podkomorzym skłócił i Sędziemu pogroził. Gerwazy razem z Hrabią wpadł w głąb ciemnej framugi. — Biegnę zaraz do Hrabi. — Woźny już dawniej wyszedł ku domowi Hrabi.

5. DEKLINACJA ZAIMKÓW.

200. W podanych niżej przykładach wskaż zaimki rzeczowne, przymiotne, przysłowne i powiedz, do jakiej klasy każdy z nich należy.

Nie będzie miał grosza, kto nie szanuje szeląga. Czyj grzech, tego i pokuta. — Każdy ma swój gust. Jaka jabłoń, takie jabłka. — Jak pościelesz, tak się wyśpisz. — Czego się Jasio nauczyć nie może, temu dorosły Jan już nie pomoże. — Idzie jesień, a tu próżna kieszeń. — Językiem wojować lada kto potrafi. — Gdzie się dwóch bije, tam trzeci korzysta.

201. Przepisz, podkreślając zaimki.

Postawiła kaczka most i po nim przepłynęła. — Nie mierz strzelbą do nikogo, bo możesz przypłacić drogo. — Gdzie niema karności, tam niema bojaźni.

Ladajaka to niwa, w której kółko bywa. — Kłamecy nikt nie wierzy. — Każdy koń jeźdźca pozna.

202. Odmień według przypadków: *jaki krótki czas; jaka krótka chwila; jakie krótkie pożegnanie.*

Czy jest jaka różnica w odmianie zaimka: *jaki, jaka, jakie* i przymiotnika: *krótki, krótka, krótkie*?

Odmień według przypadków: *każdy pracowity człowiek; każda pracowita kobieta; każde grzeczne dziecko.*

Czy jest jaka różnica w odmianie zaimka: *każdy, każda, każde* i przymiotników: *pracowity, pracowita, grzeczne*?

203. Przejrzyj podaną niżej odmianę zaimka *sam*

Liczba pojedyncza.

M.	sam	sam-a	sam-o
D.	sam-ego	sam-ej	sam-ego
C.	sam-emu	sam-ej	sam-emu
B.	sam, sam-ego	sam-ą	sam-o
N.	sam-ym	sam-ą	sami-em
Mc.	o sam-ym	o sam-ej	o sami-em.

Liczba mnoga.

M.	sam-i, sam-e	sam-e	sam-e
D.		sami-ych	
C.		sami-ym	
B.	sami-ych, sam-e	sami-e	sami-e
N.	sami-ymi, sami-emi	sami-emi	sami-emi
Mc.		o sami-ych.	

Jaką postać ma zaimek *sami* w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju męskiego i nijakiego? Czy forma *sami* ma końcówkę, czy też tworzy czysty temat? Jakie części mowy mają w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju męskiego postać czystego tematu bez końcówki? czy jest to postać, właściwa rzeczownikom, czy przymiotnikom? Jaką końcówkę

ma postać rodzaju nijakiego *samo*? Jakie części mowy kończą się w mianowniku liczby pojed. rodzaju nijakiego na -o, przymiotniki czy rzeczowniki? Wymień w rodzaju nijakim kilka przymiotników i twar-dotematowych rzeczowników rodzaju nijakiego. Czy końcówka -o w mianowniku liczby pojedynczej jest właściwa przymiotnikom, czy rzeczownikom? Jaką postać ma zaimek *samo*, przymiotnikową, czy rzeczownikową?

Przejrzyj w deklinacji zaimka *sam* końcówki przypadków zależnych i zwróć uwagę, czy są one właściwe deklinacji przymiotnikowej, czy rzeczownikowej.

204. Kiedy używamy form: *jego*, *jemu* i t. d., a kiedy mówimy: *niego*, *niemu* i t. d. z *n* na początku? Przyjrzyj się podanym niżej przykładom:

Wraca księżyc, twarz jego pełna i rumiana. — Skwarzyła słońca letniego pożoga, od niej ptaki w zbożowym ukryły się lasku. — Czynami jego powodowała fantazja. — Był jej wdzięczny za pochwał tyle. Za zbliżeniem królowej wszystkie chorągwie oddawały jej pokłon. — Człowiek jest różny od wszelkich stworzeń, życie towarzyskie jest dla niego nieodzowne. — Ufam im i polegam na nich.

205. Zestaw podane niżej przykłady i zwróć uwagę, kiedy używamy form *jego*, *jemu*, a kiedy form *go*, *mu*:

widziałem go — widziałem jego i jego brata;
opowiadałem mu to — opowiadałem to *jemu* i jego bratu.

206. W przytoczonych niżej zdaniach na miejsce kresek połóż, gdzie należy, formy: *go*, *je*.

Miłe i piękne jest nasze miasto, kocham — bardzo. — Nasz nauczyciel jest dobry i wyrozumiały,

kochamy — wszyscy. — Drzewo spróchniało, więc trzeba — ściąć. — Za ogrodem rósł mały laszek sosnowy, lubiłem — odwiedzać. — Słońce przestało świecić, zakryła — czarna chmura. — Powietrze było duszne, wypełniała — gęsta mgła. — Zboże już dojrzało, trzeba — żąć. — Przyjechał miły gość, witaliśmy — serdecznie. — Założyliśmy ogródek i otoczyli — płotem. — On jest grzecznym chłopcem, więc — wszyscy kochają. — Szczęście samo nie przychodzi. trzeba — zdobywać.

207. W podanych niżej zdaniach na miejsce kresek połącz, gdzie należy, formy *nim, niemi*.

Powietrze było przejrzyste, nie unosił się w — ani jeden pyłek. — Kto kogo lubi, ten rad z — przestaje. — Z domu wszyscy wyszli, nie zastaliśmy w — nikogo. — Opowiadanie ciągnęło się zbyt długo, były w — jednak ciekawe ustępy. — Kto ma szczerego przyjaciela, ten może na — polegać.

208. Połącz, gdzie należy, formy *ich, je*.

Kto bliźnich kocha, ten — czynem kocha. — Kto sąsiadom rad, ten — mile widzi. — Kto chce wrogów zwyciężyć, musi — własną bronią pokonać. — Kto się w pięknych koniach lubuje, niech — pięknie utrzymuje. — Kto chce błędów poniechać, niech — przedtem dobrze pozna. — Kto hucze na innych kręci, ten — często na sobie poczuje. — Kt chce mieć dobre drogi, niech — często naprawia. — Kto dzieciom zbyt folguje, ten — popsuje. — Kto ziarna rzuci w ziemię, ten — później zbiera. — Kto ma miłe wspomnienia, ten — rad przypomina.

209. Przepisz, kładąc zamiast kresek, gdzie należy, formy *nimi, niemi*.

Kto gości rad widzi, ten się mile : — bawi. — Kto nauki zdobywa, ten rad z — przeżywa. — Kto

lubi książki, ten rad z — przestaje. — Kto kocha swych przyjaciół, ten rad z — się dzieli. — Kochaj ludzi, a będziesz żył z — w zgodzie.

210. Użyj w bierniku liczby pojed. zaimek *ta*, uzupełniając podane niżej zdania:

ta zacna kobieta, — szanuję —

ta zajmująca książka, — przeczytałem —

ta ciekawa historia, opowiadano mi —

ta piękna okolica, — nieraz zwiedzaliśmy —

211. W podanych niżej przykładach zaimki, użyte w liczbie pojedynczej, połóż w liczbie mnogiej, według wskazanego wzoru.

Na stawie pływały kaczk*ie*, ta (te) szukała (y) żeru, tamta (tamte) krążyła (y) po wodzie. — Po południu przyjechali do nas gośc*ie*, ten bawił się w domu, tamten wyszedł do ogrodu. — Dzieci wróciły z lasu; każde miało dzbanek jagód. — Gośc*ie* wrócili ze spaceru; każdy był w dobrym humorze. — W sadzie rosły piękne drzewa; każde miało owoce. — Z pola wracały żniwiarki; każda niosła sierp w ręku. — W tygodniu jest siedem dni; który z nich jest dla ciebie najprzyjemniejszy? — Masz wielu kolegów; który jest dla ciebie najmilszy? — Czytałeś niejedną książkę; która ci się najwięcej podobała?

212. Przepisz, podkreślając zaimki.

Kto zawsze tylko żył w pustyni, niechaj nikogo ten nie wini, że nie podniosą się rozpacz*e* i tylko nad nim kruk zakracz*e*. — Kto się nie imał ludzi sprawy, nie wcielał siebie w ból ich krwaw*y*, niech nie narzek*a* ten z pod ziemi, że ludzie nad nim idą niemi. — Kto kochał tylko wiatr i skał*y*, od skał i wiatru li ma prawo żądać, aby go żałowały, kiedy pod zimną legnie traw*ą*.

213. Wskaż zaimki osobowe.

Poszłabym ja na kraj świata, jak ten wiatr, co w polu lata, jak ten wiatr, co chmury pędzi, w ciemną mroczną dal, tylko mi cię żal, ty ziemio! Poszłabym ja w świat daleki, jako idą bystre rzeki, tylko mi cię żal, ty chato! Poszłabym ja na straszenie w bezmiesięcznej nocy cienie, w niepowrotną dal, tylko mi cię żal, sokole, co nad nasze latasz pole, tylko mi cię żal!

214. Wskaż zaimki osobowe i zwróć uwagę na ich formy.

Nie widziałem cię już dawno. — Ciebie nie widziałem już dawno, z nim widuję się prawie codziennie. — Opowiadałeś mi to już nieraz. — Mnie o tem nic nie mówiłeś, więc że życzeniom twoim nie stało się zadość, nie moja w tem wina. — Dałem ci wszystko, com miał, a tyś mnie niewdzięcznością odplacił. — Tobie oddałbym wszystko.

6. DEKLINACJA LICZEBNIKOWA.

215. Wskaż liczebniki główne, ułamkowe, mnożne, wielorakie, zbiorowe i porządkowe.

Niema podobno jednakich dwu kropli wody, dwóch liści na drzewie. — Od półtora roku siedzę w samotności. — Dmie znowu: jakby w rogu były setne rogi — słychać zmieszane wrzaski szczwania, gniewu, trwogi, strzelców, psiarni i zwierząt; aż Wojski do góry podniósł róg i triumfu hymn uderzył w chmury; a tymczasem zagrzemiały tysiące oklasków, tysiące powinszowań i wiwatnych wrzasków. — Głos odezwał się potrójnym echem. — Woda występuje w trojakiej postaci: płynu, lodu i pary. Wyjechałem na wieś dwudziestego pierwszego lipca. Oboje ukłękliśmy i zmówiliśmy pobożnie pacierz.

216. W podanych niżej przykładach wskaż liczeb-
niki ułamkowe i zwróć uwagę na ich formy.

Brat mój wyjechał przed półtrzecia rokiem, a od
pół roku nie mam od niego żadnej wiadomości —
W półtora roku ukończyłem swoją pracę. — W pół
godziny było głucho w całym dworze. — W ciągu
półtorej godziny uszliśmy półpiętej wiorsty. — Z pół-
tora groszem trudno świat objechać.

KONIEC.

p

